

На основі опублікованих матеріалів та архівних джерел висвітлюються актуальні питання історії України, всесвітньої історії, археології та етнології.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

On the basis of publications and archives a number of principal issues of the history of Ukraine, world history, archaeology and ethnical studies are examined.

For scientists, professors, graduate students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	І. К. Патриляк, д-р іст. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	І. Бутулis, д-р історії, проф. (Латвія); Й. Вайченоніс, д-р гуманіт. наук, проф. (Литва); Г. Д. Казьмирчук, д-р іст. наук, проф.; В. П. Капелюшний, д-р іст. наук, проф.; В. Ф. Колесник, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України; А. П. Коцур, д-р іст. наук, проф.; М. Кротофіль, д-р габілітований, проф. (Польща); Т. Кузьо, д-р філософії, проф. (Канада); В. М. Литвин, академік НАН України, д-р іст. наук, проф.; О. П. Машевський, д-р іст. наук, проф.; В. М. Мордвінцев, д-р іст. наук, проф.; А. О. Руккас, канд. іст. наук, доц. (відповідальний секретар); А. Г. Слюсаренко, академік АПН України, д-р іст. наук, проф.; В. В. Ставнюк, д-р іст. наук, проф.; Т. Г. Таїрова-Яковлева, д-р іст. наук, проф. (Російська Федерація); Р. В. Терпиловський, д-р іст. наук, проф.; С. Чанг, д-р філософії, проф. (США); М. Г. Щербак, д-р іст. наук, проф.; В. І. Яровий, д-р іст. наук, проф.
Адреса редколегії	01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, історичний факультет ☎ (38044) 234 10 57
Затверджено	Вченою радою історичного факультету 26.05.16 (протокол № 11)
Атестовано	Міністерством освіти і науки України. Наказ № 515 від 16.05.16
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 17218-5988 Р від 10.11.10
Засновник Та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

СТАТТІ

Antoniuk Y. UVO and OUN underground activity in the territory of Polissya voivodeship (1928 – 1939)	4
Бойко А. Культурно-цивілізаційний чинник у формуванні Євроінтеграційної політики уряду Р. Ердогана.....	10
Боровець І. Українська періодика в Російській імперії (1907 – 1914 рр.): ідеї автономії України.....	14
Власова А. Подолання дискримінації жінок та захист їх прав міжнародними організаціям (1945 – 1967 роки).....	18
Захарчук О. Зовнішня політика та дипломатія Наполеона Бонапарта в роботах сучасних вітчизняних істориків	23
Коваль А. Юнацькі роки та становлення особистості останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука (1913 – 1934 рр.)	30
Кошелєв А. Теорія історичного нарративу в сучасних методологічних дискурсах	34
Купчик Я. Вибори гласних до Київської міської думи 23 липня 1917 р.: підготовка, проведення, результати.....	38
Марценюк Р. Литва – Україна – Литва – житєвий та творчий шлях професора Олександра Міцкевича.....	42
Оліянчук А. Залучення лівобережних козацьких полків до придушення Польського повстання 1863 – 1864 рр.	48
Пониपाляк О. Проблеми створення та діяльності перших старшинських шкіл УПА (серпень 1943 р. – січень 1944 р.)	54
Трубчик О. Освітня політика польської влади на беларуській території Громадянського управління Східних Земель (лютий 1919 року – вересень 1920 року).....	58
Червко І., Кононенко А. Воєнно-технічна характеристика "корабля-черепахи"	62
Юрченко О. Дешифрування числових рядів "Хроніки Биховця"	69

РЕЦЕНЗІЇ

Ільницький В.І. Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі (1945 – 1954): монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – 696 с., іл.	73
(Патриляк І.)	

CONTENTS

ARTICLES

Antoniuk Ya. UVO and OUN underground activity in the territory of Polissya voivodeship (1928 – 1939)	4
Boiko A. The cultural-civilizational aspect in the formation of the European integration policy of R. Erdogan governments	10
Borovets I. Ukrainian periodicals in the Russian Empire (1907 – 1914): ideas of autonomy of Ukraine	14
Vlasova A. The overcoming of discrimination against women and protection of their rights dy international organizations (1945 – 1967 years)	18
Zaharchuk O. Foreign policy and diplomacy of Napoleon Bonaparte in the works of modern Ukrainian historians	23
Koval A. The years of adolescence and formation of personality of Vasyl Kuk – the last chief of the Ukrainian Insurgent Army (1913 – 1934).....	30
Kosheliev A. Theory of the historical narrative in the contemporary mythological discourses	34
Kupchik Ya. Elections to the Kyiv city thought on July, 23 1917: preparation, conducting and results	38
Martseniuk R. Lithuania, Ukraine and Lithuania – the life and career of professor Alexander Mickiewicz.....	42
Oliyanchuk A. Attraction of Left Bank Ukrainian Cossack regiments to suppress the Polish Uprising of 1863 – 1864	48
Ponypaliak O. The establishment and activities the school of military officers of the Ukrainian Insurgent Army (August 1943 – January 1944).....	54
Trubchuk A. Education policy of Polish civil administration on Belarussian territory (February 1919 – September 1920)	58
Cherevko I., Kononenko A. War technical specifications of the Turtle ship.....	62
Yurchenko O. Decryption of numerical series "The Chronicles Byhovtsa"	69

REVIEWS

Ilynskyi, V.I. (2016) The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945 – 1954): monograph [Karpatskyi krai OUN v Ukrinskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954)]. Drohobych: Posvit	73
(Patrylak I.)	

СТАТТІ

UDC 908 (477:438) "1928/1939"

Ya. Antoniuk, PhD, Staff member
Branch State Archive of Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

UVO AND OUN UNDERGROUND ACTIVITY IN THE TERRITORY OF POLISSYA VOIVODESHIP (1928 – 1939)

The article examines characteristic features of Ukrainian Military (UVO) and Ukrainian Nationalists Organizations (OUN) cells creation and activity in the territory of Polissia voivodeship, the Second Polish Republic. That is to say, on the lands which now belong to Belorussia. It is proved that local indigenous population – 'Polishchuks' – actively supported the Ukrainian national liberation movement. The first UMO cells emerged there almost simultaneously with the neighboring Volyn. Moreover, Kovel district became the spread center of Ukrainian nationalists influence on the north. At that time the main OUN means of activity was 'dark-blue line' tactic, when they achieved the influence on legal Ukrainian organizations and propaganda spreading.

The strong position among communist underground organizations, which were the main rivals of Ukrainian nationalists, was the regional peculiarity of the locality. It was ascertained that Polissia district leadership's flexibility of UNO allowed to conclude a temporary truce with them and to form the largest anti-Poland rebellion unit in the West part of Ukraine, called 'Polissia Lozovi Cossaks'. Afterwards, it appeared as the precursor of transformation of liberation movement to more extensive level and rise of the first Ukrainian Rebellion Army subordinate units in the territory of Polissia district.

Key words: *underground, Ukrainian nationalists, Polish police, communists, boundary.*

Recent events in Ukraine indicate that the national liberation struggle for our freedom is not over yet and also every achievement has to be defended under arms. It is evidently that enemy to us mass media arbitrarily interpret the international agreements striving to occupy entire regions of the sovereign state. They irreverently claim on their rights for taking under their care territories where the population speak the same language as they use. At the same time, they do forget that in the course of historical events part of ancient Ukrainian territories had come into so called 'neighbor's possession'. The question about their repatriation has never been raised on the official level, basing on authority of the international security system. Due to this fact there has appeared the necessity to examine the Ukrainian liberation movement development on these territories.

One of them is Beresteyschyna, which now belongs to Belarus. The local indigenous Russified population 'Polishchuks', who are still living on those lands nowadays, are a part of Ukrainian nation. Their nationalistic consciousness and participation in the liberation struggle was not inferior to that of the other Ukrainian regions. The vivid example to that is the underground Ukrainian Military and Ukrainian Nationalists Organizations activity in the Polissia voivodeship¹, the Second Polish Republic territory.

This historical phenomenon is still less studied. The only works, which took into consideration highlighted events dated up to spring of 1939, are publications of the State Archive documents in the Beresteyskiy district. These publications were made by Belorussian scientist Olexandr Illin from Pinsk. The other historians, who explored Polissia Lozovi Cossaks activity (that organization had been existing only for one month), are Petro Mirchuk, Mykola Posivnych, Ivan Pyschuk, Yuriy Kaliberda and Yuriy Lenartovych.

The first UMO cells in Polissia voivodeship were made of the former UNR army members [25, p. 20]. There is not so much information left about them. Thus, according to the police report for the 3rd quarter of 1928 in Stolynskiy county, "the UMO fives" were shaped by the former colonel "petliurivets" Olexander Nehrebskiy [15, p. 27]. Lawyer Vasyl Krynytskyi² and former UNR Justice Minister

Oryshevskiy secretly supported contacts with UVO in the city of Brest. Their connection with the headship was provided by the former lieutenant-colonel Rytchenko, who was engaged in the icons selling. Rytchenko attended apartment of Ivan Bludenko³, who was an engineer, or Mykola Kryzhanivskiy⁴, who was a lawyer, when he arrived to Brest. They discussed organizational matters under the cover of a card game. The lieutenant-colonel Rytchenko travelled from Brest to Kovel where he met a priest Ivan Guba⁵ [19, p. 563, 565]. Moreover, the connection between cells of UMO in Polissia was made and maintained through the sellers of "Hutsulian" carpets. They legally traveled on the territory of the voivodeship and propagated Ukrainian nationalistic ideas. In particular, the county headman of Brest wrote a notice to the police about carpet seller Yirii

Vasyl was in charge of 'Prosvita Polissya'. He maintained connection with UMO. Krynytskyi was arrested in 1940 by NKVD authorities and released from prison by Germans on June 22 1941. During occupation he worked as a judge in Brest. Vasyl Gnatovych immigrated to the West in spring 1944.

³ Bludenko Ivan was born in 1897, Hlukhiv town, Chernihiv region. He was a cornet of the UNR Army and sotnyk of the infantry. Ivan graduated from Ukrainian economic academy in Poděbrady (Czechoslovakia) in 1928. Ivan Bludenko worked as a hydraulic engineer. Starting from 1938 had been in charge of the Ukrainian Central Committee in Brest.

⁴ Kryzhanivskiy Mykola Klymovych was born in Tulchyn Vinnytsia region in 1876. He received a law degree at the University of Kyiv. He worked as a chief of the zemstvo in Brest. What is more, Mykola Klymovych was in charge of the court administrative department. He was presiding over 'Prosvita in Polissia' for a while. Arrested in 1940 by NKVD authorities of the Brest region, he died in prison.

⁵ Guba Ivan Semenovych was born on 21.06.1885 in village Bandurivka, Alexandria district of Kirovohrad region. He served in the UNR army. Guba graduated from pastoral courses at the Faculty of Theology, Kamenetz-Podilsk University. He worked as a priest in the village Dubove, Kovel district, Volyn region. In 1928 Guba organized restoration of the damaged in the First World War the Annunciation Cathedral of Kovel. Ivan was ordained as the Metropolitan Dionysius in Pinsk, Brest region, under the name of Archpriest Igor. He headed the UMO cell and UNO afterwards in Kovel. Ivan Semenovych was in the illegal state (autumn 1939 – spring 1941). He was tonsured, on 10 February 1942 in Pinsk, as a monk. Ivan Guba was appointed as the Uman Bishop of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC). After a while – as the Archbishop of Poltava and Kremenchuk Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (the newly opened diocese). Due to the German authorities prohibition he could not proceed with his duties. In July 1942 Ivan Guba takes Bila-Tserkva diocese after Manuil (Tarnavskiy). From December 1943 he became one of underground bishops of the Ukrainian Orthodox Church. In spring 1944 the bishop moved to town Karlsruhe (territories of Baden-Württemberg, Germany). He was a bishop in Augsburg (Germany), from 1951 at the church of the Holy Trinity in New-York city (the USA). The priest belonged to the Orthodox confession of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in exile (the Constantinople Patriarchate), headed by the Metropolitan Palladii (Vidybida-Rudenko). From 1961 he moved to Nykonor Metropolitan. In 1957 the priest became paralyzed. He died on 24.11.1966 in New-York city.

¹ Polissia voivodeship of the Second Polish Republic (Poland) was existing from 1919 to 1939. It was settled in the area by 36.668 square kilometers size. The population was 1.132.200 people. The voivodeship consisted of 9 districts: Brest, Drohychynskyy, Kobrin, Kosovo, Lunynets, Pinsk, Pruzhanskiy (territory of modern Belorussia), Stolynskiy (Vysotska and Bereznavska gminas belong to Ukraine and all others to Belorussia), Kamini-Kashyrs'kyi (Ukraine).

² Krynytskyi Vasyl Gnatovych was born in 1888. His native village is Tyshovtsi, Tomashiv-Liubelskiy county. He worked as a lawyer in Brest.

Burdz⁶ [12, p. 76] settled on the street of Lublin union, 46, at his own house and lead 'luxurious life'. In that document was mentioned that the suspected one carpets seller keeps in touch with Ukrainian nationalists [20, p. 159].

According to the police report on 11 June 1932, in the Gryvkovychi village, Pinsk county, the primary school teacher Maria Skulska lead correspondence with members of the UMO underground Semen Masnyi⁷ and also brothers Ivan⁸ and Roman⁹ Mytsyky [2, p. 6]. In Kobryn village the school teacher Vira Birusivna corresponded with ourivets Ivan Phita¹⁰ dweller of village Adamivka, Kovel'skyi county, who at that time was studying at the Higher Trade School in Lviv [8, p. 21]. Maria Chernov-Zehovska, who lived in the village Telekhany, Kosiv-Podilsk county, was in correspondence with her brothers (OUN members) Yurko, Taras and Myroslav the Onyshkevychi¹¹ [3, p. 28].

It is known that at those times the UVO structure was based on territorial principle. The 'district' with the head of the 'district council' embraced borders of voivodeship, 'kurins' – couple of counties, 'sotnia' – a county, 'chiota' – gmina [15, p. 29-31]. It is more probable that not numerous UVO cells of Polissia voivodeship were parts of the Kovel kurin "District V" (Volyn voivodeship) structure.

Ukrainian nationalists had stronger positions in south counties of Polissia voivodeship, where they could get support

⁶ Burdz Yurii Yuriyovych was born on 1882 in village Stari Kruty, Kosiv county (Lesser Poland). During the First World War he evacuated together with the Russian army. He received a certificate of salesman № 5406 on 7 September 1924.

⁷ Masnyi Semen Mykolaiovych was born 1908 in village Verkhne Syniovydne, Stryiskyi county. He was a member of UMO and arrested in May 1929 by the investigator of the town Stryi administration. Semab Mykolaiovych was arrested for the attempt upon professor's Yatskevych live. He was convicted by the Circuit Lviv Court to eight years of imprisonment. In 1930 Masnyi was suspected in an arson of labor barracks of the 'Doddula' business house. He was arrested in Autumn 1939 by the NKVC authorities. His further life is unknown.

⁸ Mytsyk Ivan Danylovych was born on 1912 in village Verhnie Syniovydne, Stryiskyi county. He studied at Stryi high school. Ivan Danylovych was a member of UMO and 'Plast'. He was arrested in 1928 by the police of Skole town and in May 1929 was imprisoned for the attempt upon professor's Yatskevych live by the town Stryi investigating administration. Mytsyk was convicted by the Circuit Lviv Court to a month term. In June 1931 he was arrested by the Lviv police for the Polish police officer, Eugen Berezytskyi, murder. He was convicted to 15 years of imprisonment and served his sentence in the jail of Drohobych town.

⁹ Mytsyk Roman Danylovych was born in 1909, Verhnie Syniovydne village of Stryi county. He was a member of UMO and arrested by police for unsuccessful mailman mugging on 6 of May 1929 in Lviv. Roman was convicted by the Circuit Court to 8 years sentence. He spent his imprisonment in Drohobych.

¹⁰ Phita Ivan, his alias 'Boruta', was born in 1910, Zaturtsi village Lohachynskiy district, lived in Adamky settlement Turiyskiy district, Volyn region. He worked as a policeman at Turiyskiy district (on summer 1940). Ivan was a SB boivka referent of the Kovel over-district of OUN. Phita lost his life on 21 of November 1944 in the battle with NKVS troops near to Syniavka village Turiyskiy district.

¹¹ Onyshkevych Myroslav Hryhorovych, alias 'White', 'Bohdan', 'Furius', 'Oleg', 'Orest', 'Cherniava'. He was born on 26 January 1911 in Ugniv town, Sokalskiy district, Lviv region. Myroslav was from a bank clerk family. He studied at Kovel land surveying school. In 1930 Onyshkevych was a co-founder of the first UNO fifth situated in Kovel town. He became an attendant of the Kovel UNO fifth (from August to September 1931). He was called up to the Poland military service and there arrested in 23 September 1931 by police. On November 5, 1932 Myroslav was convicted by the Lutsk Circuit Court to a year sentence. The police arrested him on November 5, 1932 again. The prisoner was released due to the amnesty after Józef Piłsudski death in 1935. He returned to Ugov where worked at the attorneys office. In 1938 Myroslav moved to Lviv with his family, there started to work at the local shop. He was a member of the UNO underground group in the east part of Ukraine (July 1941- 1942). From 1942 to 1943 Onyshkevych was a military assistant of Lviv region. From 1943 to April 1945 he was a chief of military stuff and a deputy commander of the 'Buh' military district. Myroslav Onyshkevych was the first deputy commander of the UNO kurin 'Galaida' military stuff from March to April 1944. The OUN mace and flag man (26 January 1944), UPA warrantor (15 April 1945). Onyshkevych was withdrawn from the military district 'Buh' on April 28 1945 and assigned as a head of 'Sian' military district. He was executed by a firing squad as the prison Monteliupah (Warsaw city) court sentenced on July 6 1950.

from the well-developed underground groups in Kovel county [17, p. 182]. In fact, three dwellers of Velykyi Obshyr village: Kindrat Makarchuk, Trohym Kalaputs¹², Trohym Glushchuk; and three others from Kamin-Kashyrsk town: Eugen Karanovych¹³, Ivan Paradyshchuk and Petro Babiaka were suspected in connection with UVO in 1931 [7, p. 26]. On August 18 1933, while making a search, the police found a communication center of the underground in Kiverts town, Lutsk county. It was called 'Kamin-Kashyrskiy town, Mykola Kropyvnytskyi, postbox № 115'. The center was situated in the apartment of Ukrainian nationalist Konstiantyn Petronchuk¹⁴ and discovered among other secret addresses.

There is no coincidence, that Volodymyr Gaskevych, a local church sexton, created the first UVO "provid" ("chota") at Krymne village Kamin-Kashyrskiy county at the beginning of summer 1933. This provid had sub-units for youth in Liubeshiv and Chervusha (10 people) and also other villages of Khotechivska gmina (approximately 50 people) [4, p. 29]. Oleksandr Fedorchuk (the chief), Seman Movetyniuk (the secretary), Fedir Moniuk and Anatoliy Getmanchuk (military messengers) were the local residents consisted in the organization leadership. Nazar Rudchuk, Roman Boiko, Andrii Shakhno, Efym Mykolaievych, Dmytro Sydorchuk, Ivan Prodyschuk (the former communist), Andrii Fedchuk (the village soltis), Filimon and Andrii Vlasiuks were just the ordinary members. Nevertheless, Gaskevych stayed an unofficial chief of the 'provid'.

The 'provid' meetings took part at a small village Hmelivka in Moniuk apartment. The members decided to accumulate arms at the first such gathering on Jun 22 1933 and sent 22 zlotys, collected by them previously, to the editorial office of the 'Borotba' newspaper in Lviv. Such a gesture was done in order to help 'Ukrainian political prisoners'.

The next meeting occurred in four days. The members discussed tasks which the UVO underground needed to resolve. Although, they took into consideration an unsatisfactory connection with the leadership. That was a reason to entrust to Anatoliy Getmanchuk matters related to adjusting the line of the underground connection with Lutsk through Velykyi Obzyr village.

At the third time the 'provid' cell met on July 9 1933. This time the subject of their agenda was a necessity to attract new members. Gaskevych and Moniuk urged to increase propaganda actions. They advised the underground members to practice self-education and read books about Ukrainian history. According to instructions received from Lviv, which were based on the affiliated branches of UMO in Hotesliv gmina, was planned the creation of a new 'provid'.

¹² Trohym Kalaputs (his son was Kalaputs Kyrylo Trokhymovych) had an aliases 'Zarichnyi', 'Eagle', was born in 1916, Khoteshiv village, Kamin-Kashyrskiy district, Volyn region. He was a mobilization-organizational assistant of the UNO Ratniv district provid from 1943. From 1944 Kyrylo became an attendant of Kamin-Kashyrskiy over-district of the UNO. He was a member of the UNO Brest district provid. He died in 1946 while fighting with operational group of the NKVS Ratniv district department.

¹³ Karanovych Eugen Panteleimonovych, alias 'Caravan', was born in 1901 Sokal town Lviv region. He graduated from Medicine Faculty of Jagellon University in Kraków and worked at the Ukrainian National Lviv Hospital. He was a member of the Ukrainian doctors community from 1930 and from 1931 dwelled and worked as a doctor in Kamin-Kashyrskiy town. Starting from the summer of 1941 he became the main district doctor. From the spring 1943 headed the UIA hospital in Khoteshiv village Kamin-Kashyrskiy district. From September 1943 Eugen was the chief doctor of BO "Tury". Karanovych died on July 25 1944 together with 70 UPA soldiers in an ambush organized by the Soviet partisan detachment of special purpose 'The Hunters' near Pisky-Richytski village Ratniv district Volyn region. Karanovych Eugen was buried in a cemetery near the church of Hotesliv village.

¹⁴ Petronchuk Konstiantyn Hnatovych was a native citizen of Prylutske village, Kiverts district, Volyn region. He originated from the family of a circuit court servant in Lutsk city. Konstiantyn became a member of 'Plast' from 1930. He was a county military reconnaissance representative of Lutsk county OUN leadership from 1933. Petronchuk was arrested and served his sentence in Sedletska prison (Poland) (August 1939).

On August 19 1933 during another meeting the members resolved to send collected funds to Zdolbuniv county in order to help the underground members arrested by police. They decided to pay for Ukrainian periodicals subscription by the other part of money, in order to provide the underground members of the Liubeshiv commune with those publications. In addition to that, Gaskevych reported about his trip to Lviv and, at the same time, criticized Krymne village cell activity. During his speech he made the Gorohiv county underground as a notable example, by his words: 'people there feel no regrets to sacrifice their blood and property for Ukraine'. They decided to accelerate gaining weapons which they had to preserve confidently and also to begin preparation to sabotage in communes where population did not support the underground. Andrii Shahno claimed regarding the above mentioned issue that he was ready to explode a bridge or a train as far as he was not afraid of dying if it would help his children to live better.

The 'provid' meeting on September 3 1933 was devoted to discussion of the letter from the underground member Terentii Sai, who served in the Polish armed forces on the Silesia territory. He informed that in a short period of time the great rebellion would break out. The Polish armed forces would refuse to put it down since 'they would have a possibility to rebel as well'. He recommended that the members of the cell armed themselves and waited for a favorable opportunity to rise. The underground member Gnat Chervysch replied that he could gather up to ten lads 'who are ready to any actions'. What is more, there were three carbines and also ten hand grenades prepared for that matter. At the end of the meeting all participants received Ukrainian nationalistic brochures [5, p. 29-30].

The Galicia re-settlers were an important support for creation of the Polissia underground OUN set of cells. The mainstream of them moved to those territories to find some better luck because there they could buy cheaper land and find more prestigious job. At those territories they restored the Greek-Catholic church which was a long time forgotten by the Orthodox population. The newly arrived 'uniat' priests were those who one of the first developed Ukrainian nationalist ideas propaganda in Polissia. As a vivid example, there was a priest by the name Geleziy¹⁵, who had arrived to the Merlinski hamlets Stolinskyi county from the Studite Brethren Univ monastery (Ternopil voivodeship), as he was invited by the Greek Catholic community on November 7 1933. He established Ukrainian as a language for the masses right after his coming, although, he organized Ukrainian church choir and school. The local Orthodox population rapidly got into his influence owing to his active measures [5, p. 13]. The priests Jozefat Kowalchuk and Andrii Abrahamovych arrived from the Univ monastery to help him soon after [13, p. 37]. The Galicia priests' influence was strong to such an extent that in September 1935 the Pinsk county diocese had to occur under the leadership of Burba diocesan. The Polissia police considered that the most part of its members were under the influence of OUN [10, p. 68].

The communists were strong competitors and ideological enemies for UNO in the Polissia voivodeship. The propaganda was the only one opposition to their impact. A good few of Communist Party of Western Belarus (CPWB) members and 'Selrob' members sympathized with nationalistic ideas and switched to UNO side. On December 1934 the police arrested former district committee CPWB adviser Victor Jeremeichyck¹⁶ in Luninets town because he was suspected in ties with UNO. The circuit court sentenced

him to imprisonment in the Bereza Kartuska jail. Jeremeichyck returned to his parental home, which is situated on Fabrychna street number 10, in a month after that. At the same time the police intercepted his letter dated on February 24 1934 and addressed to Onyvets Oleksandr Kudrya from Stepan village, Kostopil county, who had just been released from the prison. Jeremeichyck left away into unknown direction in order to avoid next arrest at the beginning of January 1935 [17, p. 313, 318].

The meticulous propaganda and organizational work yield its results. Gradually the independent 'circuit provid' had appeared from the isolated OUN cells in the territory of Podilia voivodeship. Onyskyi was the first assigned leader of it. The Polish police assumed him to be one of the Onystski¹⁷ cousins from Ratne town [17, p. 144]. The Polish agent 'Gural'¹⁸ denounced on the 1st of December 1934 that the following people were members of the Brest county OUN 'provid': Mykola Kryzhanivskyi, Ivan Bludenko and the judge Mykola Yakovenko. Every of the above mentioned was a head of 'five'. There was stated that the OUN 'provid' of Kobryn county and Pruzhanskyi county as well, consisted of such members: a lieutenant in reserve Volodymyr Volohodskyi, major lieutenant lustyn Gnoianko and a building technician Kramarenko. Each of them stood at the head of OUN 'three' [19, p. 566-567].

The OUN organization influence was spread also on Stolypinskyi and Pinskyi counties. The police reports mentioned the following people as 'Ukrainian nationalists': Roman Shynkar, the resident of Lutynsk village Vysotska gmina, and also residents of Korotychi village Horostska gmina by the names Andrii, Stepan¹⁹ and Maria Strubyski (they originated from Babyn village, Sambirskyi county) [7, p. 30].

The OUN headship planned creation of a separate Polissiya Kraiova Ekzekutyva in spring 1936. It should have included Grubeshiv county Lublin voivodeship as well [17, p. 96]. Volodymyr Viitiuk²⁰, the district head guide, was

¹⁷ Onysko Mykola Tomasovych, born on 6.12.1892 in Ratne town Kovel county. He was at service in the Russian army as a lieutenant (1918). Mykola was in touch with the head of post administration in Ratne, who was a teacher by the name Mysechko from Velymche village Datyn gmina.

Onysko Fedot Vakulovych born on 3.05.1897 in Ratne town. He worked as a teacher in Kovel county. Together with his brother Mykola they organized a group of volunteers in Ratne 1918 to depart for Lviv. He was a member of Communists Western Ukrainian Party (KPZU). He had half and a year imprisonment for that activity.

¹⁸ Bek-Babiev Dzheval, by the agent's nickname 'Gural', 15.05.1890, was born in Ubezanska stanytsa, Labinsk district (North Caucasus), Circassian. Dzheval was a descendant of Crimean Khans, Sultan-Giray dynasty. In Poland he pretended to be a Kuban Cossacks colonel. Gural created 'Cossacks stanytsa' in the name of Kaledin in 1931, Pinsk and lead it as an otaman. He collected endowments from individuals and international organizations for the 'Free Cossacks' organization. Although, the agent supported close contacts with the OUN headship in Brest, Kholm, Pidliashia and Ghorodnenshchyna districts. In 1932 Bek-Babiev was recruited by the Polish secret service. He got from 5 to 20 zloty for each spy report. The activist was arrested in 1934 by the Polish police for fraud and sentenced to a suspended imprisonment term.

¹⁹ Strubyskiy Stepan Ivanovych was born on 18.07.1908 in Babyn village Sambir county. He studied at Sambir Pedagogical Seminary. Stepan was a member of youth organization 'Plast'. From 1929 became an OUN member. Stepan distributed the underground leaflets in Babyn, Pyniani and Gorodnia gminas on 2nd of May 1932 and 4th of November 1933. Strubyskiy was arrested by the police and expelled from the 3rd year of the seminary for such an activity. He moved to Lviv on 3rd of March 1934. At the beginning of January 1936 he settled on Kostelna street in Dorogochyn town at the draftsman Sergii Trophymchuk apartment.

²⁰ Viitiuk Volodymyr Petrovych, alias 'Chase', 'Black', was born in 1913, Nagima village Dorogochynskyi district Brest region. He was an OUN member starting from 1930. Volodymyr served as a minor lieutenant in the Polish army. Viitiuk was a head of the OUN Polissia county provid. He was a Polissia Lozove Cossacks commander at lieutenant rank (1939). Viitiuk was assigned as a military instructor and a deputy of Ivan Klymiv (1940). He crossed the border from Krakow to Lviv and was arrested by the NKVS forces on 30th of March 1940, sentenced on 29 of October 1940 to fusillade. His sentence was executed on 10th of November 1940 in the prison number 1 at Lonskogo street in Lviv.

¹⁵ Semenius Grygoriy was born on 2.09.1895 in Pechenizhyn village, Kolomyia county.

¹⁶ Jeremeichyck Viktor Pylypovych was born on 12.12.1908 in Lunynets town.

in charge of organizational actions realization [1, p. 167-191]. At that period of time the main efforts were concentrated on the cooperation with legal organizations and nationally conscious Ukrainian priest [18, p. 137].

The head guides were recommended to employ the 'blue line tactics' (the intelligence one), according to discovered near Lutsk instructions for head guides of Brest, Kobryn, Pinsk and other counties of the Polissia voivodship. Such tactics was used instead of the 'red line' (the battle one) because it was considered at that time more reasonable. It was needed to distribute the periodical press among the adult population using legal ways. Their periodicals were as follows: 'Avangard', 'New village', 'Announcer', 'Ukrainian voice', 'Our cry', 'SelfEducator', 'Cheap book'. For children and youth they had 'Little friends', 'Child's world', 'Young generation'. For women there were 'New house', 'Women's freedom', 'Women's fate' [16, p. 106].

Furthermore, sometimes the subversive OUN groups, which arrived from Galicia, concealed in the Polissia territory. For example, in July 1935 such 'boivka' was situated near Maloryta. It was waiting for an order from the headship to move to the place of conducting revenge demarche for 'pacification' [10, p. 88].

It is worth considering, there were two legal organizations in Polissia voivodship under the strong OUN influence. First of all it was 'Prosvita' headed by Volodymyr Krynytskyi, with a secretary Andrii Grynevych, a treasurer Pavlo Artemiuk and a member of the headship Gnat Olesiuk. 80 % of the 29 members in Brest county were supporters of UNDO and 20% of OUN [11, p. 92]. In particular, the police shutted down 'Prosvita' cells in Orikhove village Brest county and Bolota village Kobryn county due to the fact that they supported Ukrainian nationalists in 1933 [24, p. 140]. Subsequently, those were the very settlements where the OUN cells arose afterwards.

The Ukrainian bank, headed by Vasul Krynytskyi, with a deputy Andrii Grynevych, a secretary Mykola Kryzhanivskyi, council members Anton Kushniruk and Ivan Kobylko, took a bit less part. From 1074 members there were 40% of UNDO supporters, 20% – OUN, others – 'ugodivtsi', 'petliurivtsi' [11, p. 92].

The part of Orthodox priests who were the supporters of church Ukrainization arranged cooperation with OUN and called OUN members to work for them. The OUN member Grygorii Skoniuk²¹ had arrived for such a reason to Antopil town Kobryn county in order to become there a sexton of the Orthodox parish in August 1937. The gmina vogt Kursarskyi complained to the police that Grygorii always wore an embroidered shirt and he was taken as an example for all church choir. What is more, he asked local woodworker to produce some wooden frames for Ukrainian poets and writers portraits. He promised to vogt that choir would sing only Polish songs during the annual 'Sea day' celebration at Prypiat shore. Nevertheless, there were two folk Ukrainian songs performed after an anthem, the 'Poland has not perished yet'. That performance puzzled the Polish population of the little town [14, p. 21]. The member of district OUN executive Anatolii Borkovskiy²² had arrived from Kostopil town, by the

invitation of Mykola Petrovych, the priest of Olholm village Chartoryiska gmina Stolinskyi county, in order to become a sexton on June 6 1938 [9, p. 33].

"Student trips" on boats were one of the OUN members penetration methods to the Polissia, during 1938. Under the guise of the tourists, they moved along Bilozersky and Korolivsky canals to Pinsk. They were getting acquainted with the area and transporting the underground literature. In addition to that, in August 1938, the police were spying on the river tourists Borys Witoszynskiy, Roman Kulyniak, Liubomyr Pelenskyi, Stepura Taras and his sister Oksana²³, who soon after led Polissia district OUN provid [6b p. 22-23].

Ivan Klymiv²⁴ intended to create Volyn National OUN Council in spring of 1939. Its activity should have embraced Volyn, Kholmshchyna, Pidlashia and Polissya territories [18, p. 137].

The creation of first combat units was planned on the territory of the last above mentioned region. Semen Levytskyi²⁵ and Andrii Mandzi²⁶ were a group of

'Fatherland'. He was a member of the OUN District Executive (village Zvydzhe). After its being suppressed by police, Anatolii was visiting arrested members of OUN in the Kostopil town prison.

²³ Stepura-Pelenska Oksana Hryhorivna, alias "River", was born in 1916, her native village is Zhvanets, situated in Kamianetz-Podilskiy district of Khmelnytsk region. She lived in Lutsk, was a member of the OUN from 1932, graduated from Lutsk high school, Faculty of History at Warsaw University (1939). Oksana was married to a lawyer Liubomyr Pelenskyi. She was a part of Polissia county OUN provid. Stepura-Pelenska was a participant of the Polissia Lozovi Cossacks. She headed a subdivision (boivkas) of 15 people. On the road to Lviv she was captured on September 22, 1939 by an ambush divisions of retreating Polish army there the captive was brutally tortured to death.

²⁴ Klymiv Ivan Stepanovych, aliases are '555', 'Aridnyk', 'Harmash', 'Hryts', 'Demian', 'Dmytriv', 'Euhen', 'Zaozernyi', 'Kuliba', 'Legend', 'Marmash', 'Prymorka', 'Semen', was born in 29.10.1909, his native village was Silets Belzkyi, Sokal district, Lviv region. Ivan was from a village family of a local vogt. From 1921 he studied at the school of Sokal. Klymiv became a member of "Plast" (9th battalion (kurin) named after Petro Doroshenko) and UVO. From 1929 he studied at the Law Faculty of the Lviv University. Ivan entered the UNO. Klymiv was arrested by the police and remained in prison (May 1932 – end of 1932). He was an attendant of the Sokal district OUN provid and a member of the regional OUN and PZUZ Executive (1935 – 1937). The second time Ivan was arrested by police in Lutsk. He was imprisoned and kept in the Bereza Kartuzka jail (August 1935 – January 1936). The third time he was arrested by the police and jailed in Sedletska prison (near Warsaw) (February 1937 – September 1939). He returned home but under a threat of arrest from the NKVD side, that was a reason for him to move to Krakow (Poland) secretly. He passed three months training in the sergeant major school of Eugene Konovalets. He actively supported the revolutionary leadership of the OUN called after Stepan Bandera. He was appointed as a representative of the OUN government in the OUN and PZUZ regional executive. Since May 1940, he was an attendant of the OUN regional Executive in Lviv. Since December 1940, Ivan Klymiv became an attendant of the OUN regional Executive in Volyn. Starting from June 30, 1941 he was a minister of political coordination in Ukrainian State Government. Since July 1, 1941 he was a principal commandant of the Ukrainian National Revolutionary Army. What is more, he was the OUN attendant in Kiev region. In addition to that since 1942, Ivan Stepanovych was the head of the OUN military attendance organizational department. Ivan was an organizer of the first OUN military formations in Volyn. He was removed from his position as well as from the structures of the OUN provid in April 1942 at the OUN(B) conference, in the village of Novo Yarychiv Kamianka-Buh district, Lviv region, due to the fact that he attempted to make a coup and seize a power over the organization. Klymiv was arrested on December 4, 1942 in Lviv Gestapo and tortured in prison on Lontskoho Street. In October 14, 1952 the General Command of the UPA promoted him posthumously to the rank of UPA general-colonel and awarded the Golden Cross of Merit.

²⁵ Levytskyi Semen Semenovich, by aliases "Tick", "Falcon", "Rat", was born in 6.5.1916, village Byshky, Kozivskyi district, Ternopil region. He was a member of OUN since 1932. Simon was an organizer and performer of several military acts. He was Polish political prisoner (1933, September 1935 – January 1936). In addition to that, he was one of the organizers and leaders of Polissia Lozovi Cossacks. Levytskyi destroyed Polish cavalry unit near to Dorohychyn town, Brest region. He had immigrated to Poland territories, before the Red Army arrival. Semen was a head of the OUN Berezhany powiat provid (autumn 1939 – spring 1940). He illegally crossed the Soviet border with German in May 1940. Semen was a head of OUN Berezhany powiat provid (summer – autumn 1941). He was an employee of the OUN district provid (end of 1941 – autumn 1942). He was a head of OUN Peremysl regional provid (autumn 1942 – April 1943). Levytskyi was a prisoner of the German concentration camps Auschwitz and Oswiecim. He was liberated in May 5, 1945 from the Ebenze concentration camp (Austria).

²¹ Skopiuk Grygorii Volodymyrovych was born 25.03.1912 in Lutsk town. He graduated from the priests seminary. Grygorii serviced as a private in the 63rd infantry regiment of the Poland army in Torun, he was an OUN member. On November 11 1936 the police conducted a search in his Lutsk apartment; however, they had not found any proofs of his involvement into the underground activity.

²² Borkovskiy Anatolii Mykolaiyovych was born 21.09.1914 in Kolodno village Zaruddia gmina Kremenets county. He lived in Medvezhe village Chartoryiska gmina Lutsk county and Studyn village Kostopil county. Anatolii studied at Polytechnic school of Vilno town where he was a member of Ukrainian-students committee. He was subscribed to periodicals 'Voice' and

experienced underground members who had arrived from Berezhane to Polissia for that purpose [23, p. 589]. These are local residents who joined to their activity: Sylvester and Petro Matskevyches, a teacher Semen Los, a wealthy owner Kindrat Adamskyi, who lived on a farm near Skybychi village Dorohychynskiy county [26, p. 226]. They declared themselves as successors for leading the Ukrainian battalion activities. The battalion was created in 1919, Kobryn for a campaign against the Polish [21, p. 38]. The underground group planned to organize an attack on the prison in Bereza Kartuska and attempt to kill Governor Janusp Kostek-Biernatskyi [26, p. 226].

In July 1939, the OUN District Executive sent Petro Baschuk (he was appointed as a district head)²⁷, Vasyl Zahakailo²⁸ and Hovailo – 'Romashivskiy' from Lviv, in order to help Polissia district provid [21, p. 38]. When they had arrived to Polissia, they found out that the real state of matters did not allow realizing their intended targets. Apart from that, soon was beginning changed their plans substantially [28, p. 52]. Therefore, Pelenska in the village Liubiazii, Liubeshiv gmina passed organization leading to Baschuk and went for getting some help to Lviv with the underground group of 6 people [26, p. 227].

The other members of the "district provid" arrived to Adamskyi's hamlet, which became their headquarters. In addition to that, riflemen 'Kost' and 'Countryman' and couriers 'Sasha', 'Wolf' and 'Kolija' dwelt there. They had on their service a few out-of-date rifles, sawn-off rifles and three guns (like FN-6.35 and FN-7.65) with the 27 bullets for them, and a hunting knife [21, p. 39].

At the same time, the main underground group instruments were a small library, a typewriter and printing press. Baschuk together with the other provid members personally agitated 'sympathizers', also they were preparing them to rebellion. They published a leaflet with an exhortation not to go to the Polish army and join the OUN. Those measures had an unexpected result. The volunteers

group had been recruited to a military detachment of Lozovi Cossacks almost immediately. Thereafter, their number increased each time [26, p. 227, 231].

The increased OUN activity focused local communists underground attention on it, that was a reason for communists to decide establishing a temporary alliance with the nationalists [21, p. 40]. The meeting took place at the end of July 1938 in the forest near Klenky village. OUN was represented by Baschuk. The communists were represented by – Zemliak, Baida, Fedir from Yanov town (he was a former second secretary of KPZB in Polissia voivodeship), Lopachuk and Prokopovych, and also, delegates from Dorohychyn, Pinschyna and Sarnenschyn territories. The parties committed themselves to provide people under a single command. Fedir joined the 'district provid'. Furthermore, the insurgent group was called as Polissia losovi Cossaks as communist suggested [28, p. 52-54].

In future Baschuk faced a serious problem of weapons shortage. The only possibility to get some weapon was to take it away from the Polish soldiers [21, p. 40]. The underground group discovered that military air defense 'stanytsias' were situated in villages Klenky and Klischi. The last mentioned one was situated in the forest district and was protected only by a dozen of officers. Being surprised, they did not resist and gave away 18 rifles, 6 pistols, 2 boxes of bullets, a box of grenades and 2 boxes with zlotys. 15 rifles, 3 pistols, a box of bullets and 10 grenades from all gained were sent to Fedir [26, p. 245].

The success of the operation agitated 20 more volunteers to join the rebellions. Armed and refilled, group of 'lozovyky' disarmed two more military 'stanytsias' near Ivanov town the same night. The revolt spread at lightning speed on all other the surroundings from that place. 'Boivkas' named 'Via' and 'Eagle' made an armed rebellion in Dorohychyn county. In three days the military 'stanytsias' and the police office were disarmed in the environs of Skybych, Motolia and other villages. They took a significant amount of rifles, a machine gun and bullets. The armed groups were created also in Gutov, Dorohychyn, Klenky, Okdymyr, Strilnyi and Ivanovo [21, p. 40]. Taking the rebellion development into consideration, 'lozovyky' formed military headquarters, headed by Baschuk [26, p. 245].

Despite the great rebellions success, the amount of whom had increased rapidly up to 218 people. It was caused not because of their well preparations and weapons equipment but because of retreating Polish army confusion. [21, p. 41]. That is why, Polissia Lozovi Cossacks found themselves in a difficult situation when the Red Army crossed a border with Poland in September 17, 1939. On the one side there were many Communists among rebellions; on the other side, OUN members understood their weakness in that area. Polissia OUN district provid leadership decided to evacuate [27, p. 8]. Some OUN weapons and gained possessions were distributed among local underground groups, and another part was taken with them to Volyn and Galicia [22, p. 124].

To sum it up, in the territory of Polissia voivodeship UVO and OUN underground development had the same level as in many other Western Ukraine regions. The leading role always belonged to the local underground members, despite of a notable percentage of non-native, especially Galician people, among the founders of the first cells. The main attention in the organization activity methods was focused on promoting and gaining influence on the Ukrainian legal organizations. The main peculiarity of Ukrainian nationalist underground organizations on Polissya was a strong competition with the communists.

He immigrated to Canada and lived in Toronto. He took active participation in the Ukrainian diaspora activity. He was an author of memoirs.

²⁶ Mandzii Andrii, pseudonym "Baida", was born in Berezhany district, Ternopil region. He was a member of UNO.

²⁷ Baschuk Petro Ivanovych, alias "Chok" was born in 26.11.1911, in Pyvovschyna, Sokal district, Lviv region. He was an OUN member since the beginning of the 1930s. He studied at the school of Redemptorist Priests in Lviv. He graduated from state Przemysl high school with where studied in the Ukrainian language (1933). Petro was a member of 'Secret Plast'. He was a student of Journalism faculty at Warsaw University (1933 – 1934). Baschuk was a political prisoner in Bereza Kartuzska jail (August 1934 – March 1935). After being released he worked at 'Cheap Book' publishing house in Lviv (1935 – 1936) and also at the affiliated branch of 'Native School' organization in Sokal (1936 – 1937). Petro Baschuk was a member of the OUN district provid in Sokal. He was one of the leaders of OUN military groups called 'Wolves'. He was arrested again by the police in August 1937. He escaped from prison Brygidky in Lviv, June 16, 1939. The fugitive was directed by "Lopatynskyi" to Polissia. He was a head of the OUN Polissia County (August – September 1939). He was a head in Belz OUN County (1940 – 1941). He was an employee of the OUN and PZUZ district executives. By the OUN order Petro worked as a manager of transitional stations for captives. He became a political prisoner of the Auschwitz concentration camp (January 1943 – December 1944). Baschuk lived in the West Germany, and from 1949 in Winnipeg (Canada). He was an active participant in social and political life of the Ukrainian diaspora. He was a member of the Terenoviyi OUN provid (b) in Canada. He died on May 29, 1995 in Winnipeg.

²⁸ Zahakailo Vasyl Ilkovych, alias 'Birch', 'White', 'Bug', 'Green', was born 01.11.1918. His native village is Pobuk, Skoliv district, Lviv region. Vasyl was a member of OUN from 1936 and graduated from high school in Stryi (1938). There was a 'roiovyi' of the 3rd OUN moving group, which directed to Sumy (July 1941). From 1942 he worked as an attendant of the Sambir district OUN provid. Later after that he started to work as an assistant of the OUN youth in Drohobych district OUN provid. He was arrested in 1943 by the Gestapo. Vasyl was in Drohobych. The prisoner was kidnapped out of the jail by the OUN Security Service 'boivka' in April 9, 1943 owing to the underground agents in the police. Zahakailo was an organizational assistant of Drohobych district OUN provid. He perished on June 30, 1944 in the battle with 'Vlasivets' near the village of Verkhne Syniovydne, Skolivsk district, Lviv region.

Many of them later joined the OUN owing to the skillful agitation. In addition to that, the flexibility of Ukrainian nationalist position in Brest allowed them to form the largest insurgent unit among the other regions. Subsequently, it was taken as an example for appearance of the first Ukrainian Insurgent Army 'hundred' in Polissia.

References

1. Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti, fond prypynennykh sprav, sprava 33843, tom 3, 214 arkushiv.
2. Hosudarstvennyi arkhiv Brestskoi oblasti, Brest, fond 1, opis 9, sprava 2242, 98 arkushiv.
3. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 10, 18 arkushiv.
4. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 132, 147 arkushiv.
5. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 135, 110 arkushiv.
6. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 158, 115 arkushiv.
7. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 1027, 97 arkushiv.
8. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 1084, 122 arkushiv.
9. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 1493, 134 arkushiv.
10. Ibid, fond 1, opis 10, sprava 2773, 112 arkushiv.
11. Ibid, fond 2, opis 2, sprava 1614, 102 arkushiv.
12. Ibid, fond 2, opis 2, sprava 1622, 108 arkushiv.
13. Ibid, fond 2, opis 3, sprava 280, 91 arkushiv.
14. Ibid, fond 3, opis 1, sprava 66, 53 arkushiv.
15. Ibid, fond 67, opis 1, sprava 930, 121 arkushiv.
16. Ibid, fond 93, opis 1, sprava 1603, 165 arkushiv.
17. Ibid, fond 2002, opis 2, sprava 682, 357 arkushiv.
18. Ibid, fond 2027, opis 1, sprava 74, 165 arkushiv.
19. ILIN, O. (2012) *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh u donesenniakh polskoho ahenta "Hurulia"*. *Ukraina: kultura spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Vol. 22, pp. 561–569.
20. ILIN, O. et al. (2010) *"Za tebe Ukraino..."*. *Z arkhivu viazniv kontstaboru Bereza Kartuzka (1934–1935) chasiv II Rechi Pospolytoi Polskoi*. Ternopil: Tronohrad.
21. KALIBERDA, Yu. (2012) *Poliske Lozove kozatstvo – poperednyk Ukrainkoi Povstanskoi Armii*. *Voenna istoriia*. 3, pp. 35–46.
22. LENARTOVYCH, Yu. (2011) *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh na Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny*. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky.
23. MIRCHUK, P. (2007) *Narys istorii OUN. 1929–1939 roky*. 3rd edition. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka.
24. MISIUK, V. (2013) *Prosvita na Polissi (1923–1938 rr.)*. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiua"*. Seriya: *Istorychni nauky*. Vol. 21, pp. 137–141.
25. ADAMUSHKO, V. et al. (2011) *OUN-UPA v Belarusi. 1939–1953 hh.: Dokumenty i materialy*. Minsk: Vysshaya shkola.
26. POSIVNYCH, M. (2010) *Voenna-politychna diialnist OUN u 1929–1939 rokakh*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnogo rukhu.
27. PUSHCHUK, I. (2008) *Ukrainska Povstanska Armiia na Berestiishchyni*. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia.
28. CHOK-ZBOROVSKIY, Yu. (1994) *Spohady nadbuzhantsia pro Lozove kozatstvo*. *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzhchyna, Radekhvshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia*.

Я. Антонюк, канд. іст. наук, науковий співроб.
Галузевий державний архів Служби безпеки України, Київ

Istorychno-memuarnyi zbirnyk. New York – Paris – Sydney – Toronto. Vol. 3, pp. 51–63.

Список використаних джерел

1. Архів управління Служби безпеки України у Львівській обл., м. Львів, ф. п., спр. 33843, т. 3, 214 арк.
2. Государственный архив Брестской области, ф. 1, оп. 9, спр. 2242, 98 арк.
3. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 10, 18 арк.
4. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 132, 147 арк.
5. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 135, 110 арк.
6. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 158, 115 арк.
7. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 1027, 97 арк.
8. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 1084, 122 арк.
9. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 1493, 134 арк.
10. Там само, ф. 1, оп. 10, спр. 2773, 112 арк.
11. Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 1614, 102 арк.
12. Там само, ф. 2, оп. 2, спр. 1622, 108 арк.
13. Там само, ф. 2, оп. 3, спр. 280, 91 арк.
14. Там само, ф. 3, оп. 1, спр. 66, 53 арк.
15. Там само, ф. 67, оп. 1, спр. 930, 121 арк.
16. Там само, ф. 93, оп. 1, спр. 1603, 165 арк.
17. Там само, ф. 2002, оп. 2, спр. 682, 357 арк.
18. Там само, ф. 2027, оп. 1, спр. 74, 165 арк.
19. Ільїн О. Український визвольний рух у донесеннях польського агента "Гураля" / О. Ільїн // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2012. – Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. – С. 561–569.
20. Ільїн О. "За тебе Україно...". З архіву в'язнів концтабору Береза Картузька (1934–1935) часів II Речі Посполитої Польської / О. Ільїн, С. Шандрук, П. Мазур, А. Гудима. – Тернопіль: Тронграф, 2010. – 254 с.
21. Каліберда Ю. Поліське Лозове козацтво – попередник Української Повстанської Армії / Ю. Каліберда // Воєнна історія. – 2012. – № 3. – С. 35–46.
22. Ленартович Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни: монографія / Ю. Ленартович. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – 412 с.
23. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1929–1939 роки / П. Мірчук. – Видання третє, доповнене. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1007 с.
24. Місіюк В. Просвіта на Поліссі (1923–1938 рр.) / В. Місіюк // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Історичні науки. – 2013. – Вип. 21. – С. 137–141.
25. ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг.: Документи и материалы / сост. В. И. Адамшко и др. – Минск: Высшая школа, 2011. – 528 с.
26. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках / М. Посівнич. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. – 368 с.
27. Пушук І. Українська Повстанська Армія на Берестійщині / І. Пушук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 240 с.
28. Чок-Зборовський Ю. Спогади надбужанця про Лозове Козацтво / Ю. Чок-Зборовський // Надбужанщина: Сокальщина, Белзчина, Радеківщина, Камінеччина, Холмщина і Підляшшя. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: [б. в.], 1994. – Т. 3. – С. 51–63.

Надійшла до редколегії 17.05.16

ПІДПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УВО ТА ОУН НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛІСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1928 – 1939)

У статті розглядаються характерні особливості створення та діяльності осередків Української військової організації (УВО) і Організації українських націоналістів (ОУН) на території Поліського воєводства Другої Польської Республіки, тобто, на землях, які тепер належать Білорусії. Доведено, що місцеве корінне населення – "поліщуки" – активно підтримувало український національно-визвольний рух. Перші осередки УВО з'явилися там майже одночасно з сусідньої Волині. Крім того, Ковельський повіт центром поширення українських націоналістичних впливів на північ. У той час основною метою діяльності ОУН було досягнення впливу на легальні українські організації для пропаганди своїх ідей. Регіональною особливістю були сильні позиції комуністичних підпільних організацій, які були основними суперниками українських націоналістів в даній місцевості. Встановлено, що гучка тактика керівництва УВО на Поліссі дозволила досягнути тимчасового перемир'я з ними та сформувати найбільший антипольський повстанський підрозділ в західній частині України, що називається "Поліське Лозове козацтво". Він став попередником визвольного руху більш широкого рівня, що став підґрунтям для появи Української повстанської армії на Поліссі.

Ключові слова: підпілля, українські націоналісти, польська поліція, комуністи, кордон.

УДК 94(560): 327.39

А. Бойко, магістрант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УРЯДУ Р. ЕРДОГАНА

Питання вступу Турецької Республіки до Європейського Союзу є однією з центральних проблем історії міжнародних відносин. Витоки цього питання варто шукати ще у процесах, які сформували сучасну турецьку державність, тобто у часи правління першого президента Республіки – Мустафи Кемалю Ататюрка. З приходом у 2002 р. до влади уряду на чолі з Реджепом Ердоганом, Туреччина повністю переглянула зовнішньополітичну стратегію. Зокрема, було активізовано зусилля, спрямовані на вступ країни до ЄС. Проте ці наміри не вдалося реалізувати через низку причин. У статті розглянуто вплив культурно-цивілізаційних чинників на формування зовнішньої політики Турецької Республіки у сфері європейської інтеграції. Простежено формування та еволюцію поглядів турецьких урядів на ідею "вестернізації" держави. Головну увагу приділено ідеям Ахмета Давутоглу та його стратегії зовнішньої політики Туреччини. Досліджено його погляди щодо значення східних культурно-цивілізаційних цінностей та релігії для міжнародного становища країн Сходу, та, зокрема, їх вплив на відносини з європейськими країнами. Зроблена спроба аналізу культурно-цивілізаційних відмінностей як фактору, що перешкоджає вступу Туреччини до Європейського Союзу.

Ключові слова: Турецька Республіка, Європейський Союз, європейська інтеграція, Ахмет Давутоглу, Партія справедливості та розвитку.

Європейська інтеграція є одним з найбільш актуальних та суперечливих напрямків зовнішньої політики Турецької Республіки. Протягом значної частини ХХ ст. правлячі кола Туреччини послідовно відстоювали та впроваджували у життя стратегію зближення з європейською спільнотою та намагалися максимально модернізувати державу за європейським зразком.

Після завершення Другої світової війни країна посилила прозахідну орієнтацію й згодом вирішила приєднатися до європейських інтеграційних процесів. Завдяки істотним зусиллям на сьогоднішній день Турецька Республіка є повноправним членом багатьох міждержавних об'єднань, серед яких ОБСЄ (1971), Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (1961), Ради Європи (1949). З 1964 р. Туреччина є асоційованим членом Європейського Об'єднання Вугілля та Сталі. 14 квітня 1987 р. було подано офіційну заявку на входження в цю організацію. Статус кандидата на вступ до Європейського союзу Анкара отримала під час саміту у Гельсінкі (Фінляндія) у 1999 р. Зважаючи на це можна стверджувати те, що Туреччина поступово проводила політику більш тісної співпраці із країнами Європи та робила це послідовно протягом тривалого часу.

Як ми бачимо, Туреччина вже пройшла велику частину складного шляху у напрямку вступу до Європейського союзу, проте значна кількість внутрішньо та зовнішньополітичних проблем ще й досі потребують вирішення. В наш час актуальності набувають також й інші питання: Чи дійсно Туреччині потрібен вступ до ЄС? Чи реальна ця перспектива взагалі? Як в останні роки змінювалася позиція Анкари щодо європейської перспективи країни? Чи дійсно хоче об'єднана Європа бачити у своєму складі Турецьку Республіку? На деякі з цих питань ми спробуємо відповісти у цій роботі.

Від офіційного вступу до складу Європейського союзу Турецьку Республіку утримує низка проблем. Їх можна розділити на політичні, економічні та культурно-цивілізаційні. Насправді, усі ці причини взаємопов'язані, але в історичній літературі та публіцистичних роботах частіше увага приділяється політичним та економічним перешкодам.

Розгляд такої масштабної проблеми неможливий без огляду глибинних цивілізаційних, культурних та ментальних особливостей, а також відмінностей, які існували й існують між Туреччиною та країнами ЄС. Ми спробуємо зосередитись на огляді ідейних особливостей євроінтеграційної політики уряду колишнього (2002–2014) прем'єр-міністра Туреччини Реджепа Ердогана.

У цьому сенсі важливими для дослідження є історико-філософські роботи таких відомих американських політологів та соціологів як, Семюел Хантінгтон [11] та Френсіс Фукуяма [10]. Незважаючи на фундаментальні відмінності та навіть прями протилежності у підходах вчених, саме ці дві роботи слугували своєрідним дороговказом до з'ясування важливості глобального погляду на ментальні та ідейні особливості у підході до вирішення питання європейської інтеграції Туреччини.

Розглядаючи європейські перспективи Анкари, варто брати до уваги й зовнішню політику країни стосовно інших держав, зокрема Близького Сходу. Важливу роль у розумінні цих процесів відіграють сучасні історичні, політологічні та економічні дослідження фахівців різних країн: російського історика та політолога Анатолія Сотніченка [7; 8], українського спеціаліста Романа Рукмеда [6], американського політолога Александра М'юрінсона [17] та ін.

Основу джерельної бази дослідження складають статті та інтерв'ю Ахмета Давутоглу, колишнього радника прем'єр-міністра країни з питань зовнішньої політики, а згодом і міністра закордонних справ Турецької Республіки. Вперше за багато років таку високу посаду обіймала людина, яка має власну концепцію та стратегію розвитку зовнішньої політики країни. У своїх роботах А. Давутоглу послідовно викладав та обґрунтовував основні принципи та підходи "нової" турецької дипломатії. Саме за його часів зовнішня політика країни набула чітких та концептуальних засад [6, с. 188]. Велику увагу в дослідженнях А. Давутоглу приділено розгляду різних історико-філософських праць. У тому числі й роботам С. Хантінгтона та Ф. Фукуяма. На аналізі зовнішньополітичних поглядів прем'єр-міністра Туреччини великою мірою і базується це дослідження.

Проте почати слід із стислого аналізу підходів до ідеї європеїзації політичних попередників правлячої з 2002 р. Партії справедливості та розвитку. Спроби турецької держави модернізуватися шляхом "вестернізації" та приєднатися до європейської системи цінностей вже мали місце в історії. Найяскравішим прикладом такого підходу є діяльність першого президента (1923–1938) Турецької Республіки Мустафи Кемалю Ататюрка. Проте приклади орієнтованої на Захід державної політики можна знайти ще в часи існування Османської імперії.

Підґрунтя, створене за часів Ататюрка, мало значний вплив на подальшу історію європейської інтеграції Туреччини, адже підвалини сучасної турецької державності були закладені саме за часів першого президента з урахуванням та запозиченням характерних на той момент особливостей та рис провідних європейських

країн. Турецька еліта, яка мала чітке бажання й політичну волю зробити турецький народ сучасним, модернізованим та активно співпрацювати із Заходом, також істотно вплинула на процес реформування країни [11, с. 105]. Ці зміни мали глибинне значення і для Туреччини, і для всього мусульманського світу. Проте, майже усі країни Сходу з різних причин так і не засвоїли запозичені із Заходу ідеї і не досягли того економічного чи політичного успіху, на який розраховували [10, с. 358].

Поміж мусульманського світу Туреччина з часів проголошення республіки у 1923 р. була флагманом процесу "вестернізації". Розглядаючи сучасну політику турецького уряду у сфері європейської інтеграції, ми повинні звернути увагу на певні особливості самої ідеї та концепції європейської Туреччини.

Для більшості найвагоміших та впливових країн Європи 20–30 рр. XX ст. характерними були ідеї створення національних держав із світськими цінностями: націоналізм, секуляризм, реформізм [4, с. 140]. Таку модель намагався побудувати у своїй країні й Ататюрк. Цю тезу добре ілюструють основні напрями реформ, проведених у Туреччині вже на початковому етапі існування республіки: республіканізм, націоналізм, народність (заперечення класових боротьби і поділу суспільства), етатизм, лаїцизм і революційність [2, с. 211].

Більше того, першому президенту Туреччини вдалося об'єднати населення країни навколо спільних ідей. Спочатку це була боротьба з інтервентами, потім прагнення реформувати країну за європейським взірцем.

Утім Європа докорінно змінилась з часів Ататюрка. В наш час це вже абсолютно інший геополітичний простір, порівняно із періодом середини XX ст. І це не дивно, адже такі події, як Друга світова війна, особливості політичного та економічного розвитку за умов існування біполярного світу, колапс європейських соціалістичних держав та СРСР змінили економічне, політичне та культурне обличчя цієї частини світу. Європейське співтовариство постійно наголошує на необхідності дотримання правових норм, демократії, свободи слова тощо. І часто звинувачення у бік Туреччини пов'язані із недотриманням саме цих норм.

Унаслідок глибокої та системної кризи, яка охопила всі аспекти життя країни, до влади у 2002 р. прийшла Партія справедливості та розвитку, очолювана Р. Ердоганом. Після перемоги на виборах лідер партії оголосив вступ Туреччини до Європейського Союзу пріоритетним завданням зовнішньої політики країни.

Ця перемога не була випадковою, адже політичний та ідейний спадок Ататюрка вже тривалий час переглядався у турецькому суспільстві. Досвід перебування турків за кордоном заохочував ісламістські настрої вдома. Так, наприклад, С. Гантінгтон зазначає, що турки, які повертались із Західної Німеччини, "реагували на вороже ставлення до них, звертаючись до того, що було знайоме їм з дитинства. І це був іслам" [11, с. 224]. Такі ідеї підтримувались і керівництвом новообраної правлячої партії.

Важливим фактом є те, що керівництво країни відмовилось від подальшої культурної "вестернізації". Адже від часів утворення республіки, майже 90 років її лідери мали тенденцію прирівнювати Схід з відсталістю, а Захід із сучасністю [18]. Водночас змінилось і саме керівництво. Це були не просто нові обличчя в уряді й парламенті. Це були люди з іншою ментальністю, світосприйняттям та ідеологією, яка пропонувала повернутися до традиційних цінностей, однак не до вузького, консервативного розуміння ісламу [8, с. 10]. Під час політичних виступів та промов сучасне керівництво країни дуже часто висловлювало думку про необхідність

приєднання Туреччини до Європейського союзу [9]. Проте в роботах А. Давутоглу можна прослідити і відмінну точку зору. Важливим є з'ясування причин суперечливих поглядів у турецькому суспільстві та політичній еліті на сучасний стан глобальної системи міжнародних відносин та зовнішньополітичні, зокрема євроінтеграційні перспективи Туреччини.

Після розпаду СРСР та завершення "холодної війни" Туреччина тривалий час знаходилась у пошуках нової стратегії у міжнародних відносинах та свого місця у світовій політиці, адже країна просто не була готова до розпаду Радянського союзу [7, с. 306]. А. Давутоглу, який на той час займав посаду міністра закордонних справ Туреччини, у своїх статтях звернув увагу на те, що після завершення протистояння між США та Радянським союзом у багатьох регіонах утворився вакуум сили, який слід було заповнити. Ключову проблему він вбачав у тому, що: "Кожна велика війна, починаючи із XVII ст. завершувалася мирним договором, який вів до побудови нового світового порядку... Проте нічого подібного не було зроблено після завершення "холодної війни"... Після двох десятиліть ще й досі нічого не зроблено у цьому напрямку" [16]. У такій ситуації Туреччина випрацювала власний підхід. За твердженням С. Гантінгтона: "У світі після "холодної війни" прапори мають значення, як й інші символи культурної ідентифікації... адже значення має культура, а для більшості людей культурна ідентифікація – найголовніша річ. Люди відкривають нові, іноді часто забуті символи ідентифікації й виходять на вулицю під новими, однак часто старими прапорами, що призводить до нових війн, часто зі старими ворогами" [11, с. 14]. Саме базуючись на національній та культурній ідентичності уряд, Р. Ердоган вирішив визначити зовнішньополітичні орієнтири для Туреччини.

Завершення "холодної війни" поставило перед Туреччиною ще й питання того, якої геополітичної стратегії дотримуватись далі. Адже історичний досвід показував, що дипломатичне лавірування Ататюрка між таборами ворогуючих сторін напередодні Другої світової війни значною мірою вберегло країну від приєднання до конфлікту, а подальша орієнтація лише на Захід завела Туреччину у період політичної стагнації та поставила країну перед питанням: "Куди рухатись після колапсу СРСР?" [8, с. 6–7].

Більшість соціологічних опитувань, які були проведені у країнах старої Європи, продемонстрували, що значна кількість респондентів виступали проти вступу Туреччини до ЄС [1, с. 34]. Колишній президент Франції Валері Жискар д'Естен, зокрема, заявив про ймовірний вступ Туреччини до складу Європейського союзу, як про "кінець для Європи" [3]. Таку тенденцію чудово усвідомлювали в Анкарі, тому одним із головних завдань перед новим урядом постала необхідність формування нової стратегії зовнішньої політики й, особливо, у відносинах з Європейським союзом.

Нова концепція турецької дипломатичної стратегії, архітектором якої і став А. Давутоглу, що на той час займав посаду радника уряду із питань зовнішньої політики "...в першу чергу посилається на історію" [17, с. 6]. Більше того, "... важливою є історична глибина, географія та значний спадок у міжнародних відносинах" [17, с. 6], який залишила за собою ще Османська імперія. Тобто правлячі кола Туреччини намагалися суттєво змінити зовнішньополітичні орієнтири.

Потрібно розуміти, що активізуючи свою зовнішню політику у напрямку розширення контактів із країнами Центральної Азії та Близького Сходу, турецьке керівництво переслідувало цілком реальні та конкретні політичні та економічні цілі. Так, наприклад, А. Давутоглу

стверджував, що: "...тікаючи від своїх історичних зв'язків у регіоні, Туреччина тікає від політичних та економічних можливостей" [18]. І це дійсно так, адже в результаті коригування зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних пріоритетів торгівля із сусідніми неєвропейськими країнами значно зросла. Водночас була збільшена кількість дипломатичних представництв Туреччини у країнах, які не є членами ЄС.

Саме А. Давутоглу у своїх роботах звернув увагу на можливу небезпеку у трактуванні культурно-цивілізаційних відмінностей, які можуть стати прихованим катализатором реальних проблем, зокрема, у внутрішній політиці. З погляду Європи у Туреччині ніколи не існувало демократичного устрою. Проте в порівнянні з іншими країнами ісламського світу саме Туреччина є однією з найбільш демократичних країн. У діалозі з ЄС турецька сторона звичайно визнавала існування недоліків. Однак у Туреччині не вважали їх критичними. Більше того, сам А. Давутоглу робив обережні зустрічні звинувачення у бік європейських партнерів: "... ми, звичайно, будемо захищати права турок за кордоном. Особливо ми слідкуємо за зростанням ксенофобських поглядів у деяких країнах Європи" [14], та навіть робив спроби прямо вказати свою приналежність до європейських цінностей та культури: "Ми зацікавлені у питанні "Куди рухається Європа" з точки зору основних цінностей і ми будемо споглядати на розвиток демократії в Європі" [14]. Обґрунтовувалась така політика Туреччини не лише унікальними історичними чи географічними аргументами, але й демографічними викликами. Наприклад, А. Давутоглу наголошував на тому, що: "Турецька унікальна демографічна реальність залишає відбиток на зовнішній політиці. У Туреччині мешкає більше боснійців, ніж у Боснії, більше чеченців, ніж у Чечні... суспільство вимагає проводити активну зовнішню політику для забезпечення миру й безпеки..." [16]. До цього додавалась і важливість демократичних вимог самого турецького суспільства: "...зовнішня політика Туреччини також формується своєю власною демократією, відображаючи пріоритети власних громадян" [16]. Проте, турецьке керівництво не помітило важливих змін, які сталися в об'єднаній Європі в останні десятиліття. Так, демократичні цінності залишились важливим аспектом, але Туреччина має своє трактування "демократії" і завжди наголошує на тому, що буде дотримуватись балансу між демократією та внутрішньою стабільністю [16].

Розглядаючи сучасні мотиви зовнішньополітичної поведінки Туреччини, варто взяти до уваги важливість історичного та географічного обґрунтування. Зовнішня політика країни повинна уособлювати історичну спадщину Османської імперії. Такий концепт, за думкою А. Давутоглу, повинен базуватися на 4 пунктах: географічна глибина (розташування Туреччини поруч із такими регіонами та окремими країнами, як Балкани, Близький Схід, Центральна Азія та Російська Федерація), історична глибина (згадана вище правонаступність від Османської імперії), геокультурний аспект (існування глибоких культурних зв'язків із країнами колишньої імперії), гео економічне положення (територія Туреччини є одним із важливих центрів транспортування енергоносіїв до Європи) [17, с. 6]. Проте слід зауважити і те, що, наприклад, географічне положення країни може розглядатися не лише як позитивне, адже Туреччина межує із трьома кризовими осередками на кордонах Європи і тому має впроваджувати вкрай обережну політику задля того, щоб не дозволити втягнути себе у конфлікт [5, с. 251].

А. Давутоглу також наголошував на тому, що насправді мультикультуралізму, про який часто згадували представники західних демократій, не існувало. Спира-

ючись на твердження Ф. Фукуями про невідкладну перемогу ліберальних цінностей, він переконував, що таким чином повністю зневажається історичний, культурний та ментальний досвід інших народів та цивілізацій [13, с. 187]. Також говорить він і про те, що таким чином не береться до уваги "... ціннісно-орієнтована уява не західних цивілізацій в організаційній структурі світового порядку" [16, с. 191].

Водночас у своїх статтях А. Давутоглу піддавав сумніву й цивілізаційний підхід С. Гантінгтона, обґрунтувавши це тим, що дуже часто суперечності відбулися і серед країн носіїв західної культури та важливістю взаємовпливів різних цивілізацій [15].

Обов'язковим компонентом розгляду культурно-цивілізаційних перешкод на шляху Туреччини до Європейського союзу є питання релігії. І хоча у жодних нормативно-правових документах ЄС жодним чином не вказано про важливість конфесійної приналежності потенційної країни-учасниці об'єднання [12], це питання є одним із ключових. Вірно оцінивши реальні масштаби складнощів релігійного чинника, А. Давутоглу робить доволі цікаві тлумачення та висновки щодо ролі та значення ісламу для турецької державності, суспільства та інших мусульманських країн: "Це правда, що іслам являє собою систематичну та послідовну ідеологію, так само, як і лібералізм чи комунізм, з власним кодексом моралі та доктриною політичної та соціальної справедливості ..." [15]. Виходячи з цього, ним було зроблено висновок про те, що потрібно розгорнути вектор зовнішньої політики країни саме у бік інших мусульманських країн, а не орієнтуватися виключно на Європу та західні цінності в уособленні Європейського союзу.

Таким чином доцільно говорити про формування в сучасному середовищі політичної еліти Турецької Республіки нового ідейного підґрунтя щодо зовнішньої політики та, особливо, стосовно європейської інтеграції країни. Нова концепція турецької дипломатії має істотні відмінності від ідей, яких притримувалась офіційна Анкара протягом майже усього терміну існування республіки. Нове керівництво країни вирішило переглянути ідеї Ататюрка щодо прозахідної орієнтації у державній політиці та замінити їх на більш традиційні для мусульманського суспільства погляди, хоча й залишити ідею вступу Туреччини до ЄС пріоритетним завданням зовнішньої політики.

Значною мірою таке усвідомлення сформувалося завдяки поглядам А. Давутоглу та його концепції "стратегічної глибини". Даний підхід обґрунтовується низкою причин. Серед них є як політичні, так і економічні виклики. Однак значну роль тут відіграли й культурно-цивілізаційні чинники, до того ж не лише такі загальні, як релігія чи культура, але й спосіб мислення й ментальність турецької еліти, яка прийшла до влади у складі правлячої Партії справедливості та розвитку.

У першу чергу турецьку сторону непокоїв факт відвертого гальмування процесу інтеграції та наявність достатньо широкої опозиції серед європейських країн стосовно можливого входження Туреччини до складу ЄС. У своїх роботах А. Давутоглу неодноразово звертав увагу також на неприпустимість інтерпретації мультикультуралізму та демократії виключно за західним взірцем.

Саме від того, наскільки європейська спільнота буде готова до прийняття до свого складу Турецької Республіки, значною мірою буде залежати успіх самої ідеї європейської інтеграції Анкари. Потрібно розуміти той факт, що інтеграція Туреччини є важливою для інших країн Сходу у розумінні того, наскільки реалістичними є твердження представників ЄС про реальну демократію

незалежно від національної та релігійної приналежності тієї чи іншої країни.

Список використаних джерел

- Гехт А.Б. Проблема интеграции Турции в Европейский Союз – история и современность / А. Б. Гехт // Проблемы современной науки и образования. – 2013. – № 4 (18). – С. 33–38.
- Головченко В.І. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.): навч. посіб. / В. І. Головченко, В. А. Рубель. – К.: Либідь, 2010. – 520 с.
- Замятин В. Д'Естен стокнул ЕС и Турцию [Електронний ресурс] / В. Замятин // День. – 2002. – 13 листопада. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planety/desten-stoknul-es-i-turciyu> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2016.
- Корниенко Т.А. Европеизация как нормативно-политический контекст турецкой модернизации / Т. А. Корниенко // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2013. – № 5. – С. 140–145.
- Лильегрен Г. Від Талліна до Туреччини. Мемуари шведа і дипломата / Г. Лильегрен. – К.: Темпора, 2010. – 352 с.
- Рукомедя Р.В. Реалізація основних положень концепції Ахмета Давутоглу у зовнішній політиці Туреччини / Р. М. Рукомедя // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1 (30). – С. 187–192.
- Сотниченко А.А. Расцвет и закат пантюркизма в Турции на рубеже XX и XXI вв. / А. А. Сотниченко // Рахмат-наме: Сборник статей к 70-летию Р.Р. Рахимова / отв. ред. М. Е. Резван. – СПб.: МАЭ РАН, 2008. – С. 306–317.
- Сотниченко А.А. Турция: геополитическая ось Евразии / А. А. Сотниченко // Геополитика. – 2011. – № 11. – С. 4–13.
- Турция листаєт главы епоса о евроинтеграции [Електронний ресурс] // Euronews. – 2013. – 11 ноября. – Режим доступу: <http://ru.euronews.com/2013/11/04/turkey-committed-to-democratic-reform/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2016.
- Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. – М.: АСТ, 2010. – 588 с.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2003. – 603 с.
- Является ли ЕС "христианским клубом"? [Електронний ресурс]. – Euronews. – 2011. – 6 октября. – Режим доступу: <http://ru.euronews.com/2011/10/06/is-the-european-union-a-christian-club/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2016.
- Davutoglu A. Globalization and the Crisis of Individual and Civilizational Consciousness / A. Davutoglu // Globality versus Democracy? The Changing Nature of International Relations in the Era of Globalization / H. Köchler (ed.). – Vienna: International Progress Organization, 2000. – P. 85–201.
- Davutoglu A. Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring / A. Davutoglu. – Ankara: Center for Strategic Research, 2012. – 12 p.
- Davutoglu A. The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)Order / A. Davutoglu // Intellectual Discourse. – 1994. – Vol. 2. – № 2. – P. 107–130.
- Davutoglu A. Turkey's Zero Problems Foreign Policy [Електронний ресурс] / A. Davutoglu // Foreign Policy. – 2010. – 20 May. – Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/#sthash.DEfMjNuR.dpbs> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2016.

17. Murinson A. Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century: Neo-Ottomanism and the Strategic Depth Doctrine / A. Murinson. – London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2016. – 320 p.

18. Schleifer Y. The Ottoman Revival [Електронний ресурс] / Y. Schleifer // Foreign Policy. – 2010. – 28 September. – Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2009/09/28/the-ottoman-revival> – Назва з екрану. – Дата звернення: 03.04.2016.

References

- GEKHT, A.B. (2013) Problema integratsii Turtsii v Evropeiskii Soiuz – istoriia i sovremennost. *Problemy sovremennoi nauki i obrazovaniia*. 4 (18), 33–38.
- HOLOVCHENKO, V.I., RUBEL, V.A. (2010) *Nova istoriia Azii ta Afriky: kolonialnyi Skhid (kinets XIX – druha tretyna XX st.)*. Kyiv: Lybid.
- ZAMIATIN, V. (2002) D'Esten stolknul ES i Turtsiiu. *Den* [Online], 13 November. Available from: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-planety/desten-stoknul-es-i-turciyu> [Accessed 3 April 2016].
- KORNIENKO, T.A. (2013) Evropeizatsiia kak normativno-politicheskii kontekst turetskoi modernizatsii. *Istoricheskaia i sotsialno-obrazovatelnaia mysl*. 5, 140–145.
- LILEGREN, G. (2010) *Vid Tallina do Turechchyny. Memuary shveda i dyplomata*. Kyiv: Tempora
- RUKOMEDA, R.V. (2014) Realizatsiia osnovnykh polozhen kontseptsii Akhmeta Davutohlu u zovnishnii politytsi Turechchyny. *Stratehichni prioryety*. 1 (30), 187–192.
- SOTNYCHENKO, A.A. (2008) Rastsvet i zakat pantyurkizma v Turtsii na rubezhe XX i XXI vv. In: M.E. Rezvan, ed. *Rakhmat-name: Sbornik statei k 70-letiiu R.R. Rakhimova*. Saint-Petersburg: MAE RAN, pp. 306–317.
- SOTNYCHENKO, A.A. (2011) Turtsiia: geopoliticheskaia os Evrazii. *Geopolitika*. 11, 4–13.
- Turtsiia listaet glavy eposa o evrointegratsii (2013). *Euronews* [Online], 11 November. Available from: <http://ru.euronews.com/2013/11/04/turkey-committed-to-democratic-reform/> [Accessed 3 April 2015].
- FUKUYAMA, F. (2010) *Konets istorii i poslednii chelovek*. Moscow: AST.
- HUNTINGTON, S. (2003) *Stolknovenie tsivilizatsii*. Moscow: AST.
- Yavlaetsia li ES "khristianskim klubom"? (2011) *Euronews* [Online], 6 October. Available from: <http://ru.euronews.com/2011/10/06/is-the-european-union-a-christian-club/> [Accessed 3 April 2016].
- DAVUTOLGU, A. (2000) Globalization and the Crisis of Individual and Civilizational Consciousness. In: H. Köchler, ed. *Globality versus Democracy? The Changing Nature of International Relations in the Era of Globalization*. Vienna: International Progress Organization.
- DAVUTOLGU, A. (2012) *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*. Ankara: Center for Strategic Research.
- DAVUTOLGU, A. (1994) The Clash of Interests: An Explanation of the World (Dis)Order. *Intellectual Discourse*. Vol. 2, Issue 2, 107–130.
- DAVUTOLGU, A. (2010) Turkey's Zero Problems Foreign Policy. *Foreign Policy* [Online], 20 May. Available from: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/#sthash.DEfMjNuR.dpbs> [Accessed 3 April 2016].
- MURINSON, A. (2016) *Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century: Neo-Ottomanism and the Strategic Depth Doctrine*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- SCHLEIFER, Y. (2010) The Ottoman Revival. *Foreign Policy* [Online], 28 September. Available from: <http://foreignpolicy.com/2009/09/28/the-ottoman-revival> [Accessed 3 April 2016].

Надійшла до редколегії 17.05.16

A. Boiko, Master student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CULTURAL-CIVILIZATIONAL ASPECT IN THE FORMATION OF THE EUROPEAN INTEGRATION POLICY OF R. ERDOGAN GOVERNMENTS

The question of European integration of Turkish Republic is considered as one of the central issues in the sphere of the history of international relations. The origins of this problem should be sought in the processes that have shaped the modern Turkish state, that being the rule of the first President of the Republic. With the government headed by R. Erdogan taking a grip of power in 2002, Turkey has fully revised its foreign policy. In particular, it intensified efforts to integrate the state to the EU. However, these intentions could not be realized due to a number of reasons.

The article considers cultural-civilization influence on the formation of the foreign policy of Turkish Republic in the sphere of European integration, formation and evolution of the views of the Turkish government on the idea of state "Westernization". It devotes main attention to the views of Ahmet Davutoglu and his strategy of Turkish foreign policy. The article also researches his views on the influence of the eastern cultural and civilizational values and religion on the international position of the Eastern countries and, in particular, on their relations with European countries. Moreover, the research provides an attempt to analyze the cultural-civilizational differences as a factor of preventing Turkey from entering the European Union.

Key words: Republic of Turkey, the European Union, European integration, Ahmet Davutoglu, Justice and Development Party.

УДК 94(477):050"1907/1914"

І. Боровець, студентка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

УКРАЇНЬСЬКА ПЕРІОДИКА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1907 – 1914 РР.): ІДЕЇ АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється обґрунтування ідеї автономії України на сторінках української періодики 1907 – 1914 років у Російській імперії, що є частиною політичної складової "українського питання". Метою дослідження є всеосяжне охоплення і комплексний розгляд матеріалів щодо ідеї автономного устрою, опублікованих в українських періодичних виданнях в Російській імперії (1907 – 1914). У статті розкрито погляди української інтелігенції на передумови виникнення потреби автономного устрою. Зроблено узагальнення щодо причин виступів за автономією України. Дослідження розкриває питання потенційних національно-територіальних меж нового утворення. Прослідковано активність окремих видань у публікаціях матеріалів, пов'язаних із вимогами щодо автономії України. Виокремлено показники економічного становища українських територій, котрі автори визначали як одну з основних причин автономістських вимог. Стаття розкриває як позитивні, так і негативні позиції авторів періодичних видань у питанні встановлення автономного устрою для України. Дослідження розкриває зміст окремих автономістських проектів, що були оприлюднені на сторінках української періодики. Розглянуто дискусії щодо обрання типу автономного устрою для українських територій. Висвітлено варіанти перерозподілу владних повноважень між центральними імперськими та місцевими органами влади.

Ключові слова: українська періодика, політичні вимоги, автономія України, проекти.

Розвиток українського національного руху на початку ХХ століття спричинив піднесення національної ідеї, котра не обмежувалася лише культурницькими викликами. Її частину становили також політичні вимоги. Важливу роль у поширенні цих вимог відіграла українська періодика. Найбільшого розмаху пропаганда національної ідеї на сторінках національних газет та журналів набула у період революції 1905–1907 років у Російській імперії. Однак навіть за умов наступу реакції політичні вимоги українського суспільства не зникли, а лише зменшили свої оберти. Це яскраво простежується на шпальтах українських періодичних видань 1907–1914 років.

Особливе місце серед політичних домагань посіла проблема автономії українських територій. Висвітлення цього питання українською періодикою було одним із важливих кроків на шляху еволюції поглядів вітчизняної інтелігенції щодо національного державотворення.

В історіографії проблема політичного майбутнього України на сторінках української періодики в Російській імперії (1907 – 1914 рр.) практично не висвітлена. Серед наукових досліджень переважають праці, присвячені або окремим виданням, або загальним оглядам періодики, в яких коротко характеризується тематика публікацій газет та журналів. До узагальнюючих праць належать колективна монографія Гутковського В., Крупського І. та Федоришина П. "Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція" [8], посібник "Історія української дожовтневої журналістики" [13], колективна монографія "Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра" [39]. Проблемам політичних вимог на сторінках української періодики присвячені дисертаційні дослідження І. Крупського ("Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)") [15] та О. Яцини ("Національно-культурний рух 1907 – 1914 років і українська преса" [46]). Однак автори розглядають питання автономного устрою України поверхнево. Дослідженню окремого видання присвячені роботи А. Кобинець ("Громадська думка" / "Рада" (1905 – 1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї [14]), П. Опанашука (Роль газети "Рада" в національному відродженні українського народу (1906 – 1914 рр.) [21]). Таким чином, проекти реформи політичного статусу території України у складі Російської імперії не знайшли належного аналізу в історіографії.

Метою дослідження є комплексне розкриття та узагальнення матеріалів з проблеми автономного устрою України, опублікованих на сторінках української періодики у Російській імперії (1907 – 1914 рр.).

Найяскравіше автономістські тенденції простежуються на сторінках "Слова". С. Петлюру за це притягнули до судової відповідальності [8, с. 88–89]. Дописувачі "Дзвіну" підтримували твердження, що українство опозиційне російським державним порядкам [9, с. 233].

Потреба автономії для українських територій обґрунтовувалася найрізноманітнішими доказами. Зверталася увага на відсутність рівності між різними народами (націями) одної держави. "Національна неволя робить мертвим все, що хоче жити і буйно розвиватися, вьялить і сушить все, що має цвісти пишним квітом", – зазначав М. Порш у "Слові" ("Про національну неволю та про те, як з неї визволитися") [33, с. 6–7].

Д. Донцов на сторінках "Української хати" наводить вислів одного корсиканця, який, на його думку, чудово пасував до української дійсності: "Сконати в боротьбі – се не зле. Але загинути в болоті, задушеним чиеюсь брудною рукою!" [11, с. 317] У попередньому номері видання зазначалося, що любов до України повинна змусити її патріотів пожертвувати любов'ю до інших географічних одиниць [43, с. 350].

М. Порш у статті до "Літературно-наукового вісника" виділив шлях назрівання потреби автономного устрою: "В міру того як завдання порядкування розширює ся, а абсолютна держава перетворює ся в правну, виникає в розвитку сучасної держави тенденція передавати де-які загальнодержавні справи місцевим комунам і спілкам". Таким чином поступово виростає самоврядування. У великих районах з особливими індивідуальними рисами самоврядування стає замало. Так виникає потреба автономії [31, с. 347–348]. Цю ж тему М. Порш продовжив на сторінках "Слова". У статті "Автономія України" мова велася про те, що для хорошого управління місцевого самоврядування замало, оскільки значно зросла різниця в місцевому житті частин держави, в їхньому господарстві, побуті, культурі [22, с. 7–8].

Логіка необхідності автономного устрою розкривалася на сторінках "Української Жити". Через виконання закону 17 жовтня відбулося підняття на вищий рівень регіональних інтересів. Ці інтереси повинні об'єднатися навколо місцевих органів влади, а логічним продовженням є передача їм частини законодавчих функцій [36, с. 13].

Працівники редколегії неодноразово критикували російський централізм. У одній зі статей "Літературно-наукового вісника" зауважувалося, що парламентський

режим не може ефективно функціонувати в централізованій багатонаціональній державі [31, с. 354].

В. Гришинський статтею "Децентралізація сучасної держави" ("Українська хата") мав за мету донести до читача розуміння політичної та економічної шкоди централізаторства для периферії держави [5, с. 332].

Автори "Слова" акцентували увагу на тому, що мало для якої країни у світі автономія така корисна, як для Росії (величезні простори, різне господарство, різні народи: лише великих націй за переписом 1897 року нараховується 15, а також сотні інших дрібних) [17, с. 4–5]. Росія загубилась у власних просторах неохопних володінь. Зауважувалося, що це питання потрібно вирішити за існуючого режиму. Інакше воно буде виринати знову і знову з більшою силою [36, с. 12].

М. Грушевський у статті "На українські теми. Фабрикація сепаратизма" ("Літературно-науковий вісник") прагнув показати законність вимог українства [7, с. 132]. І. Тарасенко у статті "Де-кілька слів до нових виборів" ("Рада") стверджує той факт, що ідея автономії викликана самим життям [39, с. 2].

Для обґрунтування ідеї політичної окремішності редакція "Української Жити" помістила на сторінках журналу відповіді Ф. Корша на одну з анкет журналу. Представник російської прогресивної інтелігенції виділив такі пункти відмінностей українства та росіян: 1) у мовному аспекті; 2) за фізичним складом; 3) за духовними особливостями; 4) за побутовими рисами [41, с. 15].

Редакційний колектив "Українського Студента" займав дещо іншу позицію. М. Сирота ("Сторінки минулого та завдання сучасного") згадує, що ще в 1905 році на українських прапорах між загальноросійськими гаслами красувався заклик "Автономія України". Але рух став спадати, наступила реакція. Українське громадянство зрозуміло, "що се гасло "Автономія України" було передчасне та має стати провідною зіркою, ідеалом на довгі роки буденної роботи, яка утворює можливість його реалізації. Настала епоха "малих діл", що характеризується жвавим зростанням "Просвіт", українських клубів, студентських громад, культурно-національних організацій [35, с. 36]. Російська нація зовсім не думає ошасливлувати українську, а український рух вважає шкідливим і ігнорує його [37, с. 1].

А. Товкачевський у дописі "Приятелі і вороги народа" до "Української хати" стверджував, що становище українців як повноправної нації майже безнадійне. "Ми ніколи не станемо комусь сусідами – все будемо підсусідками". Тому потрібно зберегти своє існування як культурно-національного комплексу [40, с. 130].

Деякі періодичні видання робили спроби визначення національно-територіальних меж України. У "Літературно-науковому віснику" було розміщено статтю "Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії", за котрою східні та південно-східні кордони України проходять через Донщину, Ставропольщину й Кубань до Чорного моря [20, с. 213]. "Село" окреслювало всі етнічні українські території, включаючи до них Херсонську губернію, велику частину Бессарабської, Катеринославську, більшу частину Таврійської, майже всю Кубанщину, Харківську, велику частину Донської області, Воронізької та Курської губерній, Полтавську, Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську, велику частину Мінської, Гродненської, Сідлецької та Люблінської. Також Галичину, Буковину та Угорську Україну (Закарпаття). Не залишилися поза увагою території компактного проживання українців у Росії та за кордоном [34, с. 6].

Автори "Снопа" вирішували проблему територій ще радикальніше: "Надходить весна і ціла Країна наша, земля нашого народу, з двох боків обрामована пасма-

ми гір Карпатських та Кавказьких, а з третього морем – заясніє у всій своїй красі" [38, с. 1].

М. Порш був переконаний, що без розмежування держави на національні краї неможливо зменшити ворожнечу та влаштувати автономний устрій ("Автономія України"). Він визначив також приблизну площу земель та їх населення: "Україна – то край, в якому найменше є 513 089 квадратних верстов землі та 26 мільонів 202 тисячі душ людности, а за переписом 1897 року – 32 млн 98 тис. осіб" [29, с. 7–9].

Українські патріоти спростовували твердження про те, що надання автономії народам імперії загрожує її цілісності. "Так як коли-б для збереження цілоти людського тіла доконче було треба, щоб у нього були зв'язані руки й ноги, закриті очі та заткані вуха". Російська держава занадто велика, щоб один центральний уряд міг дбати про кожну її частину [18, с. 288–290]. І. Франко у статті "Свобода і автономія" підкреслював той факт, що над побудовою та утвердженням сучасної Росії працювали всі народи, які знаходяться в її складі [44, с. 286].

Вважалося, що розв'язати питання про сполучення автономій провінцій та єдності держави можна лише шляхом розмежування законодавчих функцій [31, с. 348].

Велика роль у боротьбі за автономізацію відводилася українським політичним партіям. М. Порш у статті "Національне питання та виборча агітація на Україні" підкреслював те, що саме українські партії за основу передвиборчої кампанії повинні взяти гасла національного визволення та автономії України. Однак на шляху реалізації цього стояла проблема прірви між інтелігенцією та народом, котру утворив історичний розвиток Росії та особливо України [32, с. 135]. На сторінках "Слова" зауважувалося, що не можна знайти жодної української політичної партії, яка у своїй програмі на почесне місце не ставила б здобуття Україною автономії [22, с. 7–8]. "Рада" подавала інформацію про вимоги основних партій [14, с. 141].

Великий резонанс на сторінках видань викликало обговорення необхідних видів автономій. Питання автономного устрою розглядав у статті "Як розв'язати національне питання" М. Гехтер ("Рада"). Піддавши аналізу 2 типи автономії – культурно-національну та національно-територіальну, – автор робить висновок, що добрим та корисним для розв'язання національного питання є той проект, який усуває будь-яку можливість економічного чи культурного поневолення однієї нації іншою. Таким чином, культурно-національна автономія визначається як така, що не є доцільною [1, с. 1]. Зазначалося, що навіть національно-територіальна автономія повністю питання не вирішує. Саме тому найкращою є широка демократична крайова автономія [2, с. 1-2].

Роз'ясненням питання про види автономій на сторінках "Слова" у серії статей "Автономія України" зайнявся М. Порш. Він виділив такі типи: територіальну, національно-територіальну, національну (вважав шкідливою), культурну, національно-культурну [23, с. 6–9]. Національно-територіальна автономія визначалася найкращою.

Дописувачі "Української хати" вважали, що автономія означає "широку і всебічно самостійність провінційальної, периферійної влади відносно до всієї держави, котра цехується правом законодавства в межах данної територіальної одиниці" [5, с. 332].

Помилковою вважалася думка, що демократизація Росії буде природною підставою для повного і негайного розв'язання національного питання в державі [10, с. 490–491]. М. Грушевський у статті "На українські теми. Гріхи наші" закликав українське суспільство відмовитись від "сервілізму" [14, с. 325–326].

М. Порш склав модель майбутнього політичного устрою території України. Насамперед, потрібно було встановити закон про рівність всіх громадян в державі. Чиновники ж повинні коритися народові, слухатися громади. Також потрібно, "щоб до парламенту, сейму і до всього місцевого самоврядування вибирав послів весь народ, щоб було заведено вселюдне, рівне, просте й тайне виборче право [24, с. 7–8].

Проект автономного устрою М. Порша передбачав розподіл повноважень між місцевими та центральними органами майбутньої федерації. У розпорядження українців мали бути передані культурні справи (загальна освіта, професійна освіта, культурні установи); господарські справи (сільськогосподарські, дорожні, кредитні, громадське господарство; фінансові (право самостійно складати свій бюджет); переселенські справи); місцеві громадські справи (міське самоврядування, нагляд за чиновниками та адміністрацією, фабричні закони, медичні і санітарні справи, статистика життя) [28, с. 6–8].

Визначалася відповідальність центрального російського правління за закони про права людини та громадянина, загальний бюджет, справи війська та флоту, видання цивільних, торгових та карних законів, завідування митницями, митними податками та доходами, залізничними, ґрунтовими та водними шляхами, тарифами на дорогах, системою мір та ваги, видання законів про банки та страхування, видача патентів, видання фабрично-робітничих законів, вирішення спорів між окремими частинами єдиної держави [29, с. 7–9].

У проекті були такі положення:

1. "Найвищою властю на всю Україну в її місцевих справах повинно бути зібрання виборних або, як його називають, сейм".
2. Активне та пасивне виборче право повинно надаватися жінкам та чоловікам з 20 років.
3. Для виборів край треба поділити на округи по 100 тисяч в кожному. Кожен округ обиратиме 1 посла до сейму. При поділі на округи має враховуватися національний принцип.
4. Має бути встановлена пропорційна система виборів.
5. Послів до сейму потрібно обирати через кожні 2 роки.
6. Потрібно відібрати Крайову Управу або Крайовий Комітет (з кількох осіб, теж на 2 роки). Він становитиме найвищу виконавчу владу.
7. Потрібно запровадити широке самоврядування на місцях, котре має встановлюватися на національній основі.
8. Повинна здійснюватися практика референдумів.
9. Народ володіє законодавчою ініціативою.
10. Російська держава має перетворитися на федерацію автономних країв.

Зазначалося, що автономія не шкодить функціонуванню господарства держави, оскільки не передбачає встановлення митних кордонів між частинами федерації [30, с. 4–6].

Не менш вагомим аргументом встановлення автономного устрою стали економічні негаразди України, викликані несправедливою економічною політикою центру. Сторінки періодичних видань переповнені статистичними даними на підтвердження цього факту. Держава "щороку одбірає у народа (1/2) половину продуктів його праці", – говорить у "Літературно-науковому віснику" [6, с. 290]. 45% податків, зібраних з населення на Україні, витрачається поза її межами для покриття дефіцитів інших губерній, а також на видатки, пов'язані із закордонними позиками [19, с. 288]. Подібні висновки робили дописувачі "Засіву" [12, с. 100].

Детально проаналізовані економічні проблеми в Україні у статті М. Гордієнка "Україна в державному бюджеті за часів Третьої Думи". Автор дає статистику

збору податків та їх використання. За 1898 – 1910 роки отримування фінансів на потреби краю було меншим більш ніж удвічі [3, с. 1]. Продовжив автор цю тему на сторінках "Літературно-наукового вісника" у статті "Україна в державному бюджеті Росії". Автор звернув увагу на надзвичайну різницю місцевих витрат в Росії та європейських країнах [4, с. 138].

Газета "Слово" наголошувала на непропорційності сплати податків населенням видаткам із казни для потреб краю. За 10 років від 1882 до 1891 року не повернулося до України 701 589 тис. карбованців. 1898 – 1906: 1 766 693. Все вкладається у розвиток власне російських територій. Центральне правління звинувачувалося у використанні України як сировинної бази для потреб імперії та міжнародної торгівлі [26, с. 7–9]. Отже, "український народ для того, щоб краще й повніше задовольняти свої хазяйственні потреби й інтереси, повинен мати автономію в хазяйствених справах України" [27, с. 6–8].

Інформативною в економічних питаннях є стаття "Куди йдуть народні гроши?" у "Слові". Зауважувалося, простий народ живе бідно, однак великі чиновники отримують велике жалування [16, с. 6]. Скрізь за кордоном влада не може взяти з народу ні копійки, поки не дозволять його представники – послы народні в парламенті. В Росії ж ці послы мають мало прав у вирішенні економічних питань [17, с. 5].

Стосовно несправедливої економічної політики С. Черкасенко констатує: "Люди або провадять певну державну мету (начальство), або просто заробляють на тому, урядовуючи на старечій спині неньки–України свої гаразди" [45, с. 167].

Отже, українська періодика 1907 – 1914 років в Російській імперії, беручи на себе роль трибуни виголошення актуальних проблем українства, загальних національних ідей, стала важливим джерелом донесення до народу прогресивних бачень, серед яких проступає проблема автономного устрою українських територій. Проекти реформи політичного статусу території України у складі Російської імперії на сторінках українських газет та журналів представлені переважно автономістськими настроями. Єдине видання, що було налаштоване більш радикально, – "Сніп". Однак через загрозу репресій редакція практично не публікувала конкретних заяв, обмежуючись лише підтекстом. Найбільшими прихильниками автономістських ідей виступили "Літературно-науковий вісник", "Слово", "Рідний край". Менш виразно ці позиції простежуються на сторінках "Ради", "Дніпрових хвиль", "Маяка" тощо. Дописувачі видань аналізували види автономій, шукаючи найбільш прийнятний для України. Було сформовано цілий комплекс аргументів, які підтверджували потребу політичних змін. Лише поверхневим оглядом справа не обмежувалася. Автори розробили схему розмежування повноважень між центральною та місцевою владою, були здійснені спроби визначити національно-територіальні межі майбутньої автономії, передбачалася реформа місцевого самоврядування на національній основі.

Список використаних джерел

1. Гехтер М. Як розв'язати національне питання / М. Гехтер // Рада. – 1907. – № 113. – 18 травня – С. 1.
2. Гехтер М. Як розв'язати національне питання / М. Гехтер // Рада. – 1907. – № 114. – 19 травня – С. 1–2.
3. Гордієнко М. Україна в державному бюджеті за часів Третьої Думи / М. Гордієнко // Рада. – 1912. – № 119. – 26 мая (8 червня). – С. 1.
4. Гордієнко М. Україна в державному бюджеті Росії / М. Гордієнко // Літературно-науковий вісник. – 1912. – Том 59. – Кн. 7–8. – С. 129–142.
5. Гришинський В. Децентралізація сучасної держави / В. Гришинський // Українська хата. – 1911. – № 7–8. – С. 329–341.
6. Грушевський М. На українські теми. Гріхи наші / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Річник 10. – Кн. 5 – С. 290–332

7. Грушевський М. На українські теми. Фабрикація сепаратизма / М. Грушевський // Літературно-науковий вісник. – 1911. – Том 54. – Кн. 4. – С. 129–150.

8. Гутковський В. Українська журналістика Наддніпрянщини (II половина XIX ст. – 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / В. Гутковський, І. Крупський, П. Федоришин. – Львів: АА "Піраміда", 2001. – 196 с.

9. Дзвін. – 1907. – № 1 – 306 с.

10. Дзвін. – 1913. – № 12 – С. 220–495.

11. Донцов Д. Джентльменам із "Дзвону" / Д. Донцов // Українська хата. – 1914. – № 3–4. – С. 310–321.

12. Засів. – 1912. – № 11. – 16 марта. – С. 90–120.

13. Історія української дожовтневої журналістики: Навчальний посібник для студ. із спец. "журналістика" / О. І. Дей, І. Л. Моторний, М. Ф. Нечитайлюк та ін. – Львів: Вища школа, 1983. – 511 с.

14. Кобинець А.В. "Громадська думка" / "Рада" (1905 – 1914 рр.) – перша щоденна українськомовна газета Наддніпрянської України: утвердження національної ідеї: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Кобинець Алла Володимирівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2005. – 222 арк.

15. Крупський І.В. Преса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / Крупський Іван Васильович; НАН України, Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського. – К., 1996. – 454 с.

16. Куди йдуть народні гроши? // Слово. – 1907. – № 5. – 9 юнія – С. 6.

17. Куди йдуть народні гроши? // Слово. – 1907. – № 8. – 30 юнія – С. 5.

18. Літературно-науковий вісник. – 1907. – Том 37. – Кн. 3 – 359 с.

19. Літературно-науковий вісник. – 1909. – Том 48. – Кн. 11 – 340 с.

20. Національно-територіальні межі України і території інших областей Росії // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Том 40. – Кн. 11 – С. 210–226

21. Опанашук П.В. Роль газети "Рада" в національному відродженні українського народу (1906 – 1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Опанашук Петро Володимирович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 198 арк.

22. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 2. – 13 январа. – С. 4–10.

23. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 5. – 4 феврала. – С. 5–12.

24. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 8. – 23 феврала. – С. 6–12.

25. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 9. – 2 марта. – С. 4–9.

26. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 10. – 9 марта. – С. 5–10.

27. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 11. – 16 марта. – С. 5–11.

28. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 12. – 23 марта. – С. 6–9.

29. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 13. – 30 марта. – С. 5–11.

30. Порш М. Автономія України / М. Порш // Слово. – 1908. – № 14. – 6 апріля. – С. 4–10.

31. Порш М. До питання про автономію / М. Порш // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Том 39. – Кн. 8–9 – С. 344–359.

32. Порш М. Національне питання та виборча агітація на Україні / М. Порш // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Том 37. – Кн. 1 – С. 129–142.

33. Порш М. Про національну неволю та про те, як з неї визволитися / М. Порш // Слово. – 1907. – № 20. – 22 сентября. – С. 5–16.

34. Село. – 1909. – № 6. – 8 жовтня (октября). – 23 с.

35. Сирота М. Сторінки минулого та завдання сучасного / М. Сирота // Український студент. – 1913. – № 1. – С. 35–45.

36. Смукот П. Перспективи русско-українських отношений / П. Смукот // Украинская Жизнь. – 1913. – № 3. – С. 10–19.

37. Сніп. – 1912. – № 11. – 11 (24) березоля – 56 с.

38. Сніп. – 1912. – № 15. – 8 (21) квітня – 49 с.

39. Тарасенко І. Декілька слів до нових виборів / І. Тарасенко // Рада. – 1907. – № 2. – 3 сінця. – С. 2.

40. Товкачевський А. Приятелі і вороги народа / А. Товкачевський // Українська хата. – 1913. – № 2. – Лютий – С. 129–138.

41. Украинская Жизнь. – 1913. – № 1 – С. 14–20.

42. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: Історико-теоретичний нарис / В. І. Шкляр, О. К. Мелешченко. О. Г. Мукомела, І. С. Паримський. – К.: КМУЦА, 1996. – 168 с.

43. Українська хата. – 1912. – № 6. – Червень – 360 с.

44. Франко І. Свобода і автономія / І. Франко // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Том 37. – Кн. 2. – С. 280–288.

45. Черкасенко С. Українське жите року 1913 / С. Черкасенко // Літературно-науковий вісник. – 1914. – Том 65. – Кн. 4 – С. 159–175.

46. Яцина О.А. Національно-культурний рух 1907 – 1914 років і українська преса: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Яцина Олег Анатолі-

йович; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків: 2002. – 207 арк.

References

- HEKHTER, M. (1907) Yak rozviazaty natsionalne pytannia. *Rada*. 113, 1.
- HEKHTER, M. (1907) Yak rozviazaty nacionalne pytannya. *Rada*. 114, 1–2.
- HORDIENKO, M. (1912) Ukraina v derzhavnomu biudzheti za chasiv Tretoi Dumy. *Rada*. 119, 1.
- HORDIENKO, M. (1912) Ukraina v derzhavnomu biudzheti Rosii. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 59 (7–8), 129–142.
- HRYSCHYNSKYI, V. (1911) Detsentralizatsiia suchasnoi derzhavy. *Ukrainska khata*. 7–8, 329–341.
- HRUSHEVSKYI, M. (1907) Na ukraïnski temy. Hriky nashi. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 10 (5), 290–332.
- HRUSHEVSKYI, M. (1911) Na ukraïnski temy. Fabrykatsiia separatyзма. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 54 (4), pp. 129–150.
- HUTKOVSKYI, V., KRUPSKYI I., FEDORYSHYN, P. (2001) *Ukrainska zhurnalistyka Naddnyprianshchyny (II polovyna XIX st. – 1920 r.): henezys, problematyka vystupiv, derzhavotvorcha funktsiia*. Lviv: AA "Piramida".
- Dzvin (1907). 1, 306.
- Dzvin (1913). 12, 220–495.
- DONTSOV, D. (1914) Dzhentlmenam iz "Dzvonu". *Ukrainska khata*. 3–4, 310–321.
- Zasiv (1912). 11, 90–120.
- DEL, O.I., MOTORNYI, I.L., NECHYHALIUK, M.F. et al (1983) *Istoriia ukrainskoi dozhovtnevoi zhurnalistyky*. Lviv: Vyscha shkola.
- KOBYNETS, A.V. (2005) "Hromadska dumka" / "Rada" (1905 – 1914 rr.) – *persha shchodenna ukrainskomovna hazeta Naddnyprianskoi Ukrainy: utverdzhennia natsionalnoi idei*. Unpublished thesis (PhD), Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Instytut zhurnalistyky, Kyiv.
- KRUPSKYI, I.V. (1996) Prеса як джерело досліджень національно-визвольних змагань за українську державу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.): Unpublished thesis (Doctor of Historical Science), Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy, Lvivske vidliennia Instytutu ukrainskoi arkhеografii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho, Kyiv.
- Kudy idut narodni hroshy? (1907). *Slovo*. 5, 6.
- Kudy idut narodni hroshy? (1907). *Slovo*. 8, 5.
- Literaturno-naukovyi visnyk (1907). Vol. 37 (3), 359.
- Literaturno-naukovyi visnyk (1909). Vol. 48 (11), 340.
- ANON (1907) Natsionalno-terytorialni mezhi Ukrainy i terytorii inshykh oblastei Rosii. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 40 (11), 210–226
- OPANASHCHUK, P.V. (2009) Rol hazety "Rada" v natsionalnomu vidrodzhenni ukrainskoho narodu (1906 – 1914 rr.). Unpublished thesis (PhD), Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 2, 4–10.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 5, 5–12.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 8, 6–12.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 9, 4–9.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 10, 5–10.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 11, 5–11.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 12, 6–9.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 13, 5–11.
- PORSH, M. (1908) Avtonomiia Ukrainy. *Slovo*. 14, 4–10.
- PORSH, M. (1907) Do pytannia pro avtonomiiu. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 39 (8–9), 344–359.
- PORSH, M. (1907) Natsionalne pytannia ta vyborcha ahitatsiia na Ukraini. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 37 (1), 129–142.
- PORSH, M. (1907) Pro natsionalnu nevoliu ta pro te, yak z nei vyzvolytysia. *Slovo*. 20, 5–16.
- Selo (1909). 6, 23.
- SYROTA, M. (1913) Storinky mynuloho ta zavdannia suchasnoho. *Ukrainskyi student*. 1, 35–45.
- SMUTOK, P. (1913) Perspektyvy rusko-ukraïnskyykh otnoshenii. *Ukrainskaia Zhyzn*. 3, 10–19.
- Snip (1912). 11, 56.
- Snip (1912). 15, 49.
- TARASENKO, I. (1907) Dekilka slov do novykh vyboriv. *Rada*. 2, 2.
- TOVKACHEVSKYI, A. (1913) Priyateli i vorohy naroda. *Ukrainska khata*. 2, 129–138.
- Ukrainskaia Zhyzn (1913). 1, 14–20.
- SHKLIAR, V.I., MELESHCHENKO, O.K., MUKOMELA, O.H., PARY MSKII, I.S. (1996) *Ukrainska zhurnalistyka: vchora, sohodni, zavtra*. Kyiv: Kyivskii mizhnarodnyi universytet tsyvilnoi aviatsii.
- Ukrainska khata (1912). 6, 360.
- FRANKO, I. (1907) Svoboda i avtonomiia. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 37 (2), 280–288
- CHERKASENKO, S. (1914) Ukrainske zhytie roku 1913. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 65 (4), 159–175.
- YATSYNA, O.A. (1914) Natsionalno-kulturny rukh 1907 – 1914 rokov i ukrainska presa. Unpublished thesis (PhD), Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, Kharkiv.

Надійшла до редколегії 17.05.16

I. Borovets, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN PERIODICALS IN THE RUSSIAN EMPIRE (1907 – 1914): IDEAS OF AUTHONOMY OF UKRAINE

The article covers the idea of the autonomy of Ukraine on the pages of Ukrainian periodicals 1907-1914 years in the Russian Empire, which is a part of the political aspect of the "Ukrainian question". The aim of the research is its comprehensive coverage and synthesis of materials with respect to the idea of the autonomous system, published in the Ukrainian periodicals in the Russian Empire (1907-1914). The views of Ukrainian intelligentsia on background of the needs of the autonomous government are disclosing in the article. The author makes generalizations about the causes of appearances the demands of the autonomy of Ukraine. The research reveals the issue of potential national territorial boundaries of a new formation. The activity of disclosure of the political demands is traced for individual newspapers and magazines and also for separate authors. The indicators of economic status of Ukrainian territory, which the authors defined as one of the main reasons for autonomic demands, are determined. The article reveals both positive and negative positions of authors in the question of establishment autonomous system in Ukraine. The article reveals some autonomic projects that have been published in the pages of Ukrainian periodicals. The debates around choosing the type of autonomy for Ukrainian territories are considered. The options for redistribution powers between central and local powers are revealed.

Keywords: Ukrainian periodicals, political demands, autonomy of Ukraine, projects.

УДК 94:342.83:329.79(44)"1945/1967"

A. Власова, асп.
Державна установа "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ

ПОДОЛАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЖІНОК ТА ЗАХИСТ ЇХ ПРАВ МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМ (1945 – 1967 РОКИ)

"Жіноче питання" у французькому суспільстві залишилось невирішеним після надання жінкам виборчих прав, які фактично зрівнювали їх із чоловіками. Дискримінація за гендерним принципом у Франції посіла місце у традиційному мисленні, основною тезою якого було стереотипне сприйняття жінки як другорядної та слабкої особистості в сім'ї та суспільстві. Жіноцтво потребувало захисту та затвердження своїх прав. Міжнародні організації взяли на себе обов'язок захисту жінок від дискримінації та проведення політики поліпшення умов їх життя. Ряд декларацій, конвенцій, пактів, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй та Міжнародною організацією праці, були направлені на зміну взаємовідносин між членами суспільства шляхом надання рівних прав у всіх сферах життя незалежно від статі, національності, релігії, майнової приналежності чи якихось інших можливих характеристик людини. Формування державної політики Франції проходило у відповідності до рішень міжнародних організацій, постійним членом яких вона являлась. Політика подолання жіночої дискримінації була спрямована на знищення стереотипних поглядів щодо ролі жінок у французькому суспільстві в економічному, соціальному, політичному та повсякденному житті.

Ключові слова: Франція, жінки, суспільство, міжнародні організації.

Співпраця між європейськими країнами у сфері соціальної політики у повоєнний період відбувалась в рамках діяльності міжнародних організацій. Питання дискримінації жінок та його вирішення було одним із пріоритетних напрямів їх діяльності. Поліпшення становища жінок у суспільстві сприяло впровадженню демократичних принципів у країнах, зокрема принципу рівності існуючих у демократичному суспільстві прав і обов'язків людини та гарантія їх захисту. Розбудова державної системи Франції у другій половині ХХ ст. впевнено стала на шлях впровадження та посилення демократії, задля чого держава зобов'язувалась надати усім членам суспільства рівні права.

Основним завданням статті є проаналізувати нормативно-правові документи міжнародних організацій щодо вирішення "жіночого питання", прийняті у період, що розглядається, та визначити їх значення для французького суспільства.

Історіографія питання представлена у ракурсі гендерних, соціологічних і політологічних досліджень, які в більшості частково відображають аналіз досвіду вирішення питань прав жінок у різних країнах на основі впровадження принципів гендерної рівності та усунення дискримінації відповідно до прийнятих Декларацій Організації Об'єднаних Націй (ООН) та Міжнародної Організації праці (МОП).

Франція з моменту створення ООН у 1945 р. стала постійним членом Ради Безпеки. В Парижі була заснована штаб-квартира ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Франція цілком підтримувала діяльність ООН по забезпеченню миру, безпеки та прав людини, а також брала активну участь у розв'язанні питань соціально-економічної сфери, що відносились до компетенції її спеціалізованих установ [15].

Діяльність ООН на підтримку прав жінок почалася з проголошення Статуту Організації, у статті 1 була визначена головна ціль – "здійснювати міжнародну співпрацю, заохочувати та розвивати повагу до прав людини та основні її свободи без урахування раси, статі, мови і релігії". У перший рік існування ООН Економічна та Соціальна Рада заснувала комісію зі становища жінок в якості головного глобального директивного органу, що займався виключно питаннями гендерної рівності і поліпшення становища жінок [16, с. 7].

Вагомий внесок у вирішення питань гендерної рівноваги у суспільстві зробила МОП, метою якої було заохочення соціальної справедливості, покращення умов праці і життєвого рівня всіх працюючих. Її діяльність започаткувала такі досягнення індустріального суспільства, у тому числі французького, як 8-годинний робочий день, політика зайнятості, охорона материнства, закони про дитячу працю та інші норми, що сприяють охороні праці й мирним трудовим відносинам.

МОП посіла унікальне місце серед інших міжнародних організацій, зокрема в ООН з початку її діяльності, оскільки представники, роботодавці та працюючі вважалися "соціальними партнерами" з економічної діяльності і мали рівний голос із представниками урядів у визначенні їх політики і програм [18, с. 60–66].

Однією з найважливіших функцій МОП було прийняття за участю представників урядів, роботодавців і працюючих конвенцій та рекомендацій, що встановлювали міжнародні трудові норми. Ратифікуючи конвенції, держави-члени брали на себе зобов'язання послідовно впроваджувати в життя їх положення. Рекомендації служили керівництвом у галузі політики, законодавства та практики. Велике значення організація приділяла вирішенню "жіночого питання", подоланню дискримінації в

економічному та суспільному житті, що відповідало базовим принципам згідно Філадельфійської декларації, яка визначила основні напрямки діяльності МОП в умовах побудови демократичних суспільств шляхом подолання будь-якого гноблення. Держави-члени подавали всі конвенції і рекомендації, прийняті Конференцією, компетентним національним органам, що вирішували, які відповідні заходи повинні бути вжиті. Щоб забезпечити їх реалізацію через законодавство і на практиці, організація встановила процедуру контролю, яка була заснована на об'єктивній оцінці незалежними експертами того, як виконуються зобов'язання, та на розгляді окремих випадків тристоронніми органами МОП [19, с. 67–69].

Першим нормативним документом щодо встановлення рівності між усіма членами суспільства стала "Загальна декларація прав людини", яка була затверджена 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН [1]. У статтях Декларації проголошено, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Кожна людина має всі права і свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист законом від якої б то не було дискримінації, що порушує Декларацію [1]. Згідно з даним актом жінки одержали низку прав, які раніше не були затверджені законодавчо, основним пріоритетом стало впровадження толерантних і рівних прав усіх членів суспільства.

Жінки, як і чоловіки, що досягли повноліття, отримали право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії виходити заміж і створювати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та у разі його розірвання. Шлюб повинен укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються, так як сім'я є природним і основним осередком суспільства, який повинен бути захищений з боку суспільства та держави. Право на свободу переконань і на вільне їх виявлення, що включало свободу безперешкодно дотримуватися своїх принципів та свободу пошуку, одержання і поширення інформації чи ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів [1].

Жінки здобули можливість на свободу мирних зборів і асоціацій, як повноцінний член суспільства, отримали соціальне забезпечення, необхідне для підтримання гідності і вільного розвитку особи, рівні права в економічній, соціальній і культурній сферах життя. На захист закону від посягання, від безпідставного втручання в особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність житла, тайну кореспонденції, на честь і репутацію. Здобули жінки і законодавчо прописане право на працю, вільний вибір роботи, справедливий і сприятливий умови праці. Захист від безробіття, без будь-якої дискримінації право на рівну оплату за рівноцінну працю. Як і чоловіки, жінки дістали право на справедливий і задовільний винагороду, що мала забезпечити їх гідне існування, їх самих та їх сімей, яка в разі необхідності доповнювалась іншими засобами соціального утримання. Жінки вибороли право на створення професійних спілок і вільну участь у професійних спілках для захисту своїх інтересів [1].

Згідно з Декларацією було встановлено життєвий рівень, жінки дістали за законом право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів існування через незалежні від них обставини. В період материнства отримали права на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися ідентичним соціальним захистом. Освіта проголошувалась

однаковою доступною для всіх на основі індивідуальних здібностей. Початкова безоплатною, технічна та професійна загальнодоступною та спрямованою на повний розвиток людської особистості і збільшення поваги до прав людини. Жінки, як батьки, могли мати право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей. Отримали право вільно брати участь у культурному житті суспільства, науковому прогресі і користуватися його благами. Право на захист їх моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, авторками яких вони є [1].

Для вирішення "жіночого питання" 1 липня 1949 р. МОП було прийнято "Конвенцію про виплату заробітної плати", що застосовувалась до усіх членів суспільства незалежно від расових, статевої або станових характеристик, які повинні отримувати заробітну плату за свою працю [4].

На основі "Загальної декларації прав людини" Рада Європи підписала 4 листопада 1950 р. "Конвенцію про захист прав людини та основних свобод". Основною метою Ради Європи було встановлення єдності між її членами, як засіб досягнення поставленої мети було обрано сприяння розширенню прав і свобод людини. Підтримання і впровадження справедливості, миру та засобів щодо збільшення прав і свобод людини санкціонували розбудову демократії у Франції. Також це допомагало поліпшити вирішення "жіночого питання" та подолати стереотипи, що панували у французькому суспільстві. Отже жінки, що є членами правового суспільства, здобули право вільно висловлювати свою думку. Це право включало свободу дотримуватися своїх переконань, отримувати і поширювати інформацію, ідеї без якого-небудь втручання з боку державних. За жінками закріпилось право на мирні збори та на свободу асоціацій. Включно право на професійні спілки, за допомогою яких вони мали змогу виступати на захист своїх інтересів. Конвенція забороняла будь-яку дискримінацію за ознаками статі [5].

Конвенцією МОП "Про рівну винагороду чоловіків та жінок за рівноцінну працю", прийнятою 29 червня 1951 р., було визначено принцип однакової оплати праці без дискримінації за ознакою статі. Він реалізувався через національне законодавство, яке декретувало систему визначення та встановлення винагород, на підставі чого стали запроваджуватися колективні договори між підприємствами та працюючими [6].

У 1952 р. МОП прийняла "Конвенцію про охорону материнства", яка надавала права на відпустки жінкам у зв'язку із вагітністю та пологами. Це сприяло вирішенню одного із важливих питань, яке дискримінувало жінок у професійній сфері та обмежувало їх кар'єрний зріст. Жінки які працювали та готувались народити дитину незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі, їхнього віку, національності чи релігії за наявності медичної довідки, яка засвідчує вагітність та строк до пологів, має право на відпустку. Конвенція застосовувалась до жінок, професійно зайнятих як у промисловій, непромисловій, сільськогосподарській чи будь-якій іншій професійній сфері діяльності [7].

Тривалість відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами повинна була складати, як мінімум, дванадцять тижнів і включала період обов'язкової післяпологової відпустки, тривалість якої встановлювалась законодавством кожної країни, але ні в якому разі не становила менше 6 тижнів. Отримали жінки право на грошову винагороду та медичну допомогу. Розміри матеріальної допомоги встановлювались законодавством країни таким чином, щоб забезпечити для самої жінки та її дитини добрі з погляду гігієни життєві умови та належний рівень життя. Медична допомога включала догляд і спостереження кваліфікова-

них акушерів та лікарів до, під час і після пологів, а також, у період необхідної госпіталізації до лікувальної установи. Жінки, що годували свою дитину грудьми, мали право припинити роботу на одну або кілька перерв на день, тривалість яких встановлювалась законодавством країни. Перерви в роботі для годування дитини вважалися робочими годинами і оплачувалися за законодавством або згідно з положеннями, що визначалися відповідним договором. Окрема стаття конвенції захищала від звільнення на період перебування у відпустках, пов'язаних із вагітністю, пологами чи післяпологовим періодом. Наказ роботодавця про звільнення, виданий за її відсутності або строки виконання якого збігалися з її відсутністю, визначався незаконним [7].

"Конвенція про політичні права жінок", прийнята у грудні 1952 р. Генеральною Асамблеєю ООН надала захист і право голосу жінкам на всіх виборах на рівні з чоловіками, без будь-якої дискримінації. Кожна людина отримала право брати участь в управлінні своєю країною шляхом вільного доступу до державної служби, безпосередньо або за посередництвом, вільно обираючи представників до владних структур. Головним завданням конвенції було зрівняти відповідно до постанов Статуту ООН та "Загальної декларації прав людини" положення чоловіків та жінок щодо використання політичних прав. За жінками Конвенція закріпила можливість бути обраними на рівних правах із чоловіками, право представництва у встановлених національним законом установах, що вимагали публічних виборів [8]. Вони могли займати посади на державній службі і виконувати усі суспільно-державні функції, встановлені національним законом. Франція дала право закріпила за жінками вже у своїй Конституції та ратифікація надавала жінкам французького суспільства захисту і права на захист у вищих органах та на міжнародну рівні.

Убезпечення своїх прав набули і заміжні жінки відповідно до "Конвенції про громадянство заміжної жінки", прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 29 січня 1957 р. Конвенція ухвалена, щоб усунути протиріччя між цивільними нормами різних держав та відмінних нормативно-правових актів у межах однієї країни, що виникали внаслідок втрати, отримання громадянства жінками після шлюбу, розірвання шлюбу або зміни громадянства чоловіком під час шлюбу. За "Загальною декларацією прав людини" кожен мав право на громадянство і ніхто не міг бути його позбавлений і мав право на його зміну. Дане положення сприяло повазі прав людини і її основних свобод незалежно від статті [9]. Тепер кожна французька була захищена від колізій, що мали виникнути між законодавчими актами різних країн.

Проблема дискримінації в сфері праці та зайнятості не була подолана на підставі вже ратифікованих конвенцій, рекомендацій та ряду заходів, проведених у внутрішній політиці країн, в тому числі і Франції. У 1958 р. на Генеральній Конференції МОП було прийнято ряд пропозицій щодо подолання статевої дискримінації в сфері виробничих відносин. Невирішене питання щодо статевої нерівності в сфері праці свідчило про порушення пріоритетів сучасного суспільства, яке не надавало можливостей рівного розвитку матеріального добробуту своїм громадянам [3, с. 101].

"Конвенція про дискримінацію в галузі праці й зайнятості" виступила на захист жінок шляхом забезпечення їм рівного доступу до професійного навчання у будь-якій сфері зайнятості, рівну оплату та умови праці. Франція проводила національну політику, направлену на зрівняння можливостей у сфері праці та зайнятості із метою викоринення дискримінації в будь-яких відносинах [10]. Конвенція забезпечувала:

співпрацю організацій, підприємств, працівників та належних уповноважених органів щодо дотримання

узгодженої політики у питаннях поліпшення відносин відповідних суб'єктів;

зміну законодавства та адміністративних інструкцій, що практично були несумісними з введеною політикою;

умови по дотриманню встановленої політики в діяльності установ по професійному навчання і працевлаштуванню під керівництвом державних органів;

ухвалення відповідного законодавства та розробка програм, які зможуть забезпечувати прийняття і дотримання політики щодо поліпшення відносин та подолання дискримінації [10].

Конвенція передбачала заходи захисту та допомоги, передбачені в інших прийнятих МОП конвенціях та рекомендаціях, де вирішувалися питання стосовно ліквідації дискримінації за статевою ознакою [10].

Політика подолання жіночої дискримінації у сфері освіти була впроваджена "Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти", затвердженою у 1960 р. на Генеральній конференції ООН по питаннях освіти, науки та культури. Утиски в сфері освіти являлись порушенням політики, проголошеної "Загальною декларацією прав людини", тому комісія з питань освіти, науки та культури сприяла встановленню співпраці для забезпечення дотримання прав людини і рівного доступу до освіти. Незважаючи на розмаїття систем навчання, прийнятих в окремих країнах, або в межах однієї країни, комісія з питань освіти, науки і культури не лише усувала дискримінацію в області освіти, але й заохочувала загальну рівність можливостей у цій області. Відтак Франція сприяла вільному доступу жінок до освіти будь-якого ступеня чи типу, скасування усіх законодавчих та адміністративних розпоряджень щодо дискримінації жінок в сфері освіти. Забезпечувала проведення за необхідністю в законодавчому порядку заходів, потрібних для усунення дискримінації жінок при прийомі в навчальні заклади та підготовці до викладацької діяльності [11].

"Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів", прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 7 листопада 1962 р., базується на статті 16 "Загальної декларації прав людини" [1] і проголошує: чоловіки та жінки, що досягли повноліття, мають право на вступ у шлюб та засновувати сім'ю без будь-яких обмежень. Держава зобов'язувалась згідно з Конвенцією вжити усіх належних заходів проти звичаїв, застарілих законів шляхом забезпечення повної свободи вибору чоловіка, повного скасування шлюбів між дітьми, що укладаються до досягнення повноліття та статевої зрілості дівчат відповідно до попередніх договорів про видачу їх заміж. При виявленні порушень встановлення за необхідності покарань і скасування актів цивільного стану чи інших реєстрів, де міг бути зареєстрований подібний шлюб. Щоб уникати певних порушень та більш ретельно дотримуватися закону, Конвенцією вводились обов'язкові свідки та представники органів влади під час укладення шлюбу задля його правочинного оголошення. Реєстрація шлюбу із не повнолітньою дівчиною можлива лише за об'єктивних причин, за її вільною згодою. Отже, будь-який цивільний шлюб оформлювався лише компетентним та уповноваженим органом влади шляхом внесення у відповідні офіційні реєстри [12].

Наступним кроком міжнародних організацій знову стало подолання дискримінації у сфері зайнятості, зокрема згідно з прийнятою МОП 9 липня 1964 р. на Генеральній конференції "Конвенцією про політику у сфері зайнятості". Філадельфійська декларація зобов'язувала МОП сприяти прийняттю програм, що мали на меті досягнення повної зайнятості і підвищення життєвого рівня, боротьбу з безробіттям гарантуючи заробітну плату, що могла забезпечувати задовільні умови життя. На

підставі цього до обов'язків МОП входило вивчення та розгляд впливу економічних та фінансових аспектів політики в сфері зайнятості. Таким чином, жінки отримали захист щодо свого духовного розвитку та накопичення матеріального блага в умовах свободи, гідності, економічної стійкості і рівних можливостей [13].

З метою стимулювання економічного зростання і розвитку, підвищення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі вказані акти сприяли ліквідації безробіття та подоланню неповної зайнятості зокрема жінок. Організація здійснювала енергійну політику, спрямовану на можливість вільно обирати сферу зайнятості та використати свої навички, здібності для виконання роботи. При впровадженні Конвенції представники підприємств притягувались до консультативної відповідальності в сфері зайнятості, що дозволяло повністю визначити досвід працівника, врахувати пропозиції для формування співпраці та підтримки політики [3, с. 108].

Наступний нормативно-правовий документ був затверджений 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН на підтримку "Загальної декларації прав людини" та жіноцтва: "Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права", що продовжував своїми заходами пропагувати ідеал вільної людини і особистості, вільної від страху дискримінації [1, 14]. На підставі пакту Франція, як і інші члени організації повинна була забезпечити рівність для чоловіків та жінок щодо користування економічними, соціальними та культурними правами. Права, що забезпечувала держава щодо рівності жінок та заходи по їх захисту від дискримінації, сприяли формуванню демократичного суспільства [14].

Відповідно до Пакту визначалися права жінок на мінімальну винагороду, що забезпечить їй; справедливую зарплатню і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої відмінності, зокрема, жінкам повинні гарантуватися умови праці не гірші за ті, якими користуються чоловіки, з рівною оплатою; задовільне існування для жінок та їх сімей; умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни; однакову для всіх можливість кар'єрного зростання виключно на основі трудового стажу і кваліфікації; відпочинок, дозвілля і обмеження робочого часу, оплата періодичних відпусток та святкових днів [14].

Франція, як держава зі свого боку, згідно з Пактом, мала забезпечувати жінкам право кожної створювати для здійснення та захисту своїх економічних і соціальних інтересів професійні спілки, вступ до них на власний вибір за єдиної умови дотримання правил організації. Користування вказаним правом не підлягало жодним обмеженням, окрім передбачених законом демократичного суспільства в інтересах державної безпеки. Жіночі професійні спілки мали право створювати національні федерації або конфедерації, право їх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них, а також право професійних спілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень. За Пактом жіноцтво мало право на соціальне забезпечення за рахунок соціального страхування та захист під час материнства, впродовж вагітності та післяпологового періоду, оплачуваної відпустки або відпустки із достатньою грошовою допомогою, що є соціальним забезпеченням [14].

Одним із головних нормативно-правових актів міжнародного значення стала "Декларація про ліквідацію дискримінації жінок" Генеральної Асамблеї ООН від 13 листопада 1967 р., прийнята у зв'язку з тим, що незважаючи на суттєвий прогрес у питанні рівноправ'я та Статут ООН, "Загальну декларацію прав людини", міжнародні пакти про права людини, ряд прийнятих конвенцій ООН і МОП, продовжувалась практика значного

пригноблення жінок. Дискримінація жінки несумісна з повагою її людської гідності, надбаннями сім'ї і суспільства. Дискримінація заважала участі жінок на рівних умовах з чоловіком в політичному, соціальному, економічному і культурному житті, а також була вагомою перешкодою до повного розвитку можливостей жінок як повноцінних громадянок своєї країни [2].

Згідно з Декларацією потрібно було вжити всі необхідні заходи для подолання існуючих законів, звичаїв, постанов, які були дискримінаційними по відношенню до жінок, та встановлення відповідного юридичного захисту щодо рівноправності чоловіків та жінок а саме:

принцип рівності чоловіків та жінок обов'язково мав бути включений до Конституції чи будь-яким іншим чином гарантований законом;

міжнародні акти ООН і спеціалізованих установ, що стосувалися усунення дискримінації відносно жінок, мали бути ратифіковані і втілені в життя терміново [2].

Декларація виступала на захист жінок від стереотипного мислення в суспільстві пов'язаного з ідеями неповноцінності жінок відносно чоловіків. Вимагала прийняття всіх необхідних заходів для забезпечення жінкам рівних умов з чоловіками без будь-якої дискримінації на виборах, референдумах, як відносно прав голосу, так і права бути обраними до установчих органів, зайняття посад на державній службі. Жінки повинні мати однакові із чоловіками права стосовно придбання, зміни та збереження свого громадянства. Шлюб з іноземними громадянами не повинен впливати автоматично на громадянство дружини [2].

Заміжні та незаміжні жінки були рівні між собою в своїх правах та із чоловіками в сфері цивільного права, вони мали право на успадковану власність, на вільне управління нею, користування та розпорядження на власний розсуд. Окремим пунктом прописувалося право на спадок власності, що була нажита спільно в період перебування у шлюбі. Статті Декларації забороняли законодавчі положення кримінального характеру, що мали дискримінаційний характер по відношенню до жінок. Впроваджувалися заходи щодо подолання торгівлі жінками, в тому числі і для проституції [2].

Необхідність забезпечення відповідних заходів заміжні і незаміжні жінкам в соціально-економічній діяльності, а саме:

права без дискримінації за цивільним станом чи іншими ознаками отримувати професійну підготовку, працювати, вільно обирати професію та сферу зайнятості, удосконалювати свій професійний рівень;

права на рівну з чоловіками заробітну плату і рівне матеріальне забезпечення за рівноцінну працю;

права на оплачувану відпустку, на пенсійне забезпечення та матеріальне забезпечення в разі безробіття, хвороби, старості чи іншої причини непрацездатності;

права на отримання соціальної допомоги на сім'ю на однакових умовах із чоловіками;

право на захист унаслідок звільнення з роботи під час одруження чи вагітності, в подібних умовах гарантувати жінкам повернення на роботу, повноцінну оплату відпусток та забезпечення необхідних видів соціальних послуг [2].

"Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок" вимагала введення в життя всіх вказаних цілей, що відповідали принципам Статуту ООН та "Загальної декларації прав людини".

Отже, в ході аналізу нормативно-правових документів міжнародних організацій щодо вирішення "жіночого питання" та їх впливу на поліпшення умов життя жінок у французькому суспільстві, на основі ратифікованих документів у подоланні дискримінації жінок Франція досягла вагомих результатів. Країна брала активну участь у

роботі комісій щодо винесення та розгляду актуальних питань, як член міжнародних організацій. Таким чином, в цей період французьке суспільство переживає перелом стереотипного мислення шляхом входження жінок у соціальне, економічне, політичне та культурне життя як повноправного суб'єкта, який впливає на формування суспільства та загалом на розвиток країни.

Список використаних джерел

1. Всеобщая декларация прав человека. Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [1967] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
3. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 до наших днів / Ж.-Б. Дюррозель. – К.: Основи, 1995. – 903 с.
4. Конвенція про захист заробітної плати № 95 [1949] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [1950] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
6. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 [1951] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_002. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
7. Конвенція про охорону материнства (переглянута в 1952 році) № 103 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_122. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
8. Конвенція о политических правах женщин [1952] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_156. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
9. Конвенція о гражданстве замужней женщины. 29 января 1957 года [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_158. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
10. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 [1958] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_161. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
11. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти. 14 грудня 1960 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
12. Конвенція о согласии на вступление в брак, брачном возрасте и регистрации брака [1964] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_242. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
13. Конвенція про політику в галузі зайнятості № 122 [1966] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_062. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.
14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [1966] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим досту-

пу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042. – Назва з екрану. – Дата звернення: 16.02.2016.

15. Основные сведения об ООН: справочник. – М.: Международные отношения, 1991. – 256 с.
16. Статут Організації Об'єднаних Націй. – Київ: Департамент громадської інформації ООН, 2008. – 67 с.
17. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект / Г.І. Чанишева. – Одеса: Юридична література, 2001. – 328 с.
18. Фильев В. Управление ростом производительности труда / В. Фильев // Экономист. – 1997. – № 3. – С. 60–66.
19. Растишин В. Управление производительностью: путь к росту / В. Растишин, Т. Куприянова // Человек и труд. – 1996. – № 9. – С. 67–69.

References

1. Vseobshchaya deklaratsiia prav cheloveka. Priniata i provozglashena v rezoliutsii 217 A (III) Heneralnoi Assamblei 10 December 1948. Available from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [Accessed: 16 February 2016].
2. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhynok [1967]. Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207 [Accessed: 16 February 2016].
3. DIUROZEL, Zh.-B. (1995) Istoriiia dyplomatii vid 1919 do nashykh dnyv. Kyiv: Osnovy.
4. Konventsiia pro zakhyst zarobitnoi platy № 95 [1949]. Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_146 [Accessed: 16 February 2016].
5. Konventsiia pro zakhyst prav ludyiny i osnovopolozhnykh svobod [1950]. Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [Accessed: 16 February 2016].
6. Rivne vynahorodzhennia cholovikiv i zhynok za pratsiu rinvno tsnnosti № 100 [1951] Available from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_002 [Accessed: 16 February 2016].
7. Konventsiia pro okhoronu materynstva (perehliana v 1952 rotsi) № 103. Available from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/993_122 [Accessed: 16 February 2016].
8. Konventsiia o politicheskikh pravakh zhenshchyn [1952]. Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_156 [Accessed: 16 February 2016].
9. Konventsiia o hrazhdanstve zamuzhnei zhenshchiny. 29 January 1957. Available from: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_158 [Accessed: 16 February 2016].
10. Konventsiia pro dyskryminatsiu v haluzi pratsi ta zaniat № 111 [1958]. Available from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_161 [Accessed: 16 February 2016].
11. Konventsiia pro borotbu z dyskryminatsiieiu v haluzi osvity. 14 December 1960. Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174 [Accessed: 16 February 2016].
12. Konventsiia o sohlasii na vstuplenie v brak, brachnom vozraste i rehistratsii braka [1964]. Available from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_242 [Accessed: 16 February 2016].
13. Konventsiia pro polityku v haluzi zaiiatosti № 122 [1966]. Available from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_062 [Accessed: 16 February 2016].
14. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava [1966]. Available from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042 [Accessed: 16 February 2016].
15. Osnovnye svedeniia ob OON: spravochnik. (1991) Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia
16. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii. (2008) Kyiv: Departament hromadskoi informatsii OON.
17. CHANYSheVA, H.I. (2001) Kolektyvni vidnosyny u sferi pratsi: teoretyko-pravovyi aspekt. Odessa: Yurydychna literatura.
18. FILEV, V. (1997) Upravlenie rostom proizvoditelnosti truda. Ekonomist. 3, 60–66.
19. RASTIMESHIN, V., KUPIRIANOVA, T. (1996) Upravlenie proizvoditelnosti: put k rostu. Chelovek i trud. 9, 67–69.

Надійшла до редколегії 18.05.16

A. Vlasova, Ph.D. student

The Institute of World History of The National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE OVERCOMING OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN AND PROTECTION OF THEIR RIGHTS BY INTERNATIONAL ORGANIZATIONS (1945-1967 YEARS)

"Women's issue" in French society remains unresolved after granting of voting rights to women which actually made them equal with men. Discrimination on the basis of gender in France took place in traditional thinking, the main thesis of which was the stereotypical perception of women as second-rate persons and weak individual in the family and society. So, women needed protection and approval of their rights. International organizations took the responsibility to protect women from discrimination and pursue policies to improve conditions of their life. Several declarations, conventions, pacts were adopted by the Organization of the United Nations and the International Labour Organization. They have been directed to change the relationship between members of society by providing equal rights in all spheres of life regardless of their gender, nationality, religion, property belonging or any other possible human characteristics. Formation of the French public policy conducted in accordance with the decisions of international organizations, in which she was a permanent member. Overcoming discrimination policy of women was aimed for destruction stereotypical attitudes that concern the role of women in French society, economic, social, political and daily life.

Keywords: France, women, society, international organizations.

УДК 930.1: [477+44] (045)

О. Захарчук, канд. іст. наук, доц.
Національний авіаційний університет, Київ

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА ДИПЛОМАТІЯ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА В РОБОТАХ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ

Аналізуються погляди сучасних вітчизняних дослідників щодо зовнішньої політики та дипломатії Наполеона I. За часів СРСР авторами дисертацій та монографій про добу Наполеона ставали переважно російські історики. Землі сучасної України як об'єкт зовнішньої політики й дипломатії імператора французів не вважалися актуальним та пріоритетним предметом вивчення, хоча фаховий рівень українських радянських дослідників дозволяв здійснювати серйозні розвідки в межах означеної проблеми. Після проголошення незалежності України розпочався новий етап розвитку вітчизняного наполеонознавства. Використання нових методологічних підходів дало можливість поступово відійти від ідеологічних стереотипів, характерних для радянської історіографії. Розширення джерельної бази дозволило українським вченим досліджувати нові напрямки зовнішньої політики Наполеона. Залучення матеріалів австрійських, французьких, польських та інших європейських архівів відкрило перспективи для переосмислення загальновідомих фактів та вийти на новий рівень дослідження з даної проблеми. Водночас окремі автори, незважаючи на здобутки сучасної вітчизняної історіографії, продовжують дотримуватися застарілих або відверто міфологічних поглядів.

Ключові слова: Наполеон Бонапарт, сучасна вітчизняна історіографія, В. Ададуров, С. Потрашков, Ж. Іщенко, В. Степанківський, І. Борщак, польське питання, південно-західні окраїни Російської імперії.

Здобуття Україною незалежності сприяло активізації досліджень в царині всесвітньої історії та розвитку наполеонознавчих студій. Українські вчені поступово відходили від одномірних підходів у розумінні історичного процесу. З'явилися роботи, що глибше розкривали зміст зовнішньої політики та дипломатії Наполеона завдяки залученню до аналізу нових джерельних матеріалів.

Серед досліджень, що мали зазначені позитивні риси, слід виділити кандидатську дисертацію львівського історика В. Ададурова, присвячену французько-австрійському суперництву епохи наполеонівських війн [6]. Використання широкого кола джерел, виявлених в рукописних колекціях архівів, бібліотек, музеїв Львова та Кракова, забезпечило автору глибоке проникнення у зміст французько-австрійських відносин у контексті польського питання.

З-поміж архівних знахідок дослідника, на наш погляд, слід виділити "Хроніку Французької революції від року 1789 до року 1811" Д. Зубрицького. Цей об'ємний фоліант (208 арк.) був описаний і проаналізований В. Ададуровим разом з М. Рожиком. На їх думку, праця Д. Зубрицького започаткувала в українській історіографії дослідження зарубіжної історії, водночас виступаючи як цінне історичне джерело наполеонівської доби [7, с. 496]. Попри певний суб'єктивізм автора щодо Франції та особи Наполеона, хроніст загалом об'єктивно відобразив різні аспекти французької та європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. [7, с. 503]. Під новим кутом зору в дисертації проаналізовані й відомі документи, зокрема публікації французького, австрійського, польського, російського військового та дипломатичного листування, фундаментальне зібрання кореспонденції Наполеона та додатків до нього, численні мемуари польських військових та політичних діячів.

В. Ададурову вдалося синтезувати в єдину історичну картину такі елементи тогочасної міжнародної ситуації, як відносини на рівнях "Франція – Австрія", "Франція – поляки", "Австрія – поляки", "Галичина і Варшавське герцогство в системі міжнародних відносин" з урахуванням впливу всіх визначальних чинників [6, с. 8]. Це дозволило досліднику обґрунтувати концепцію, яка пояснює причини непослідовної й суперечливої політики Наполеона щодо польського питання, показати, що підтримка польського визвольного руху практично не була ціллю Франції, а підпорядковувалася її пріоритетним стосункам з державами, що поділили Річ Посполиту, зокрема – з імперією Габсбургів [6, с. 147–151].

У 2000 р. захистив дисертаційне дослідження й автор цього історіографічного огляду [30]. Спираючись на ряд нових документів Архіву зовнішньої політики Росій-

ської імперії, французькі та російські документальні публікації, було проаналізовано силові методи та засоби наполеонівської дипломатії, а також головні принципи та напрями їх здійснення. Дослідження дозволило виявити компонент невійськових методів тиску у загальній системі "силової дипломатії" імператора французів та визначити співвідношення військових та невійськових складників у зовнішньополітичній стратегії Наполеона I. Особливої уваги було приділено методам силового тиску наполеонівської Франції на інші європейські країни, зокрема на Великобританію, Іспанію, Росію, Габсбурзьку імперію та Пруссію [29]. Утім, через обмеженість джерел не вдалося на той час повною мірою розглянути антикоаліційні заходи наполеонівської дипломатії, спрямовані на розкол шостої антифранцузької коаліції [30, с. 97–106]. Це завдання автор намагався вирішити у своїх подальших дослідженнях [31; 32; 33; 34; 35].

У 2012 р. автор статті розпочав студії нової проблеми – "Зовнішня політика та дипломатія Наполеона Бонапарта в російській, радянській та українській історіографії". Результатом цього стала низка розвідок, в яких аналізуються історіографічні оцінки щодо дій наполеонівської дипломатії напередодні формування третьої та у період шостої антифранцузьких коаліцій [36; 37; 38; 39].

У 2014 р. було захищено кандидатську дисертацію Ж. Іщенко. Глибокий аналіз опублікованих різнопланових документів (дипломатичного і міждержавного листування, виданого в Росії та Франції, епістолярної спадщини Наполеона I, мемуарної літератури), праць зарубіжних і вітчизняних дослідників дозволив Ж. Іщенко комплексно проаналізувати французько-російське геополітичне суперництво в Центральній та Південно-Східній Європі (кінець XVIII – початок XIX ст.) [51]. Зокрема, історик в контексті протистояння Росії та Франції дослідила польський аспект у зовнішній політиці Наполеона I (1807 – 1812 рр.) [51, с. 132–144; 52], розкрила роль Дунайських князівств у французько-російській ворожнечі (1807 – 1812 рр.) [51, с. 70–80; 53] та з'ясувала місце південно-західного пограниччя Російської імперії в планах наполеонівського уряду [51, с. 110–117, 119–128, 131–132].

Поряд із студіями, присвяченими європейському напрямку зовнішньої політики імператора французів, вітчизняні дослідники в цей час продовжували вивчення проблеми "Наполеон і Україна", використовуючи серед інших матеріали українського громадського діяча, історика-аматора І. Борщака [40, с. 73–74; 61, с. 279–283; 62, с. 64–65]. Проте вже харківський історик С. Потрашков висловив сумнів щодо достовірної інформації, поданої І. Борщаком стосовно повідомлень наполеонівських агентів і розвідників про організацію повстань серед

українських козаків в південно-західній частині Російської імперії напередодні війни 1812 р. [59, с. 210–211]. Водночас, аналізуючи праці вітчизняних істориків за перші десять років незалежності України, присвячені війні 1812 р., дослідник вказав на характерне для них перебільшення місця й ролі України у планах Наполеона, необґрунтованість твердження про плекання ним проекту створення на українській території незалежної держави "Наполеоніди" та прихильність до французів освіченої частини українського суспільства, у першу чергу дворянства [60, с. 274].

На початку XXI ст. дослідження істориків виходять на вищий рівень за рахунок використання нових методологічних засад та розширення джерельної бази, зокрема залучення до аналізу матеріалів зарубіжних архівів, насамперед французьких та австрійських. Це дозволило змінити погляд на традиційну уяву про ті чи інші події. Так, вивчаючи документи архіву Історичної служби сухопутної армії Франції, В. Ададуrow виявив, що І. Борщак підхопив і поширював український патріотичний міф "Наполеон і Україна". Зокрема, дослідник встановив, що цитуючи й інтерпритуючи джерела, І. Борщак часто вдавався до різноманітних перекручень і навіть свідомо сфальсифікував декілька документів, які стали базою його розвідок стосовно вищезгаданої проблеми [8, с. 212].

В. Ададуrowим був виявлений оригінал твору під назвою "Есе про декілька засобів звільнити Європу від впливу Росії, а вкупі з нею й Англії", де містився меморандум "Оцінка безпосередніх сил, якими зможе послужитися Польща за її цілісності, а також її кордонів виключно з погляду їх військового значення" [8, с. 222, 224]. Порівняння опублікованих І. Борщакром фрагментів цього меморандуму (автором якого, за твердженням І. Борщака, був А.-М. д'Отрив, котрий пропонував Наполеону створити державу українських козаків – "Наполеоніду") з архівним документом дали підставу дійти висновку про значне спотворення дискурсу історичного джерела І. Борщаком [20, с. 70–71]. Водночас зіставлення дозволило ідентифікувати й справжнього автора ідеї про створення "Наполеоніди", котрим виявився польський генерал М. Сокольніцький [8, с. 224; 9, с. 590].

На основі комплексного аналізу численних документів з архівів Франції, Австрії, Польщі й України В. Ададуrow уперше в історіографії поставив на сучасний науковий рівень дослідження проблеми ставлення французького уряду доби Наполеона Бонапарта до південно-західних окраїн Російської імперії [10]. Водночас В. Ададуrow першим розвінчав популярні в Україні уявлення про плани Наполеона відносно цього регіону, що виникли під впливом І. Борщака і були сприйняті на віру радянськими та деякими сучасними вітчизняними дослідниками. Відзначимо, що В. Ададуrow виділив три типи фальсифікацій архівних документів І. Борщакром [10, с. 33–44].

Викриванню міфів, створених І. Борщакром, присвячені й наступні праці В. Ададуrowа [11; 12; 13; 14]. Разом з тим згаданий дослідник продовжував працювати і над проблемою ставлення уряду Наполеона Бонапарта до південно-західних окраїн Російської імперії. Приміром, він проаналізував усі меморандуми польських авторів, які на початку XIX ст. обстоювали перед французькою владою ідею відновлення незалежної Речі Посполитої. Саме ці твори, на думку В. Ададуrowа, мали стати одним із головних джерел інформації при формуванні уявлень імператора французів та його урядовців про південно-західні території Росії [16, с. 154].

У новій роботі на основі французьких неопублікованих джерел В. Ададуrow розглянув також плани союзних Наполеонові поляків щодо Правобережної України, котрі мали здійснитися в разі перемоги французів над

Росією. Так, аналізуючи уявлення імператора у 1812 р про тогочасні етносоціальні відносини, автор публікації дійшов висновку, що Наполеону було зовсім невідоме сучасне розуміння поняття "українець", а єдиною "нацією", котра населяла Волинь, Поділля й Україну була, в його уявленнях, річпосполитська шляхта [15, с. 39].

У наступній розвідці В. Ададуrow на основі дослідження матеріалів французьких та австрійських архівосховищ проаналізував цілий ряд проектів польських військових і політичних діячів, які були подані Наполеону напередодні та під час кампанії 1812 р. щодо проведення військових операцій на південно-західних теренах Росії та подальшої політичної реорганізації цих земель [17].

Продовжуючи роботу, на основі аналізу військового та дипломатичного листування, меморандумів з архівів Франції, Австрії, України, а також спогадів учасників кампанії 1812 р., дослідник реконструював ставлення Наполеона до профранцузьки налаштованих представників шляхетського стану "південних провінцій" колишньої Речі Посполитої [18].

У 2006 р., ознайомившись з документом, виявленим французьким вченим Ф. Бокуром про плани, запропоновані Наполеонові генералом М. Сокольніцьким у 1811–1812 рр. [66], та зі студіями з цієї проблематики В. Ададуrowа [8; 9], автор статті змінив попередні погляди на ставлення імператора французів до південно-західного порубіжжя Росії [41; 42, с. 486–487, 489]. Водночас він здійснив аналіз 7 із 11 меморандумів М. Сокольніцького, предствлених французькому урядові напередодні війни 1812 р., зазначивши, що усі вони так і залишилися прожектками, оскільки ідеї генерала не збігалися з планами Наполеона у головному – в питанні відновленні Польської держави [43, с. 201].

Окрему низку публікацій автор роботи присвятив аналізу праць І. Борщака, які мали вплив на історіографічні погляди як радянських, так і сучасних російських та вітчизняних дослідників [44; 45; 46; 47], а також з'ясував витoki міфів про плани імператора французів щодо південно-західних окраїн Російської імперії, підхоплені і розвинуті І. Борщакром [48, с. 165–166; 49, с. 33–34].

Нажаль, міфи, створені І. Борщакром про плани Наполеона щодо південно-західного пограниччя Росії, виявилися напрочуд живучими. Так, миколаївський автор Є. Мельников продовжує стверджувати, що "цікавим є ставлення Наполеона до української державної ідеї" [55, с. 96–97]. Слід зазначити, що згаданий автор особливо некритично сприймає творчу спадщину І. Борщака [55; 56]. Є. Мельников у монографії та в дисертації, як і І. Борщак, грубо фальсифікує історичний матеріал, посилаючись на неіснуючі джерела. Наприклад, він стверджує, що ретельне дослідження І. Борщакром в Національному архіві Франції листів французької королеви Марії-Луїзи відіграли "важливу роль у подальшому українському історичному розвитку"?! Є. Мельников намагається довести, що "особливою знахідкою" І. Борщака стали папери князя Брольї, якого називає фактичним очільником наполеонівського секретного відділу французької дипломатії [55, с. 160; 56, с. 136]. При цьому автор посилається на роботу І. Борщака де йдеться про те, що в Національному архіві останній знайшов листи королеви Марії-Луїзи (дружини польських королів Владислава IV та Яна-Казимира), які відіграли значну роль в історії України, а також повідомляє про знайдені ним папери і князя де Брольї, який фактично очолював таємну дипломатію Людовика XV [21, с. 799].

Окремі дослідники ідуть у своїх інтерпретаціях ще далі. М. Варварцев у дописах до "Енциклопедії історії України" фактично канонізує міфи І. Борщака, попри обіцянки читачам редакцією цього видання подолати

стереотипи і врахувати останні здобутки історичної науки [57]. Свої ретроградні погляди, історик переніс і на сторінки "Енциклопедичного словника-довідника: Україна в міжнародних відносинах", де водночас виступає відповідальним редактором. М. Варварцев услід І. Борщаку продовжує стверджувати, що в плани наполеонівської Франції входило створення на території України васальної держави під її протекторатом. Далі, він пише, що одне із залежних від Франції герцогств (князівств) планувалося створити у межах Полтавщини, Чернігівщини та частини російських земель з північним кордоном біля міста Орел [22; 23]. Окрім того, автор наголошує на антиросійському характері проукраїнської політики Наполеона Бонапарта та на інспіруванні в Європі пропаганди відновлення української незалежності [23, с. 330]. Історик стверджує, що під час Французької революції кінця XVIII ст. якобінці сподівалися залучити українців до боротьби проти Російської імперії [25, с. 332]. Зокрема, Законодавчі збори, за наполяганням депутатів Ж.Л. Карра і Ф.А. Буассі д'Англа доручили своєму представникові "для Польщі та східних країн" "пильно стежити за настроями в Україні та подавати інформацію про українські справи". У 1792 р. Збори, нібито, відправили емісара до Константинополя для з'ясування "можливості повстання в Україні". У 1794 р. Комітет громадської безпеки дав доручення залучити до боротьби проти Російської імперії українську націю: "щоб дерево свободи розквітло в Києві" [26, с. 302]. Відзначимо, що жодне з цих тверджень не має документального підґрунтя, окрім посилань на працю І. Борщака [20, с. 17–20].

М. Варварцев продовжує стверджувати, що у разі перемоги Наполеона над Росією (1812 р.) Волинь була обіцяна австрійцям за допомогу у війні [25, с. 332]. Проте, як вже зазначалося, імператор французів ніколи подібної обіцянки Габсбурзькій імперії не давав. Більше того, щоб не посаритися з Петербургом, офіційний Відень навіть і не претендував на цю територію [10, с. 331]. М. Варварцев бездоказово пише, що, розпочинаючи похід на Росію у 1812 р., Наполеон у разі перемоги планував включити Правобережну Україну до складу Великого герцогства Варшавського [25, с. 332]. Він запевняє, що на території Лівобережної та Південної України імператор мав намір створити дві підпорядковані Франції держави, а українське дворянство було невдоволено такими планами [25, с. 332]. Це чергова вигадка автора. В якості джерела історик використав лише працю І. Борщака "Наполеон і Україна", оскільки не зміг знайти іншого матеріалу для підтвердження власної концепції.

Окремі автори вибирають тільки те, що відповідає їхнім концепціям. Так, сучасний вітчизняний історик О. Іваненко наполягає, що "українське питання" набуло особливої актуальності для правлячих кіл Франції у період підготовки й здійснення походу в Росію у 1812 р. Радник Наполеона І генерал М. Сокольніцький висунув проект створення Чернігівського й Полтавського князівств та спільної держави козаків і кримських татар [50, с. 292]. Утім, як ми вже зазначали, польський генерал у численних меморандумах, поданих напередодні кампанії 1812 р. французькому уряду, пропонував Наполеону відновити Ршч Посполиту у кордонах до 1772 р. [10, с. 78, 282–288; 17, с. 129–134] На жаль, "українського питання" у зовнішній політиці Франції на той час не існувало. Натомість дипломати опікувались східним, російським, польським та рядом інших питань.

Докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського університету ім. І. Огієнка А. Скрипник услід І. Борщаку [20, с. 91] та радянському історик Б. Абаліхі-

ну²⁹ [3, с. 79; 4, с. 211–212] стверджував, що в середині жовтня 1812 р., під час відступу з Москви, Наполеон розглядав південний напрямок на Київ як пріоритетний [63, с. 210]. Утім, на основі значного масиву документальних джерел давно доведено безпідставність такої точки зору [19, с. 201–204; 10, с. 340–360; 69, с. 261–262].

В інших працях, А. Скрипник переказує вже вкотре спростовану інформацію, що наполеонівські агенти і диверсанти вчинили пожежі у 1811 р. в Луцьку, Ковелі, Дубно та інших містах [64, с. 49; 65, с. 106]. Автор вдається до припущення, що "пожежі слугували інструментом здобуття карт зі штабів полків і дивізій під час загальної паніки і метушні" [64, с. 50; 65, с. 108]. Чи дійсно в місцях пожеж знаходилися штаби полків і дивізій російської армії? Все це – домисли історика, що з'явилися на основі тверджень члена Подільського церковного історико-археологічного товариства протоірея М. Шиповича [70, с. 9], І. Борщака [20, с. 68, 119] та окремих представників радянської історіографії [5, 8–9]. Ще наприкінці XIX ст. відомий український історик О. Левицький, працю якого А. Скрипник чомусь проігнорував, на значному джерельному матеріалі довів, що липневі пожежі 1811 р. в Києві не пов'язані з умисними підпалами [54, с. 187–194]. Згодом уже, В. Ададуров, працюючи в Архіві міністерства закордонних справ Франції, переконливо довів, що Наполеон та його урядовці не мали жодної причетності до виникнення пожеж напередодні війни 1812 р. як у Києві, так і в інших містах південно-західних губерній Російської імперії. Крім того, матеріали свідчать, що пожежі в Бердичеві, Житомирі, Тульчині, Володимирі, Острозі та Дубно – це наслідок підпалів, вчинених російськими військами, для залякування місцевого населення, яке вважалося ненадійним [10, с. 121–122]. Наведені А. Скрипником документи російських і вітчизняних архівів не доводять факту підпалу міст саме диверсантами від поляків та французів у південно-західних губерніях Російської імперії напередодні війни 1812 р. [66, с. 107–109]. Тому його заяви про те, що диверсантам-підпальвачам вдалося суттєво дестабілізувати соціально-економічне становище та паралізувати роботу цивільних повітових установ у південно-західних окраїнах Росії напередодні кампанії 1812 р. [66, с. 108–109] є безпідставними.

А. Скрипник ані документально, ані логічно не зміг довести, що з 1806 р. "на терени Правобережної України французами була закинута значна кількість шпигунів, більшість з яких – колишні польські офіцери" [63, с. 209; 65, с. 104]. Як відомо, після Аустерліцу і аж до серпня 1806 р. імператор французів не планував воювати з Російською імперією. Але після того, як у серпні 1806 р. Олександр І відмовився ратифікувати французько-російський договір від 20 липня 1806 р. [27, с. 459–461], Наполеон остаточно зрозумів, що Росія схильна приєднатися до антифранцузьких сил (що в подальшому й сталося). Тому він вирішив посилити тиск на Росію зі Сходу, використовуючи для цього Оттоманську Порту та Іран. "Мета моєї політики, – говорив Наполеон, – створити троїстий союз з мене, Порти та Персії, опосередковано спрямований проти Росії ..." [67, с. 45]. Як свідчать джерела, саме в цей час значно активізувалася діяльність наполеонівських агентів та емісарів на Балканах [68, с. 435] та Дунайських князівствах [1,

²⁹ Взявши на озброєння гіпотезу І. Борщака про наміри Наполеона у 1812 р. перенести військові дії за Дніпро, Б. Абаліхін наполегливо переконував, що французький полководець після відступу з Москви намагався прорватися в українські губернії Російської імперії для подальшої там зимівлі. Зокрема, під час боїв за Малоярославець російська армія вирішила не тактичне (захист Калуги, як вважають більшість дослідників), а велике стратегічне завдання – зірвала план прориву французьких військ в Україну.

арк. 6 зв; 2, арк. 26], але ніяк не в Правобережній Україні. Водночас французького полководця більше турбували події на теренах німецьких земель, де розпочалась чергова французько-пруссько-російська війна. Отже Наполеону навряд чи було доцільно засилати на Правобережжя величезну кількість агентів та шпигунів. Поодинокі випадки звичайно траплялися. Зазначимо, що саме поляки у 1807 р. пропонували Наполеону організувати на Волині та Поділлі антиросійське повстання за сприяння французької армії. Однак імператор відмовився від такого плану [10, с. 254–259].

Не можна погодитися з А. Скрипником і в тому, що "від 1808 р. територія Волині входить до геополітичних планів Наполеона й розглядається якщо не головним, то потенційним театром військових дій" [64, с. 49; 65, с. 105]. Зазначимо, що тоді імператор взагалі не збирався воювати із союзною Росією. Як відомо, французький полководець у цей час потрапив у скрутне становище в Іспанії. Він знав, що Габсбурзька імперія, скориставшись з поразок французької армії на Піренейському півострові, організовує підготовку до нової війни з ним. Тому Наполеон потребував підтримки Росії. Щоб розв'язати несприятливу для Франції ситуацію в Європі, продемонструвати Англії та Австрії потужність французо-російського союзу, а також забезпечити підтримку Росії в разі війни з Австрією і досягти розброєння останньої, Наполеон ініціював свою зустріч з Олександром I в Ерфурті (28.09.1808 р. – 14.10.1808 р.) [30, с. 93–94]. За даними матеріалів французьких архівів, Наполеон тільки під час війни з Росією у 1812 р. серйозно зацікавився Волинню [10, с. 291–329, 443–448; 18, с. 168–179].

Докторант кафедри державного управління і менеджменту Національної академії державного управління при Президенті України Г. Дудчак доводить, що наполеонівський дипломат і керівник Міністерства закордонних справ Готерів підготував у 1811 р. секретний матеріал, в якому йшлося про утворення незалежної Української держави, яка мала б прийняти назву "Наполеонізм". Готерів включає до цієї держави все узбережжя Чорного моря й Крим. З його матеріалів відомо про плани Наполеона щодо України: після розчленування Російської імперії на Лівобережній (Правобережню передбачалося віддати під опіку Польщі) Україні проектувалося створити окрему державу – "Наполеонідію" [29, с. 15]. Складається враження, що авторка не розуміє предмету дослідження і намагається з'єднати переглянуті істориками положення старих робіт, вибірково прив'язуючи до них окремі висновки сучасних досліджень. Навіть І. Борщак, що першим "дослідив" згадану проблему, відзначив, що нова "незалежна держава", яку Наполеону пропонували утворити з українських козаків та кримських татар мала назву "Наполеоніда" [20, с. 71]. Водночас, плани імператора французів відносно української державності, на сьогоднішній день, джерелами не підтверджені. Як вже неодноразово зазначалося, існували плани польських військових і політичних діячів, які в контексті відродження Речі Посполитої у кордонах до 1772 р. розглядали і майбутнє українських земель, що входили до складу Російської імперії. Замість ретельної перевірки усіх фактів та залучення документальних матеріалів авторка пішла шляхом вигадки нових міфів.

Г. Дудчак переконує, що за Наполеона з'явилася література з українського питання. Особливе значення, на її думку, мала книга Ш. Лесюра "Histoire des Cosaques" (1813 р.), нібито написана за дорученням Наполеона напередодні походу проти Росії [29, с. 15]. Насправді, як засвідчив сам Ш. Лесюр у передмові до другого видання (1814 р.), йому була замовлена ця праця на початку 1813 р. останнім урядом [72, с. 1]. Ро-

бота над книгою була закінчена у 1814 р., вже після зречення Наполеона від престолу.

Свого часу, намагаючись актуалізувати роль України в міжнародній політиці великих держав, український громадсько-політичний діяч, публіцист В. Степанківський (псевдонім С. Подолянин) у 1912 р. зробив сенсаційну, нічим не підкріплену заяву про те, що під час перебування в Москві у 1812 р. Наполеон виявив інтерес до України, і для цього імператор попросив Лесюра написати її історію. Наслідком і стала книга "Історія козаків" [58, с. 2].

І. Борщак значно "розвинув" твердження В. Степанківського [20, с. 77–89; 10, с. 208–213], хоча й не посилався на нього. Стверджуючи, що Ш. Лесюр написав свою роботу у 1812 р., В. Степанківський та І. Борщак силувалися обґрунтувати існування наміру у Наполеона відновити українську козацьку державу напередодні війни з Росією у 1812 р.

Зазначимо, що в умовах становлення Версальсько-Вашингтонської системи І. Борщак [71] хотів довести державам Антанти, в першу чергу Франції, давнє прагнення українців до незалежності. Тому наголошував, що Людовик XIV, Людовик XV та Наполеон намагалися використати державницькі прагнення українців [48, с. 167]. Доводячи це, І. Борщак повторив твердження В. Степанківського про зацікавленість імператора французів південно-західним пограниччям Росії і, фальсифікуючи джерела, додав нових міфів.

Світло на творчу лабораторію В. Степанківського проливають спогади відомого українського історика і громадського діяча Д. Дорошенка. Якось при зустрічі в еміграції він поцікавився у В. Степанківського, звідки в тижневику "L'Ukraine", редактором якого був останній, з'явилася інформація про арешт і вивіз гетьмана П. Скоропадського у грудні 1918 р. до Німеччини. В. Степанківський зізнався "Я її сам вигадав! Ми тут (в Лозанні – О.З.) нічого не знаємо, ось ми і придумуємо різні сенсації, а потім, коли виявляється, що це не так, ми їх спростовуємо" [28, с. 381].

Таким чином, вітчизняна історіографія з проголошення незалежної України поступово позбавлялася винятково класового підходу в оцінках історичних явищ минулого. Завдяки розширенню джерельної бази були розглянуті нові аспекти зовнішньої політики та дипломатії Наполеона Бонапарта. Використання матеріалів європейських архівів надало можливість поглибити та вийти на якісно інший рівень у вивченні даної проблеми.

Водночас, історіографія недостатньо швидко позбувається стереотипів в оцінці історичних подій доби Бонапарта. Навіть попри появу праць, в яких дослідники, спираючись на аналіз як вітчизняних, так і зарубіжних документальних джерел, викривають попередні помилки та вносять корективи у висвітлення напрямів зовнішньої політики наполеонівської Франції. Окремі історики продовжують перебувати в полоні міфів І. Борщака та штамтів радянської історіографії.

Список використаних джерел

1. Архів зовнішньої політики Російської імперії, м. Москва, ф. 133, оп. 468, спр. 1880.
2. Там само, ф. 133, оп. 468, спр. 1873.
3. Абалихин Б.С. О стратегическом плане Наполеона на осень 1812 года / Б. С. Абалихин // Вопросы истории. – 1985. – № 2. – С. 64–79.
4. Абалихин Б.С. 1812 год на перекрестках мнений советских историков: 1917 – 1987 гг. / Б. С. Абалихин, В. А. Дунаевский В.А. – М.: Наука, 1990. – 243 с.
5. Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. / Б. С. Абаліхін. – К.: Держполітвидав УРСР, 1962. – 63 с.
6. Ададуров В.В. Польське питання у французо-австрійських відносинах епохи наполеонівських війн: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 : захищена 16.12.97 : затв. 17.09.97 / Ададуров Вадим Валентинович; Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 1997. – 249 с.

7. Ададуrow В.В. "Хроніка Французької революції" Дениса Зубрицького як історичне джерело наполеонівської епохи / В.В. Ададуrow, М.Є. Рожик // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці секції спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – 1996. – Т. 231. – С. 495–506.
8. Ададуrow В.В. Народження одного історичного міту: проблема "Наполеон і Україна" у висвітленні Ілька Борщака / В.В. Ададуrow // Україна модерна. – К.: Львів: Інститут історичних досліджень ЛНУ; "Критика", 2005. – Ч. 9. – С. 212–236.
9. Ададуrow В.В. Документ і його прочитання дослідником: історія "Наполеоніди" / В.В. Ададуrow // Вісник Львівського університету: Серія історична. – 2005. – Вип. 39–40. – С. 590–610.
10. Ададуrow В.В. "Наполеоніда" на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії / В.В. Ададуrow. – Л.: Видавництво Українського Католицького університету, 2007. – 560 с.
11. Ададуrow В.В. Юго-западные окраины Российской империи в иерархии приоритетов восточноевропейской политики Наполеона (Историкографический аспект) / В.В. Ададуrow // Труды ГИМ. – М., 2010. – Вип. 183: Эпоха 1812 года: Исследования: Источники: Историография. IX. – С. 359–398.
12. Ададуrow В.В. Борщак Ілько / В.В. Ададуrow // Заграничные походы российской армии 1813 – 1815 годы: Энциклопедия: В 2 т. / отв. ред.: В. М. Безотосный, А. А. Смирнов. – М.: РОССПЭН, 2011. – Т. 1. – С. 162–163.
13. Ададуrow В.В. Конструювання Ільком Борщаком міфологічного образу сприйняття України у Франції у XVIII–XIX ст., або про межі свободи та відповідальності дослідника в інтерпритації історичних джерел / В.В. Ададуrow // Україна на історикографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: матеріали міжнародної наукової конференції, 1–3 липня 2012 р., Мюнхен, Німеччина. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 109–131.
14. Ададуrow В.В. Український казак на службі Людовика XV или польський шляхтич на службі двох королей: документальна деконструкція дослідження Ілька Борщака о деятельности Петра-Григория Орлика / В.В. Ададуrow // Французский ежегодник 2014: Жизнь двора во Франции от Карла Великого до Людовика XIV / Под ред. А. В. Чудинова и Ю. П. Крыловой. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2014. – С. 269–305.
15. Ададуrow В.В. Наполеонів "українці": шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р. / В.В. Ададуrow // Краєзнавство. – 2012. – № 4. – С. 33–39.
16. Ададуrow В.В. Меморандуми польських авторів початку XIX ст. як джерело уявлень уряду Наполеона про південно-західні окраїни Російської імперії / В.В. Ададуrow // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 154–169.
17. Ададуrow В.В. Проекти французького командування стосовно південно-західних земель Російської імперії під час підготовчого та наступального етапів воєнної кампанії 1812 року / В.В. Ададуrow // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2010. – Вип. 45. – С. 127–167.
18. Ададуrow В.В. Польское дворянство юго-запада России в планах Наполеона во время военной кампании 1812 г. / В.В. Ададуrow // История и историческая память: Межвуз. сб. науч. трудов. – Саратов; Ставрополь: Саратовский государственный университет; Северо-Кавказский федеральный университет, 2012. – Вип. 6. – С. 164–180.
19. Безотосный В.М. Наполеоновские войны / В.М. Безотосный. – М.: Вече, 2010. – 384 с.
20. Борщак І. Наполеон і Україна: З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями / І. Борщак. – Львів: Бібліотека "Діла", 1937. – 127 с.
21. Борщак І. Україна в Парижі: Мандрування й пам'ятки. Правий берег / І. Борщак // Україна: українознавство і французьке культурне життя. – 1953. – Ч. 10. – С. 797–800.
22. Варварцев М.М. "Наполеоніда" / М.М. Варварцев // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 10. – С. 170.
23. Варварцев М.М. "Наполеоніда" / М.М. Варварцев // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник / Відп. ред. М.М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2012. – Вип. 3. – С. 241.
24. Варварцев М.М. Франція, Французька республіка / М.М. Варварцев // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2013. – Т. 10. – С. 328–331.
25. Варварцев М.М. Французька революція 1789 – 1804 / М.М. Варварцев, А.Ю. Мартинов // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2013. – Т. 10. – С. 331–333.
26. Варварцев М.М. Французька революція кінця XVIII ст. / М.М. Варварцев // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник / Відп. ред. М.М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 299–303.
27. Дипломатические сношения России с Францией в эпоху Наполеона I / Под ред. проф. А. Трачевского. – Т. 3: 1805 – 1806 // Сборник Императорского Русского Исторического Общества. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1892. – Т. 82. – 499 с.
28. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914 – 1920 pp.) / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
29. Дудчак Г.О. Особливості розвитку державно-владних відносин України і Франції: теоретико-історичний аспект / Г.О. Дудчак // Державне управління: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 12–20.
30. Захарчук О.М. "Силова дипломатія" в зовнішньополітичній діяльності Наполеона Бонапарта: дис ... канд. іст. наук: з всевіт. іст. 07.00.02 : захищена 27.03.2000 : затв. 23.12.99 / Захарчук Олег Михайлович; КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 199 с.
31. Захарчук О.М. Протистояння двох наддержав на теренах Європи на початку XIX століття / О.М. Захарчук // Історичний календар. – К.: [б. в.], 2003. – Вип. 9. – С. 245–252.
32. Захарчук О.М. Битва трьох імператорів (до 200-річчя битви при Аустерліці) / О.М. Захарчук // Історичний календар. – К.: [б. в.], 2005. – Вип. 11. – С. 464–475.
33. Захарчук О.Н. Взгляды Наполеона Бонапарта на силу как инструмент внешней политики / О.Н. Захарчук // Эпоха наполеоновских войн: люди, события, идеи: материалы X Международ. научн. конф., 26–27 апреля 2007 г., Москва, Россия. – М.: Кучково поле, 2007. – С. 80–93.
34. Захарчук О.Н. Наполеон Бонапарт в борьбе с антифранцузскими коалициями: стратегия и тактика императора французов (1799 – 1814 гг.) / О.Н. Захарчук // Бородино и наполеоновские войны: Битвы. Поля сражений. Мемориалы: материалы II Международ. науч. конф., 3 – 5 сентября 2007 г., Бородино, Россия. – Можайск: ЗАО "Бородино", 2008. – С. 133–146.
35. Захарчук О.М. Імператор французів / О.М. Захарчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 25–31.
36. Захарчук О.Н. Стратегия и тактика наполеоновской дипломатии на Пракском (1813 г.) и Шатильонском (1814 г.) конгрессах в современной российской историографии / О.Н. Захарчук // Эпоха 1812 года в судьбах России и Европы: материалы Международ. науч. конф., 8–11 октября 2012 г., Москва, Россия. – М.: Институт Российской истории РАН, 2013. – С. 162–174.
37. Захарчук О.М. Дипломатія Наполеона Бонапарта в період закордонних походів російської армії (1813 – 1814 pp.) у сучасній російській історіографії / О.М. Захарчук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2013. – Вип. 21. – С. 215–233.
38. Захарчук О.Н. Вступление России в войну с Францией в 1805 году: факты и домыслы в новой работе Е. В. Мезенцева "Война России с наполеоновской Францией в 1805 году (Действия русской армии в составе 3-й антифранцузской коалиции)" / О.Н. Захарчук // Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография. Сборник материалов // Труды ГИМ. – М., 2010. – Вип. 183: Эпоха 1812 года: Исследования: Источники: Историография. IX. – С. 398–412.
39. Захарчук О.М. Польське питання в дипломатії Наполеона Бонапарта: нові підходи до висвітлення проблеми у сучасній російській історіографії / О.М. Захарчук // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 172–183.
40. Захарчук О.М. Наполеон і Україна / О.М. Захарчук // Київська старовина. – 1995. – № 3. – С. 73–77.
41. Захарчук О.М. Українська тема в записках польського генерала Міхала Сокольніцького / О.М. Захарчук // Україна дипломатична: науковий щорічник. – К.: ПЦ "Гамма-Принт", 2006. – Вип. 7. – С. 377–385.
42. Захарчук О.М. Наполеонізнавство у дослідженні українських вчених / О.М. Захарчук // Українська історична наука на шляху творчого поступу: матеріали III Міжнар. конгр. укр. вчен., 17–19 травня 2006 р., Луцьк, Україна. – Луцьк: РВВ "Вежа", 2008. – Т. 3. – С. 485–492.
43. Захарчук О.Н. Проекты польского генерала Михаила Соколицкого и Отечественная война 1812 года / О.Н. Захарчук // Отечественная война 1812 года и российская провинция в событиях, человеческих судьбах и музейных коллекциях: материалы Всеросс. научн. конф., 24 октября 2009 г., Малоярославец, Россия. – Малоярославец, 2009. – Вип. XVII. – С. 192–205.
44. Захарчук О.Н. Элементы мифологизации наполеоноведения в современной постсоветской науке / О.Н. Захарчук // Наполеоновские войны на ментальных картах Европы: историческое сознание и литературные мифы / Les guerres napoléoniennes sur les cartes mentales de l'Europe: conscience historique et mythes littéraires / Рос. Гос. Гуманит. Ун-т и др. : сост. : Великая Н. М., Гальцова Е. Д. – М.: Ключ-С, 2011. – С. 72–92.
45. Захарчук О.Н. Так рождаються мифи. Наполеоноведення і сучасна постсоветська наука / О.Н. Захарчук // Родина. – 2012. – № 6. – С. 25–29.
46. Захарчук О.М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I щодо південно-західних окраїн Російської імперії в 1812 р. / О.М. Захарчук // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 169–189.
47. Захарчук О.М. Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака на праці наполеонізнавців / О.М. Захарчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2014. – Вип. XVII–XVIII. – С. 384–408.
48. Захарчук О.М. Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретації дослідників / О.М. Захарчук // Український історичний журнал. – 2015. – № 2. – С. 163–183.
49. Захарчук О.Н. Наполеон и Украина: последствия историографического мифа / О.Н. Захарчук // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. 3. Гісторыя. Эканоміка. Права. – 2015. – № 3. – С. 33–39.
50. Іваненко О.А. Франція, Французька республіка (France, République Française) / О.А. Іваненко // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник / Відп. ред. М.М. Варварцев. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 288–297.

51. Іщенко Ж.М. Франко-російське протистояння в Центральній та Південно-Східній Європі (кінець XVIII – початок XIX ст.): дис ... канд. іст. наук: 07.00.02 : захищена 17.09.14 : затв. 15.06.14 / Жанна Миколаївна Іщенко; Дипломатична Академія України при Міністерстві закордонних справ України. – К., 2014. – 238 с.
52. Іщенко Ж.М. Польський аспект у зовнішній політиці Наполеона (1807 – 1812 рр.) / Ж. М. Іщенко // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. – 2012. – Вип. 10. – С. 352–360.
53. Іщенко Ж.М. Дунайські князівства – об'єкт геополітичного протистояння Росії та Франції (кінець XVIII – початок XIX ст.) / Ж. М. Іщенко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. 38. – С. 204–209.
54. Левицкий О. Тревожные годы: Очерки общественной и политической жизни г. Киева и Юго-Западного края в 1811–1812 гг. / О. Левицкий // Киевская старина. – 1891. – Т. XXXV. – № 11. – С. 170–194.
55. Мельников Є.О. Ілько Борщак як земляк, подвижник долі, провісник української державності / Є. О. Мельников. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 210 с.
56. Мельников Є.О. Ілля Борщак: життя, діяльність, творчість: дис. ... канд. наук з іст. укр.: 07.00.01 : захищена 27.04.15 : затв. 23.12.14 / Мельников Євген Олегович; МНУ ім В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2015. – 199 с.
57. Передмова // Енциклопедія історії України: [у 10 т.] / Редкол. В.А. Смолія (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1 – С. 5–6.
58. Подолянн С. Наполеон і Україна / С. Подолянн // Рада. – 1912. – Ч. 141. – С. 2–3.
59. Потрашков С.В. Україна в Отечественной войне 1812 года: внутренний аспект / С. В. Потрашков // Отечественная война 1812 года: Источники. Памятники. Проблемы: Материалы VIII Всероссийской научной конференции, 6–7 сентября 1999 г., Бородино, Россия. – Можайск Терра, 2000. – С. 208–217.
60. Потрашков С.В. Отечественная война 1812 г. в освещении современных украинских историков (1992 – 2002 гг.) / С.В. Потрашков // Отечественная война 1812 г.: Источники. Памятники. Проблемы: Материалы XI Всероссийской научной конференции (Бородино, 8 – 10 сентября 2003 г.) / Сост. А.В. Горбунов. – Можайск: "Маленький город", 2004. – С. 267–275.
61. Реент О.П. Дипломатичні аспекти "східного питання" й Україна / О. П. Реент // Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. С. Камінський, М. В. Кірсенко та ін.; під ред. В. А. Смолія. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – С. 264–313.
62. Сарбей В.Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей // Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім "Альтернатива", 1999. – Т. 9. – С. 336 с.
63. Скрипник А.Ю. Київська губернія як стратегічний район перебування російської армії наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / А. Ю. Скрипник // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. Збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України. – 2013. – Вип. 22. – С. 203–216.
64. Скрипник А.Ю. Російські війська на Волині наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: завдання та функції / А. Ю. Скрипник // Військово-науковий вісник [Академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного]. – 2014. – Вип. 22. – С. 40–54.
65. Скрипник А.Ю. Розвідувально-диверсійні заходи наполеонівської агентури в південно-західних губерніях російської імперії (1806 – 1814 рр.) / А. Ю. Скрипник // Український історичний журнал. – 2015. – № 5. – С. 103–111.
66. Сокольников М. "Исполнено по высочайшему повелению ...": Рапорт, поданный Наполеону начальником его контрразведки, польским генералом Михаилом Сокольниковым, с рекомендациями "О способах избавления Европы от влияния России ..." / М. Сокольников. – Минск: БГУ, 2003. – 151 с.
67. Сорель А. Европа и французская революция / А. Сорель. – СПб.: Из-во Пантелеева, 1908. – Т. 7. – 500 с.
68. Станиславская А.М. Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья (1798 – 1807) / А. М. Станиславская. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 504 с.
69. Троицкий Н.А. Фельдмаршал Кутузов: мифы и факты / Н. А. Троицкий – М.: ЗАО Изд-во "Центрополиграф", 2002. – 367 с.
70. Шипович И. Борьба России с Наполеоном и отношение к ней Подольского духовенства / И. Шипович. – Каменец-Подольский: [б. в.], 1912. – 19 с.
71. Borschak E. Napoléon et L'Ukraine / E. Borschak // Revue des Etudes Napoléoniennes. Les Origines de L'Europe Nouvelle. – Paris: [s. n.], 1922. – Т. XIX. – P. 24–40.
72. Lesur Ch.-L. Histoire des Cosaques, précédée d'une introduction ou coup-d'oeil sur les peuples qui ont habité le pays Cosaques, avant l'invasion des Tartares / Ch.-L. Lesur. – Paris: A Belin, 1814. – Т. 1. – 405 p.
73. ADADUROV, V.V. (1997) Polske pytania u frantsuzko-avstrijskykh vidnosynakh epokhy napoleonivskykh viin. Unpublished thesis (PhD) Lvivskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka.
74. ADADUROV, V.V., ROZHNYK, M.Ye. (1996) "Khronika Frantsuzkoï revoliutsii" Denysa Zubrytskoho yak istorychne dzherelo napoleonivskoi epokhy. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Pratsi sektsiï spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin*. 231, 495–506.
75. ADADUROV, V.V. (2005) Narodzhennia odnogo istorychnoho mitu: problema "Napoleon i Ukraina" u vysvitleni Ilka Borshchaka. *Ukrayina moderna*. 9, 212–236.
76. ADADUROV, V.V. (2005) Dokument i yoho prochyttannia doslidnykom: istoria "Napoleonidy". *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna*. 39–40, 590–610.
77. ADADUROV, V.V. (2007) "Napoleonida" na Skhodi Yevropy: Uivlennia, proekty ta diialnist uriadu Frantsii shchodo pivdenno-zakhidnykh okrain Rosiiskoi imperii. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolytskoho universytetu.
78. ADADUROV, V.V. (2010) Yuho-zapadnye okrainy Rossiiskoi imperii v ierarkhii prioritetov vostochnoevropeiskoi politiki Napoleona (Istoriograficheskii aspekt). *Trudy Hosudarstvennogo istoricheskoho muzeia*. 183, pp. 359–398.
79. ADADUROV, V.V. (2011) Borshchak Ilko. In: *Zahranichnye pokhody rossiiskoi armii 1813 – 1815 hody: Entsyklopediia*. Vol. 1. Moscow: ROSSPEN, pp. 162–163.
80. ADADUROV, V.V. (2012) Konstruiuvannia Ilkom Borshchakom mifolohichnogo obrazu spryniatia Ukrainy u Frantsii u XVIII – XIX st., abo pro mezhi svobody ta vidpovidalnosti doslidnyka v itepryattsi istorychnykh dzherel. In: Proceedings of the "Ukraina na istoriografichnii mapi mizhvoiennoi Yevropy" international conference, München, 1–3 July 2012. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 109–131.
81. ADADUROV, V.V. (2014) Ukrainskiy kazak na sluzhbe Liudovika XV ili polsikii shliakhtych na sluzhbe dvukh korolei: dokumentalnaia dekonstruktsiia issledovaniia Ilka Borshchaka o deiatelnosti Petra-Hrihorii Orlika. In: A. V. Chudinov, Yu. P. Krylova, eds. *Frantsuzskii ezhegodnik 2014: Zhizn Dvora vo Frantsii ot Karla Velikoho do Liudovika XIV*. Moscow: Instytut vseobshchei istorii, pp. 269–305.
82. ADADUROV, V.V. (2012) Napoleonovi "ukraintsi": shliakhta Pravoberezhzhia u frantsuzkykh planakh voiennoi kampanii 1812 r. *Kraieznavstvo*. 4, 33–39.
83. ADADUROV, V.V. (2008) Memorandumy polskeykh avtoriv pochatku XIX st. yak dzherelo uivlennia uriadu Napoleona pro pivdenno-zakhidni okrainy Rosiiskoi imperii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2, 154–169.
84. ADADUROV, V.V. (2009) Proekty frantsuzkoho komanduvannia stosovno pivdenno-zakhidnykh zemel Rosiiskoi imperii pid chas pidhotovchoho ta nastupalnoho etapiv voiennoi kampanii 1812 roku. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna*. 45, 127–167.
85. ADADUROV, V.V. (2012) Polskoe dvorianstvo yuho-zapada Rossii v planakh Napoleona vo vremya voennoi kampanii 1812 h. In: *Istoriia i istoricheskaia pamiat: Mezhvuzovskii sbornik nauchnykh trudov*. Vol. 6. Saratov; Stavropol: Saratovskii hosudarstvennyi universitet; Severo-Kavkazskii federalnyi universitet, pp. 164–180.
86. BEZOTOSNYI, V.M. (2010) *Napoleonovskie voiny*. Moscow: Veche.
87. BORSHCHAK, I. (1937) *Napoleon i Ukraina: Z nevidomykh dokumentiv iz tozhchasnykh iliustratsiiamy*. Lviv: Biblioteka "Dila".
88. BORSHCHAK, I. (1953) Ukraina v Paryzhi: Mandruvannia i pamiatki. *Ukraina: ukrainoznavstvo i frantsuzke kulturne zhyttia*. 10, 797–800.
89. VARVARTSEV, M.M. (2010) "Napoleonida". In: V. A. Smolii, ed. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 7. Kyiv: Naukova dumka, p. 170.
90. VARVARTSEV, M.M. (2012) "Napoleonida". In: M. M. Varvartsev, ed. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*. Vol. 3. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 241.
91. VARVARTSEV, M.M. (2013) Frantsiia, Frantsuzka respublika. In: V. A. Smolii, ed. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 10. Kyiv: Naukova dumka, pp. 328–331.
92. VARVARTSEV, M.M., MARTYNOV, A. Yu. (2013) Frantsuzka revoliutsiia 1789 – 1804. In: V. A. Smolii, ed. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 10. Kyiv: Naukova dumka, pp. 331–333.
93. VARVARTSEV, M.M. (2013) Frantsuzka revoliutsiia kintsia XVIII st. In: M. M. Varvartsev, ed. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*. Vol. 4. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 299–303.
94. TRACHEVSKII, A., ed. (1892) Diplomaticheskie snosheniia Rossii s Frantsiei v epokhu Napoleona I. Vol. 3: 1805–1806. In: *Sbornik Imperatorskoho Russkoho Istoricheskoho Obshchestva*. Vol. 82. Saint-Petersburg: Tipografiia M. M. Stasyulevycha.
95. DOROSHENKO, D. (2007) *Moi spohady pro nedavnie mynule (1914 – 1920 rr.)*. Kyiv: Tempora.
96. DUDCHAK, H.O. (2014) Osoblyvosti rozvytku derzhavno-vladnykh vidnosyn Ukrainy i Frantsii: teoretyko-istorychnii aspekt. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 1, 12–20.
97. ZAKHARCHUK, O.M. (2000) "Sylova diplomatiia" v zovnishnopolitychnii diialnosti Napoleona Bonaparta. Unpublished thesis (PhD), Kyivskiy natsionalnyi univrsytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.
98. ZAKHARCHUK, O.M. (2003) Protystoiannia dvokh nadderzhav na terenakh Yevropy na pochatku XIX stolittia. *Istorychnyi kalendar*. 9, 245–252.
99. ZAKHARCHUK, O.M. (2005) Bytva trokh imperatoriv (do 200-riichchia bytty pry Austerlitsi). *Istorychnyi kalendar*. 11, 464–475.

References

33. ZAKHARCHUK, O.M. (2007) Vzhliady Napoleona Bonaparta na silu kak instrument vneshnei politiki. *Proceedings of the X "Epokha napoleonovskikh vojn: liudy, sobytia, idei" international conference*. Moscow: Kuchkovo pole, pp. 80–93.
34. ZAKHARCHUK, O.M. (2008) Napoleon Bonapart v borbe s antifrantsuzskimi koalitsiami: strategii i taktika imperatora frantsuzov (1799 – 1814 hh.). *Proceedings of the II "Borodino i napoleonovskie voyny: Bitvy. Polia srazhenii. Memorialy" international conference*. Mozhaisk: ZAO "Borodino", pp. 133–146.
35. ZAKHARCHUK, O.M. (2008) Imperator frantsuziv. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*. Vol. XI–XII, pp. 25–31.
36. ZAKHARCHUK, O.M. (2013) Strategii i taktyka napoleonovskoi diplomatii na Prazhskom (1813 h.) i Shtatilonskom (1814 h.) konhressakh v sovremennoi rossiiskoi istoriografii. *Proceedings of the "Epokha 1812 hoda v sudbakh Rossii i Evropy" international conference*, Moscow, 8–11 October 2012. Moscow: Instytut Rossiiskoi istorii RAN, pp. 162–174.
37. ZAKHARCHUK, O.M. (2013) Diplomatiya Napoleona Bonaparta v period zakordonnykh pokhodiv rosiiskoi armii (1813 – 1814 rr.) u suchasni rosiiskii istoriografii. In: *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.* Vol. 21. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 215–233.
38. ZAKHARCHUK, O.M. (2010) Vstuplenie Rossii v voynu s Frantsiei v 1805 hodu: fakty i domysly v novej rabote E. V. Mezentseva "Voyna Rossii s apoleonovskoi Frantsiei v 1805 hodu (Deistviia russkoi armii v sostave 3-i antifrantsuzskoi koalitsii)". *Trudy Hosudarstvennogo istoricheskogo muzeia*. 183, pp. 398–412.
39. ZAKHARCHUK, O.M. (2013) Polske pytannia v dyplomatii Napoleona Bonaparta: novi pidkhody do vysvitlennia problemy u suchasni rosiiskii istoriografii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 3, 172–183.
40. ZAKHARCHUK, O.M. (1995) Napoleon i Ukraina. *Kyivska starovyna*. 3, 73–77.
41. ZAKHARCHUK, O.M. (2006) Ukrainska tema v zapyskakh polskoho henerala Mikhala Sokolnytskoho. In: *Ukraina dyplomatychna: naukovyi shchorichnyk*. Vol. 7. Kyiv: PTS „Hamma-Prynt”, pp. 377–385.
42. ZAKHARCHUK, O.M. (2008) Napoleonoznavstvo u doslidzhenni ukraiinskykh vchenykh. III "Ukrainska istorychna nauka na shliakhu tvorchoho postupu" international congress. Vol. 3. Lutsk: RVV "Vezha", pp. 485–492.
43. ZAKHARCHUK, O.M. (2009) Prozhekty polskoho henerala Mikhala Sokolnytskoho i Otechestvennaia voina 1812 hoda. *Proceedings of the "Otechestvennaia voina 1812 hoda i rossiiskaia provintsia v sobytiiakh, chelovecheskikh sudbakh i muzeinykh kolektsiakh" conference*, Maloiaroslavets. Vol. XVIII. Maloiaroslavets: [s. n.], pp. 192–205.
44. ZAKHARCHUK, O.M. (2011) Elementy mifologizatsii napoleonovedeniia v sovremennoi postsovetskoj nauke. In: N. M. Velikaia, E. D. Haltsova, eds. *Napoleonovskie voyny na mentalnykh kartakh Evropy: istoricheskoe soznanie i literaturnye mify / Les guerres napoleoniennes sur les cartes mentales de l'Europe: conscience historique et mythes litteraires*. Moscow: Kliuch-S, pp. 72–92.
45. ZAKHARCHUK, O.M. (2012) Tak rozhdaiutsia mify. Napoleonovedenie i sovremennaia postsovetskaia nauka. *Rodina*. 6, 25–29.
46. ZAKHARCHUK, O.M. (2014) Suchasna ukrainska istoriografiiia pro stavlennia Napoleona I shchodo pivdenno-zakhidnykh ukrain Rosiiskoi imperii v 1812 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1, 169–189.
47. ZAKHARCHUK, O.M. (2014) Vplyv amatorskykh doslidzhen Ilka Borshchaka na pratsi napoleonoznavtsiv. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*. Vol. XVII–XVIII, pp. 384–408.
48. ZAKHARCHUK, O.M. (2015) Napoleon Bonapart ta ukrainske suspilstvo: istorychni dokumenty v interpryatsiakh doslidnykiv. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2, pp. 163–183.
49. ZAKHARCHUK, O.M. (2015) Napoleon i Ukraina: posledstviia istoriograficheskoho mifa. *Vesnik Belaruskaha dziazhnavnaha universiteta*. Seria 3. *Historyia. Ekanomika. Prava*. 3, 33–39.
50. IVANENKO, O.A. (2013) Frantsiia, Frantsuzka respublika (France, République Française). In: M. M. Varvartsev, ed. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk*. Vol. 4. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, p. 288–297.
51. ISHCHEENKO, Zh.N. (2014) Franko-rosiiske protystoiannia v Tsentralnii ta Pivdenno-Skhidnii Yevropi (kinets XVIII – pochatok XIX st.).

Unpublished thesis (PhD), Dyplomatychna Akademiia Ukrainy pry Ministerstvi zakordonnykh sprav Ukrainy. Kyiv.

52. ISHCHEENKO, Zh.M. (2012) Polsky aspekt u zovnishniyi politytsi Napoleona (1807 – 1812 rr.). *Naukovyi chasopys natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seria 6. Istorychni nauky*. 10, 352–360.
53. ISHCHEENKO Zh.M. (2014) Dunaiski kniazivstva – obekt heopolitychnoho protystoiannia Rosii ta Frantsii (kinets XVIII – pochatok XIX st.). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu*. 38, 204–209.
54. LEVYTSKYI, O. (1891) Trevozhnye hody: Ocherki obshchestvennoi i politicheskoi zhizni h. Kyeve i Yuho-Zapadnogo kraia v 1811 – 1812 hh. *Kievskai starina*. Vol. XXXV. 11, 170–194.
55. MELNYKOV, Ye.O. (2012) *Ilko Borshchak yak zemlyak, podvyzhnyk doll, provisnyk ukrainskoi derzhavnosti*. Mykolaiv: Ilion.
56. Мельников Е.О. Илья Борщак: життя, діяльність, творчість: дис. ... канд. наук з іст. укр.: 07.00.01 : захищена 27.04.15 : затв. 23.12.14 / Мельников Евгений Олегович; МНУ ім В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2015. – 199 с.
- MELNYKOV, Ye.O. (2015) *Illia Borshchak: zhyttia, diialnist, tvorchist*. Unpublished thesis (PhD), Mykolaiivskiy natsionalnyi universytet imeni V. O. Sukhomlynskoho, Mykolaiv.
57. Peredmov (2003). In: V. A. Smolii, ed. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Vol. 1. Kyiv: Naukova dumka, pp. 5–6.
58. PODOLIANIN, S. (1912) Napoleon i Ukraina. *Rada*. 141, 2–3.
59. POTRASHKOV, S.V. (2000) Ukraina v Otechestvennoi voine 1812 hoda: vnutrennii aspekt. *Proceedings of the VIIIth Otechestvennaia voina 1812 hoda: Istochniki. Pamiatniki. Problemy" conference*. Mozhaisk: Mozhaisk-Terra, pp. 208–217.
60. POTRASHKOV, S.V. (2004) Otechestvennaia voina 1812 h. v osvshchenii sovremennykh ukrainskykh istorykov (1992 – 2002 hh.). *Proceedings of the XIth Otechestvennaia voina 1812 hoda: Istochniki. Pamiatniki. Problemy" conference*, 8–10 September 2003, Borodino. Mozhaisk: "Malenkii horod", pp. 267–275.
61. REIENT, O.P. (2001) Dyplomatychni aspekty "skhidnogo pytannia" i Ukraina. In: V. A. Smolii, ed. *Narys z istorii dyplomatii Ukrainy*. Kyiv: Vydavnychi dim "Alternatyvy", pp. 264–313.
62. SARBEI, V.H. (1999) Natsionalne vidrodzhennia Ukrainy. In: *Ukraina kriz viky*. Vol. 9. Kyiv: Vydavnychi dim "Alternatyvy".
63. SKRYPNYK, A.Yu. (2013) Kyivska huberniia yak stratehichnyi raion perebuvannia rosiiskoi armii naprykinti XVIII – pershii polovyni XIX st. In: *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.* Vol. 22. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, pp. 203–216.
64. SKRYPNYK, A.Yu. (2014) Rosiiski viiska na Volyni naprykinti XVIII – na pochatku XIX st.: zavdannia ta funktsii. In: *Viiskovo-naukovyi visnyk*. 22, 40–54.
65. SKRYPNYK, A.Yu. (2015) Rozvidualno-dyversivni zakhody napoleonivskoi ahentury v pivdenno-zakhidnykh huberniakh rosiiskoi imperii (1806 – 1814 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 5, 103–111.
66. SOKOLNITSKII, M. (2003) *Ispolneno po vysochaishemu poveleniu ...: Raport, podannyi Napoleonu nachalnikom eho kontrazvedky, polskim heneralom Mikhalom Sokolnitskim, s rekomendatsiiami "O sposobakh izbavleniia Evropy ot vliianiia Rossii ..."*. Minsk: Belorusskii hosudarstvennyi universitet.
67. SOREL, A. (1908) Evropa i frantsuzskaia revoliutsiia. Vol. 7. Saint-Petersburg: Izdatelstvo Panteleeva.
68. STANISLAVSKAIA, A.M. (1962) *Russko-anhliiskie otnosheniia i problemy Sredyzemnomoria (1798 – 1807)*. Moscow: Izdatelstvo AN SSSR.
69. TROITSKII, N.A. (2002) *Feldmarshal Kutuzov: mify i fakty*. Moscow: ZAO Izdatelstvo "Tsentrpolihraf".
70. SHIPOVICH, I. (1912) *Borba Rossii s Napoleonom i otnoshenie k nei Podolskoho dukhovenstva*. Kamenets-Podolskii: [s. n.].
71. BORSCHAK, E. (1922) *Napoléon et l'Ukraine. Revue des Etudes Napoléoniennes. Les Origines de L'Europe Nouvelle*. Vol. XIX. Paris: [s. n.], pp. 24–40.
72. LESUR, Ch.-L. (1814) *Histoire des Cosaques, précédée d'une introduction ou coup-d'oeil sur les peuples qui ont habité le pays Cosaques, avant l'invasion des Tartares*. Vol. 1. Paris: A Belin.

Надійшла до редколегії 18.05.16

O. Zaharchuk, Ph.D. in History, Associate Professor
National Aviation University, Kyiv, Ukraine

FOREIGN POLICY AND DIPLOMACY OF NAPOLEON BONAPARTE IN THE WORKS OF MODERN UKRAINIAN HISTORIANS

Opinions of the modern national researchers towards the foreign policy and diplomacy of Napoleon Bonaparte are analyzed. In Soviet times, the authors of dissertations and monographs about Napoleon's epoch were mainly Russian historians. Modern Ukrainian territories as an object of foreign policy and diplomacy of French Emperor was not considered important and priority though professional level of Ukrainian Soviet researchers allows them to do serious exploration within the designated problem. Since the independence of Ukraine a new phase of development of domestic Napoleon studies has begun. Using new methodological approach made it possible to gradually move away from ideological stereotypes, typical for Soviet historiography. Expansion of sources has allowed Ukrainian scientists to explore new directions of Napoleon foreign policy. Involvement material Austrian, French, Polish and other European archives, provided an opportunity to rethink the known facts and reach a new level of research on this issue. However, some authors despite the achievements of modern national historiography, continue to adhere to outdated or frankly mythological beliefs.

Key words: Napoleon Bonaparte, modern national historiography, V. Adadurov, S. Potrashkov, Zh. Ishchenko, V. Stepanivskyi, I. Borshchak, Polish question, the south-western outskirts of the Russian Empire.

УДК [930.253: 94] (092) (477) "1913/1934"

А. Коваль, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЮНАЦЬКІ РОКИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ОСТАНЬОГО ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧА УПА ВАСИЛЯ КУКА (1913 – 1934 РР.)

Стаття присвячена дослідженню життя та діяльності останнього головнокомандувача УПА – Василя Кука в роки становлення його особистості. Основну увагу спрямовано на вивчення перших етапів його життя: дитинства, юності й навчання у Золочівській гімназії та університеті у Любліні, приєднання до українського визвольного руху і його участь в перших акціях, спрямованих проти польської влади на українських землях. В статті проаналізовано історіографію тематики та стан джерельної бази. Особливо зосереджено увагу на дослідженні родини Василя Кука. Простежено родинні корені, соціальне та національне походження батьків, описано їхнє світобачення та особисті якості, які вони прививали своїм дітям. Досліджена доля окремих близьких родичів, які могли б відіграти роль у подальшому становленні особистості генерала. Автор, через особисті й родинні спогади В. Кука, аналізує становлення його поглядів, персональних ідейно-політичних бачень в конкретних історичних умовах й періодах. За архівними документами та персональними спогадами Василя Кука подається розлогий опис й науковий аналіз передумов та причин формування поглядів персоналії в напрямку прийняття української ідеї створення власної незалежної й соборної держави. Загалом, в статті вивчено основні віхи й аспекти становлення й розвитку особистості Василя Кука в юнацькі роки.

Ключові слова: Василь Кук, родина Куків, батьки, Золочівська гімназія, ОУН і УПА, головнокомандувач УПА, "Пласт".

В світлі останніх політичних подій в нашій державі, ми вкотре приходимо до висновку, що однією з найголовніших рушійних сил у світовій історії й нашому сьогоденні є особистість. Саме окрема постать, наділена відповідними людськими рисами, здатна творити історію й вести за собою маси, а не навпаки. Оскільки історію, багато в чому, творять постаті, то без вивчення окремих персоналій з такого феномену української історії, як Українська повстанська армія, ми не можемо повноцінно осягнути й дослідити історію повстанського війська. А без докладного осмислення явища ОУН і УПА нам годі зрозуміти історичні процеси, що відбувалися в нашій історії в такий трагічний і складний період, як 1930-ті – перша половина 1950-х рр. Однією з найбільш яскравих постатей є особа Василя Кука – останнього головнокомандувача УПА, який став наступником і замінив на цій посаді не менш відомого Романа Шухевича. Особиста й родинна історія Василя, сина Степана, надзвичайно непроста. Він ріс у типовій, як на той час, українській родині, отримав гімназійну освіту, міг повністю реалізувати себе в цивільних, мирних сферах життя, ба навіть, як народжений в Австро-Угорщині й маючи польське громадянство, з легкістю уникнути, шляхом еміграції до демократичного Заходу, бід і страждань по Другій світовій війні. Але він, як і тисячі його ровесників, долучається до підпільної боротьби проти польської влади, вступає на початку 1930-х рр. в ОУН і бере участь у нерівній боротьбі за незалежну Україну аж до середини 1950-х років. Унікальність долі Василя Кука ще й у тому, що він один з небагатьох представників вищого керівництва ОУН і командування УПА, який воював на українських теренах, вижив у тій боротьбі і зустрів довгоочікувану незалежність України в 1991 році.

Актуальність даної статті полягає в тому, що ризики часткової або повної втрати незалежності нашої держави, які особливо загострились в останні кілька років, створили суспільний запит на пошук нових особистостей, лідерів, котрі могли б побороти виклики, що нависли над нашим народом. Тому наразі, як ніколи знову, стають актуальними біографії яскравих, особливо новітньої історії, що є символами збройної боротьби із старим-новим загарбником. Людей, що боролись за окупантами в набагато важких умовах і обставинах, не зламалися, не йшли на згубні поступки й до кінця чинили успішний, як на свої сили і можливості, опір ворогу. Їхній персональні історії показують нам приклад боротьби й стійкості, жертвності за свій народ і державу.

Метою роботи є дослідити процес становлення особистості Василя Кука в його юнацьких роках.

Дослідженнями, які стосуються життя і діяльності Василя Кука, займалась низка науковців. Виділимо, зокрема, праці В. В'ятровича [5; 6], В. Гінди [15], О. Іщука, В. Мазуренка [16], Д. Веденєєва [4] та інших. Проте багато робіт, присвячених постаті В. Кука, були створені в публіцистичному, епістолярному стилі, подібно до книги Г. Саннікова, або присвячувались окремим аспектам його життя [21]. Доволі часто дослідники звертають свою увагу не на особистісні аспекти постаті В. Кука, а на загальновійськові і політичні здобутки, разом з тим не зосереджуючись на самій особі, яка в загальному контексті відіграла визначальну роль в українському русі опору. На разі, комплексної праці на рівні наукової дисертації, яка б була присвячена особі останнього командира УПА не існує, хоча джерельна база з даної проблематики достатня.

Джерела з нашої теми репрезентовані різними видами й типами. Зокрема, певні аспекти проблеми представлені в опублікованих й неопублікованих джерелах. Опубліковані джерела з фрагментами біографії Василя Кука є в Літописі УПА та інших збірниках документів, що присвячені українському національно-визвольному руху ОУН і УПА. Проте головний масив документів відносяться до неопублікованих джерел, які були успадковані від органів вищої влади та державної безпеки СРСР [8–14]. Так, до прикладу, в Галузевому державному архіві Служби безпеки України зберігається радянська кримінальна справа на Василя Кука з протоколами його допитів та великою масою суміжних документів [7].

Окрему роль відіграють джерела, що є спогадами учасників визвольного руху, і мемуари осіб, які особисто знали Василя Кука або товаришували з ним. Приміром, це персональні свідчення С. Ленкавського, К. Осьмака, М. Козака та інших. Унікальність постаті В. Кука полягає ще й в тому, що він чи не єдиний з вищого командування УПА, хто залишився в живих, дожив до незалежної України й зберіг у своїй пам'яті пережите під час боротьби. Але окрім цього факту, В. Кук був приязною й відкритою людиною, радо приймав у себе дома науковців і журналістів, дав великий масив журналістських та наукових інтерв'ю і лишив по собі автобіографію, а також величезний особистий архів, адже ще й сам впродовж довгого часу писав власні наукові праці про своїх загиблих у боротьбі побратимів та близьких [3, 17, 18, 19, 20].

Майбутній підпільник й командир УПА Василь Кук народився незадовго перед Першою світовою війною 11 січня 1913 р. в селі Красне, що на Львівщині в родині залізничника Степана Матвійовича й Прасковії Федорівни [2]. Батько Василя Кука, працюючи на залізниці, під

час Першої світової війни був евакуйований вглиб Австро-Угорщини до міста Грацу, а його молода дружина з двома малими дітьми залишилась сама в рідному селі. У 1914 – 1916 рр. поблизу села проходила лінія фронту і Парасковія з дітьми пішки добралася до села Задвір'я. Після витіснення австро-угорськими та німецькими військами царської армії із Галичини, родина знову об'єдналася в рідному селі Красне. А далі їм довелося пережити польсько-українську (1918 – 1919 рр.) та радянсько-польську (1920 р.) війни. Під час останньої, в хаті Куків був медичний пункт більшовиків, тут лежали солдати, що були поранені в боях під Задвір'ям. Парасковія співчутливо ставилася до поранених та знедолених: поїла молоком, варила їсти, доглядала, оскільки мала чуйне, добре жіноче серце, м'якість характеру у матері В. Кука простежується протягом всього її життя. Так і своїх дітей вона виховувала з великою чуйністю і любов'ю [19, с. 20–24].

Батько Степан Матвійович був вихований в душі австрійського правопорядку, законності та дисципліни, він цінував в людях працьовитість і намагався ці всі якості передати своїм дітям. Слід зазначити, що працюючи на залізниці рядовим робітником, він досконало вивчив німецьку мову, склав відповідні екзамени і з простого трударя став "візером", тобто диспетчером, який дає сигнали на пропуск поїздів на певному відтинку залізничної лінії, що було в той час достатньо престижно.

Мати майбутнього підпілля ОУН і командира УПА походила з української багатодітної селянської родини Федора Постолюка (1846 – 1909) і Софії Ласки – Постолюк (1857 – 1941), що теж мешкали у селі Красне, на той час Золочівського повіту. В родині Федора було одинадцять дітей: п'ять дівчат та шість хлопців. Його два сини – Василь і Степан служили в австро-угорській армії й загинули на фронтах Першої світової війни. Наймолодший син Оксентій (1895 – 1943) задовго до початку Першої світової війни входив до товариства "Сокол", грав на кларнеті в Сокольському оркестрі, який з початком війни увійшов до новоствореного Легіону Січових Стрільців. У 1918 році Оксентій вступив до Української Галицької Армії (УГА) [19, с. 16–18].

Родина Куків була дуже побожна, батьки ретельно зберігали релігійні традиції й навчали того своїх дітей. Обов'язково в неділю та свята вся родина ходила до церкви. А ввечері сім'ю об'єднувала вечірня молитва. Родина у Куків була велика – шестеро дітей, старшим був Василь. Землі в родині було мало і забезпечити достатнім земельним паєм усіх дітей батьки не могли, тож в пріоритеті стояло навчання. Степан Кук високо цінував знання, сам навчався і спонукав своїх дітей до науки, часто повторював дітям: "Усе, що здобудеш навчанням – маєш у голові, і воно завжди твоє і завжди з тобою; того ні злодій не вкраде, ні вогонь не знищить!". В такому душі були виховані всі діти родини Куків. За словами самого В. Кука, що велику роль у формуванні його особистості відіграла родина [19, с. 20–24].

Не можливо оминути і те, що у протоколі допиту НКВС від 26 травня 1954 року В. Кук зазначає: "Я народився в родині робітника залізничника, навчався в сільській школі чотири класи, після вступив до Золочівської гімназії". Саме з цього періоду ми можемо рахувати зацікавленість Василя Кука діяльністю українського визвольного руху, адже в Золочівській приватній класичній гімназії він знайомиться і починає товаришувати з гімназистом Ярославом Лехом, який давав юнаку літературу націоналістичного характеру. Якраз у цей час Василь Степанович знайомиться з публікаціями газети "Сурма", що видавалася завдяки Українській Військовій Організації

(УВО). В цей період В. Кук вирішив вступити до УВО, а згодом, в 1929 році став до лав ОУН [7, с. 1–2].

Важливу роль у формуванні особистості Кука відіграли його вчителі. Директором Золочівської гімназії був український патріот о. Микола Хмельовський, колишній капелан УГА, а вчителями – учасники українських визвольних змагань: старшини УСС, УГА, Армії УНР. В 1923 році В. Кук вступив до "Пласту". Саме "Пласт" загартував його волю, як згадував Василь Степанович: "В Пласті ми читали такі речі, як Кіплінг, як Джек Лондон – отакі англійські перекази, де якраз показували отаких людей сильної волі. І ми звідти набиралися характеру: що ти здобудеш собі сам то будеш знати. Тому мусили мати ті значки, що ти вже є коваль, слюсар, швець і так далі, щоб ти міг щось собі... Ти повинен сам собі все зробити, зварити, спекти і це все. А потому це прийшло – то пізнати свою країну. І тоді пішло вивчати топографічні карти, всякі, і військові карти і в зв'язку з тим як найбільше подорожувати, як найбільше знати. Ці подорожі знову страшно розвинули любов до свого народу" [17, с.10–11]. Ці всі фактори поступово далися в знаки, адже ми розуміємо, що в юні роки формується характер і світоглядні орієнтири. В. Кук згодом чітко це усвідомлював, що саме молоді роки стали в його житті вирішальними. Він став справжнім патріотом. Важливу роль відіграло у формуванні особистості останнього командира і те, що всі брати і сестри Василя Степановича входили до ОУН, це і є тим основним доказом, що родина Куків виховала своїх дітей справжніми патріотами, людьми, які не втрачали власної ідентифікації. Як пише він в своїй "Автобіографії": "У 1928/29 шкільному році, я став членом Юнацтва ОУН, наступного року – провідником Юнацтва ОУН у Золочівській гімназії та у повіті. З 1930 року був членом Золочівської повітової ексекютиви (Проводу) ОУН. Я був референтом юнацтва і одночасно організаційним референтом. В 1931/32 рр. я мав прямий зв'язок у м. Львова з членами Крайової ексекютиви (КЕ) ОУН Дмитром Мироним, Ярославом Стецьком, Ярославом Старухом. За дорученнями КЕ ОУН я часто виконував кур'єрські завдання: перевозив зброю та вибухові матеріали з Кракова до Львова (з краківської лабораторії Ярослава Карпинця та Миколи Климишина). Доставляв нелегальну літературу на Волинь. У тому часі, мене, ще гімназиста, декілька разів затримувала польська поліція, але після двох днів арешту за браком доказів відпустили. У 1933 р. мене було ув'язнено на півроку в тюрму в Золочеві за поширення листівок ОУН" [18, с. 47–48].

Доручення побратимів з ОУН В. Кук виконував з великою відповідальністю, адже справа організації для нього була першочерговою, відданість – це те, чого навчали його в родині з малих літ. "Пласт" ці якості загартував у ньому. Найпершим завданням від старших побратимів з ОУН для В. Кука було створити Юнацтво ОУН у своїй власній гімназії, він із цим завданням справився. Спочатку гурток налічував трьох осіб, не рахуючи самого Василя Степановича. Це були хлопці, яких він добре знав і довіряв їм. Одним із учасників молодіжного гуртка був юнак з Городенки – Василь Бартков, який жив у районі Котоківка, другий з Чорткова – Володимир Дідич, що мешкав у районі Вигнанка. Саме через цих хлопців В. Кук створив такі ж націоналістичні гуртки у вказаних місцях поширивши, таким чином молодіжну мережу ОУН далі. Зазначені факти яскраво свідчать про те, що Василь Степанович був гарним організатором і за ним ішли люди, вони йому вірили, а він у свою чергу намагався виправдати їх довіру. Так завдяки відданим товаришам і з

доброго почину В. Кука створюється багатгалузева юнацька організація ОУН. Допомогу в її діяльності надавали і старші побратими з "Пласту", серед них був син генерала М. І. Тарновського – головнокомандувача УГА, також побратим Гошовський, в якого тато працював на залізниці: "То як треба було щось перевезти до Львова – вибухівку, чи зброю то я вже мав ким передати або і сам міг перевезти" [18, с. 47–48]. Про те, що юнацька організація була доволі активною й революційно налаштованою, ми можемо судити з того, що гімназисти вчилися робити вибухові пристрої і були фактично готові до збройної боротьби проти польської окупаційної влади. "Був такий студент Чемеринський – він вчив нас як робити вибухівку, запальні матеріали, користуватись зброєю." З цього періоду В. Кук стає референтом юнацтва в школі, потім в Золочівському повіті, а згодом перейшов до повітового проводу ОУН.

Підготовка до революційної боротьби і активна суспільна діяльність не вплинули на показники навчання В. Кука в гімназії. Він закінчив її в 1932 році доволі успішно, отримавши в своєму "атестаті зрілості" оцінки "добре" і "достатньо". Не дивно, що найкращі бали він отримав з релігії, адже давалося взнаки родинне виховання. В цьому ж році Кук вступає до університету. Він мав велике бажання навчатися у Львівському університеті, на юридичному факультеті, але у Львові його не прийняли. Арешти і революційна діяльність стали на заваді. І Василь Степанович змушений був вступати до приватного університету у Любліні. Це був Католицький Університет. Найбільше приваблювало його те, що цей заклад стояв на нешовіністичній платформі. В університеті адміністрація намагалася рівно ставитись до всього студентства [1]. Навчався В. Кук на юридичному факультеті. Студіювання йому подобалося і з великою зацікавленістю він отримував нові знання. Але революційна боротьба не лишалася осторонь Василя Степановича, в цей період він веде активну діяльність в ОУН.

Брати і сестра Кука теж беруться за науку, його брат Іларій вчиться в Золочівській гімназії, сестра Єва навчалась у професійній школі у Львові, Филімон був слухачем у Малій Семінарії у Львові, а Іван – у Львівській торгівельній гімназії. Кожен з його братів отримував освіту, як того прагнули батьки. Але не такими райдужними були перспективи українців у міжвоєнній Польщі. Слід зазначити, що саме в 1930-ті роки розпочинається боротьба українського народу за свої права в польській державі, в цій боротьбі діти Степана і Парасковії Кук не могли стояти осторонь.

У 1932 році Василя Кука польська влада бере під арешт, але поліція не знайшла доказів його вини. Після тримісячного тюремного ув'язнення його звільнили. В 1933 році знову арешт через розповсюдження у повіті революційних листівок (прокламацій), і знову влада не знаходить "доказів" його вини і після шестимісячного слідчого арешту у вересні його мусили випустити на волю. Але на свободі він лишився ненадовго.

В 1933 році поляки дуже бучно відзначали 250-річчя перемоги польського війська під керівництвом короля Яна Собеського над турками під Віднем у 1683 році. Зокрема, надто парадно польська влада вирішила святкувати цю річницю у Золочеві, де були родові замки Собеського, в тому числі і Золочівський. ОУН в свою чергу відповіло на ці паради масовим підпалом польських фільварків і збіжжя, сіна і соломи. Як згадував В. Кук у своїх споминах про цю подію: "Було так, поляки, з нагоди якоїсь річниці Собеського збирались святкувати щось у Золочеві під гаслом, що то "земе польсь-

ке". А ми їхнім великим землевласникам підпалили скирти, така була акція протестаційна". Доказів участі Василя у цій акції не було. На той час він перебував у Львові, але ревізію в домі Куків проведено й під час обшуку підкинуто пляшечку з сірчаною кислотою. Це і послугувало "доказом" до арешту і причетності братів Куків – Василя і Іларія – до цих антипольських "саботажних акцій" [20].

26 вересня 1933 року арештовано Іларія, а Василь у той час був у Любліні на навчаннях і арештовано його було 18 жовтня вже втретє. Обоє братів суд покарав 18 місяцями тюрми, кожного на підставі, як згодом стало зрозуміло, сфальшованих свідчень поліцаїв. "Дали мені два роки, і так я вилетів з науки" [17]. Їхнім адвокатом виступив Степан Шухевич, який був добрим другом В. Кука. Своє покарання Кук відбував у тюрмі Золочівського замку та у м. Радомі (Польща) [12].

Тяжко сприйняли арешт батьки і сам Василь Кук, адже настанова батька про навчання і науку для нього відігравала неабияку роль. Він читав багато і займався самоосвітою протягом всього життя. Але любов і відданість ідеї завжди для В. Кука була пріоритетними. Так, у в'язниці він почав займатися вишколами: "У тюрмах я вишколював наших людей. Основним підручником для мене був Кобзар Шевченка. Не Донцов, не що інше, а Кобзар Шевченка! "Борітеся – поборете вам Бог помагає!" Тоді я переконався – вся ідеологія націоналізму вкладається в Шевченка. На підставі Шевченка ви можете розкрити зміст національно-визвольної боротьби" [18].

В. Кук став справжнім революціонером, діючим патріотом. Боротьба за свою землю і бажання свободи керувало ним. Родина Куків вклала в кожну свою дитину любов до своєї землі. Одвічні слова батька і матері глибоко закарбувалися в його пам'яті. Чесність, поборність, доброта і, найголовніше, любов до своєї землі все життя керували Василем Куком.

Підсумовуючи, слід зазначити, що основними віхами життя, коли починає формуватися особистість головного командира УПА, можна вважати період його юнацтва, навчання в гімназії та в університеті. Саме в цей час у Василя Кука формуються націоналістичні погляди. Неабияку роль відіграє в його житті "Пластова організація", як згадував сам Василь Степанович, "Пласт" загартував його волю, адже він навчив його вживати у скрутних умовах, які часом були небезпечними для життя. Юнацькі вишколи, які були влаштовані організацією, дали йому нових друзів і вірних побратимів по боротьбі в майбутньому. ОУН дала змогу реалізувати власні плани і амбіції, а ще розвинула його організаторські здібності, також силу волі і талант революціонера.

Загалом, процес становлення особистості В. Кука був багато в чому доволі подібним з біографіями його ровесників-побратимів по організації і боротьбі. Більшість з них походили з українських родин, часто багатодітних селян. У багатьох була можливість, попри польські політичні утиски, отримати якісну західну освіту й безперешкодно, через певні структури, контактувати з українськими політичними організаціями за кордоном (у Литві, Австрії, Франції, Німеччині, Голландії та в інших державах). Значною відмінністю В. Кука і його товаришів, у порівнянні з їхніми ровесниками із СРСР, було й те, що Польща не була закритою державою з жорстким тоталітарним режимом, як це було в Радянському Союзі, що давало змогу існуванню різноманітних, достатньо незалежних від польської влади українських культурних ("Просвіта"), молодіжно-патріотичних ("Пласт") та суспільно-економічних (кооперативні об'єд-

нання) союзів, організацій та структур. Важливу роль у формуванні визначального світогляду В. Кука та його сучасників відіграв загальносупільний досвід після Першої світової війни, оскільки західні землі України стали епіцентром бойових дій імперій, а згодом і націй. Не варто й забувати, що родини майбутніх революціонерів перебували в самому вирі тих подій, а багато хто з них знав про війну не з книжок і переказів, а бачив на власні дитячі очі, що безумовно відіграло велику роль у розвитку молодого міждоенного покоління, до якого й належав В. Кук. Таким чином, становлення світогляду В. Кука на базисі української національної ідеї не було чимось надзвичайно унікальним для того часу, а стало результатом його життя та зростання в певних історичних обставинах та умовах.

Список використаних джерел

1. Особова картка Василя Кука в Люблінському католицькому університеті від 05.10.1932 року [Електронний ресурс] // Архів Центру досліджень визвольного руху. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11120>. – Дата звернення: 03.03.2016.
2. Свідчення про народження та хрещення Василя Кука від 17.02.1931 року [Електронний ресурс] // Архів Центру досліджень визвольного руху. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11119>. – Дата звернення: 03.03.2016.
3. Спогади Василя Кука записані Дмитром Куделею та Павлом Хоботом 7 серпня 1994 року та в липні 1996 року [Електронний ресурс] // Архів Центру досліджень визвольного руху. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11152>. – Дата звернення: 03.03.2016.
4. Веденев Д.В. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА / Д. В. Веденев. – К.: К.И.С., 2007. – 208 с.
5. В'ятрович В. Історія з грифом "Секретно". Останній бій останнього командира [Електронний ресурс] / В. В'ятрович. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-ostanniy-biy-ostannogo-komandira.html>. – Дата звернення: 03.03.2016.
6. В'ятрович В. Історія з грифом "Секретно": Піймати "Борсука". Арешт Василя Кука [Електронний ресурс] / В. В'ятрович. – Режим доступу: <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-piymati-borsuka-aresht-vasilya-kuka.html>. – Дата звернення: 03.03.2016.
7. Галузевий Державний Архів СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 54.
8. Там само, ф. 5, спр. 67413, т. 3.
9. Там само, ф. 6, спр. 51895, т. 6.
10. Там само, ф. 11, спр. 7765, т. 10.
11. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 102.
12. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 1, 5, 20–23, 28, 29, 54, 56, 103.
13. Там само, ф. 13, спр. 376, т. 40, 65.
14. Там само, ф. 6, спр. 74914, т. 15.
15. Гінда В. "Такого рівня лідер ОУН ще не потрапляв до чекістів живим" [Електронний ресурс] / В. Гінда // *Gazeta.ua*. – 2013. – 8 січня. – Режим доступу: gazeta.ua/articles/history-journal/_takogo-rivnya-lider-oun-sche-ne-potraplyav-do-chekistiv-zhivim/475910. – Дата звернення: 03.03.2016.
16. Іщук О. Василь Кук – Головний командир УПА / О. Іщук, В. Ма-зуренко. – Рівне: Зень О.М., 2008. – 72 с.
17. Кук В. УПА в запитаннях та відповідях Головного Командира / В. Кук. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2007. – 80 с.

18. Кук В. Василь Кук – полковник УПА / В. Кук // Сурмач. – 1997. – № 131–134. – С. 46–51.

19. Кук В. Українська скорбна мати / В. Кук, С. Шухевич. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2009. – 44 с.

20. Кук-Леміш В. Життя, віддане визволенню нації: [до 50-х роковин від дня загибелі О. Дяківа-Горнового] / В. Кук-Леміш // Шлях перемоги. – 2000. – 29 листопада – С. 4.

21. Они сражались за родину. Последний главком УПА Василий Кук воевал против Польши, Германии и Советского Союза // Киевский телеграф. – 2000. – 6 ноября. – С. 12.

References

1. Osobova kartka Vasylia Kuka v Liublinskomu katolytskomu universyteti vid 05.10.1932 roku. *Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu* [Online]. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11120> [Accessed: 03 March 2016].
2. Svidotstvo pro narodzhennia ta khreshchennia Vasylia Kuka vid 17.02.1931 roku. *Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu* [Online]. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11119> [Accessed: 03 March 2016].
3. Spogady Vasylia Kuka zapysani Dmytrom Kudeliu ta Pavlom Hobotom 7 serpnia 1994 roku ta v lipni 1996 roku. *Arkhiv Tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu* [Online]. Available from: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11152> [Accessed: 03 March 2016].
4. VEDENEEV, D.V. (2007) *Odisseia Vasiliia Kuka*. Kyiv: K.I.S.
5. VIATROVYCH, V. (2011) *Istoriia z hryfom "Sekretno". Ostannii bii ostannogo komandira*. [Online]. Available from: <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-ostanniy-biy-ostannogo-komandira.html> [Accessed: 03 March 2016].
6. VIATROVYCH, V. (2011) *Istoriia z hryfom "Sekretno". Piymati "Borsuka"*. *Aresht Vasylia Kuka* [Online]. Available from: <http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-piymati-borsuka-aresht-vasilya-kuka.html> [Accessed: 03 March 2016].
7. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU, fond 13, sprava 372, tom 54.
8. Ibid, fond 5, sprava 67413, tom 3.
9. Ibid, fond 6, sprava 51895, tom 6.
10. Ibid, fond 11, sprava 7765, tom 10.
11. Ibid, fond 13, sprava 372, tom 102.
12. Ibid, fond 13, sprava 372, tom 1, 5, 20-23, 28, 29, 54, 56, 103.
13. Ibid, fond 13, sprava 376, tom 40, 65.
14. Ibid, fond 6, sprava 74914, tom 15.
15. GINDA, V. (2013) "Takoho rlvnia lider OUN shche ne potrapliav do chekistlv zhyvym". *Gazeta.ua* [Online]. Available from: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_takogo-rivnya-lider-oun-sche-ne-potraplyav-do-chekistiv-zhivim/475910 [Accessed: 03 March 2016].
16. ISCHUK, O., MAZURENKO, V. (2008) *Vasyl Kuk – Holovnyi komandyr UPA*. Rivne: Zen O.M.
17. KUK, V. (2007) *UPA v zapytanniah ta vidpovidiah Holovnoho Komandira*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka
18. KUK, V. (1997) *Vasyl Kuk – polkovnyk UPA. Summach*. 131-134, 46–51.
19. KUK, V., SHUHEVYCH, S. (2009) *Ukrainska skorbna maty*. Lviv: Tsentru doslidzhenia vyzvolnoho rukhu.
20. KUK-LEMISH, V. (2000) *Zhyttia, viddane vyzvolenniu natsii: [do 50-kh rokoyin vid dnia zagybeli O. Diakiva-Hornovoho]*. *Shliakh peremohy*, 29 November
21. Oni srazhalis za rodinu. Poslednii hlavkom UPA Vasylyi Kuk voeval protiv Polshi, Hermanii i Sovetskoho Soiuzu (2000). *Kievskii telegraf*. 6 November.

Надійшла до редколегії 19.05.16

A. Koval, Ph.D. student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE YEARS OF ADOLESCENCE AND FORMATION OF PERSONALITY OF VASYL KUK – THE LAST CHIEF OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY (1913 – 1934)

The article investigates the life and activity of the last Ukrainian Insurgent Army Chief – Vasyl Kuk during the formation of his personality. The main attention is focused on the study of the first stages of his life: childhood, youth and education in Zolochiv high school and university in Lublin, his joining to the Ukrainian liberation movement and its participation in the first action against the Polish authorities on Ukrainian territory. The article analyzes the historiography of the subject and the state of the source base. Separately study focuses on Vasyl Kuk's family. It traced family roots, social and national origin of parents; described their world view and personal qualities that they have given to their children. Investigated the fate of some close relatives that could play a role in the further development of the individual. The author analyzes the formation of his views, personal ideological and political visions in specific historical circumstances and periods. In general, the article studied the major milestones and aspects of the formation and development of personality Vasyl Kuk in his teenage years.

Keywords: Vasyl Kuk, family, parents, the high school in Zolochiv, the OUN (Organization of Ukrainian Nationalists), and UIA (Ukrainian Insurgent Army), Chief of UIA, the Ukrainian Scout Organization "Plast".

УДК 930.1

А. Кошелєв, студент магістратури
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ**ТЕОРІЯ ІСТОРИЧНОГО НАРАТИВУ В СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ДИСКУРСАХ**

У статті розглядається процес розвитку теорії історичного нарративу протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Увага зосереджена на питаннях зв'язку історичного нарративу із реальністю минулого та впливу суб'єкт-об'єктних відносин у процесі викладу істориком результатів свого дослідження. Прослідковується трансформація сприйняття теоретиками історичних нарративів проблеми зв'язку між текстом і реальністю минулого. Дослідження теорії історичного нарративу розпочинається із розгляду аналітичної традиції бачення зв'язку тексту історика та минулого, яке він досліджує. Робиться акцент на логіко-дедуктивному елементі побудови істориком результатів своїх досліджень, розглядається специфіка сприйняття аналітиками даної проблематики. Спираючись на досягнення американським дослідником Х. Уайтом. Вивчення цієї теорії розглядається у зв'язку з аналітичною традицією, прослідковуються спільні корені обидвох течій та визначаються відмінності між ними. Увагу зосереджено на поетико-риторичному елементі історичного нарративу та питанні адекватності відображення реальності минулого в тексті історика. Подальший розвиток теорії історичного нарративу вивчається у зв'язку із питанням про можливість вийти за рамки текстуалізму та сприйняття минулого за допомогою безпосереднього досвіду.

Ключові слова: історичний нарратив, теорія, постмодерн, метафора, аналітична теорія історії.

Проблема теорії історичних нарративів на сьогоднішній день актуалізується двома причинами. По-перше, це питання суб'єктивності історичних текстів. Не зважаючи на те, що сучасна історична наука має чіткі критерії дослідження джерел, визначений алгоритм роботи, покликаний допомогти встановити істинність інформації, яку вони в собі несуть, ми можемо констатувати, що звинувачення у суб'єктивності історичних текстів є розповсюдженими не лише серед широкої аудиторії, але й у вітчизняному академічному середовищі. Проблема суб'єктивності виникає не на фазі дослідження джерел та встановлення певної інформації про минуле (хоча неможна повністю виключати суб'єктивізм під час роботи із джерелами), а під час інтеграції істориком результатів своїх досліджень та намагання ним побудувати цілісну картину минулого, пояснити або зрозуміти його. Використання аналогічних джерел для висвітлення однієї проблематики призводить до побудови різних репрезентацій історії. Дослідження теорії історичних нарративів покликане розкрити причини зазначеної вище проблеми суб'єктивності.

По-друге, проблема теорії історичних нарративів актуалізується через відсутність у сучасних дослідженнях єдиного бачення щодо зв'язку нарративу з минулим. Ми можемо спостерігати, що сучасні методологічні дискурси теорії історичного нарративу є поліваріантними, що дає змогу стверджувати про існування спектру ідей в її рамках. Тому виникає необхідність дослідити засади, на яких ґрунтуються різні бачення теорії історичного нарративу, та з'ясувати подальші перспективи їх розвитку.

У цій статті запропоновано аналіз складових розвитку теорії історичного нарративу в другій половині ХХ – поч. ХХІ століть. У дослідженні акцентовано увагу на генетично пов'язаних напрямках методології та філософії дослідження минулого, які розкривають сутність теорії історичного нарративу та спроби її модифікації. Зокрема розглянуто:

1. Основи аналітичної філософії історії та її зв'язок із постмодерною нарративістською теорією.

2. Ключові засади теорії історичного нарративу, розроблені Х. Уайтом та його послідовниками.

3. Основи теорії Піднесеного історичного досвіду Ф. Анкерсмита та його бачення можливості вийти за рамки конструювання минулого в історичному нарративі.

Дана розвідка ґрунтується на аналізі праць істориків та теоретиків історичної науки, які побудували та розвинули нарративістську теорію історії, а також їхніх послідовників та противників. В основу дослідження покладені праці Х. Уайта [1; 11] та Ф. Анкерсмита [2; 3]. Окрім творів зазначених вчених, нами використова-

лися праці Е. Доманської [6], Р. Арона [5], інтерв'ю Є. Топольського [9], Х. Кьолнера [8], Г. Іггерса [7], Х. Уайта [10]. Однією з важливих проблем сучасної теорії історичного нарративу, піднятих у працях вищезазначених дослідників, є співвідношення тексту історика із репрезентованою у ньому реальністю минулого. І ми мусимо констатувати, що дана проблема лежить в основі багатьох дискусій історієписання кінця ХХ – початку ХХІ століття, але остаточного вирішення вона не отримала й на сьогоднішній день. Спираючись на це, мета даного дослідження полягає у визначенні концептуальних засад теорії історичного нарративу, які викликають дискусії у теоретиків історичних студій.

Теорія історичного нарративу та теорія історичних досліджень минулого є різними за своєю суттю напрямками методології історії. Вони відрізняються за важливим для розуміння проблематики даної статті параметром.

Теорії історичних досліджень спрямовані на побудову методологічного обґрунтування діяльності історика під час процесу збору інформації про минуле та можливості встановлення її істинності. Іншими словами, теорії історичних досліджень зосереджуються на фазі роботи історика із джерелами, результат якої виражається в окремих висловлюваннях про минуле. Критерієм цих висловлювань є істина або хиба. Вважається, що отримання інформації та її подальша репрезентація (написання істориком роботи) є нерозривним, генетично пов'язаним процесом. Якщо будуть встановлені шляхи отримання істинної інформації про минуле, то питання її адекватної репрезентації не викликає жодних сумнівів.

Теорія історичного нарративу будується на інших засадах. Для неї важливою є різниця між двома фазами роботи історика: накопичення результатів (робота із джерелами) та інтеграцією цих результатів у текст (фаза письма). Теорія історичного нарративу виходить із принципової позиції про те, що на фазі письма, тобто побудови цілісного тексту, історик переступає за рамки аналітико-композиційного методу, а, отже, тексти за своєю логікою відрізняються від логіки окремих речень. Історичне письмо не може бути повністю редуковано до історичного дослідження і його результатів. Іншими словами, теорія історичного нарративу визнає певну незалежність тексту як цілості від результатів дослідження історика, виражених окремими логічними висловлюваннями.

Для того, щоб чітко зрозуміти вихідні положення теорії історичного нарративу, яка є основним предметом нашого дослідження, нам необхідно знайти ті сили, які стали базисом для її розвитку. За визначенням польської дослідниці, професора університету імені Адама Міцкевича у Познані Е. Доманської, нарративіст-

ська теорія історії постала на противагу аналітичної філософії історії [6, с. 8], і тому пошуки слід розпочати саме в аналітичній традиції історієписання.

Зазначимо, що у даній статті ми не розглядатимемо особливості та тонкощі розвитку аналітичної філософії, її контроверзи та перспективи розвитку. Предметом нашого зацікавлення є ті аспекти аналітичної філософії, які були використані свого часу теоретиками історії для побудови теорій репрезентації минулого і її вихідні положення.

Обґрунтування ідей аналітичної філософії протягом ХХ століття зазнавало змін та уточнень і на сьогоднішній день проблематика та сфери зацікавленості представників цієї традиції відрізняються від підходів першої половини ХХ століття. Однак для нас важливими є досягнення ранньої або традиційної аналітичної філософії, адже саме її ідеї були "гуманізовані" та переведені у площину філософії історії.

Початок розвитку традиційної аналітичної філософії пов'язують з іменами Е. Мура, Б. Рассела та Л. Вітгенштайна. Головною ідеєю діяльності цих мислителів було осмислення реальності крізь призму "ідеальної" мови. Ідеальна мова повинна бути позбавлена неточності, суперечностей та багатозначності, що є властивим для природньої, побутової мови. Ідеальна мова – це формальна мова. Вихідні положення, на які спиралися зазначені дослідники, були взяті із сфери математичної логіки, а тому ранні концепції мови аналітичної філософії розглядають як результат використання логіко-математичних методів [4, с. 9]. Узагальнюючи особливості ранньої аналітичної філософії, констатують такі її характеристики [4, с. 10]:

1. Абсолютизація формального підходу до мови. Даний посил ґрунтувався на вірі в можливість побудувати позбавлену неточностей мову, завдяки якій можна було описати все різноманіття феноменальної дійсності.

2. Мова розумілась як "образ світу", а не засіб для вираження думок. Вважалося, що для досягнення достовірного знання необхідно побудувати мову, яка б адекватно відображала об'єктивну реальність, адже мова є образом цієї реальності. Дані ідеї розвивалися під впливом утвердження реалізму в філософії початку ХХ століття.

3. Поняття істини не розглядалося поза рамками висловлювань про факти дійсності, які можна виразити шляхом використання апарату логіки як науки.

4. На основі аналізу та експлікації таких понять, як "смысл", "значення", "істина", "висловлювання" відбулася дистинкція понять мови-об'єкта (формалізованої конструкції) та метамови (логіко-семантичного аналізу мови-об'єкта).

У подальшому розвитку ідей аналітичної філософії відбувалися зміни, акценти поступово зміщувалися від лінгвістичної філософії до філософії свідомості, що сформувало сучасні сфери досліджень даної традиції. Окрім цього відбулася своєрідна "гуманізація" аналітичної філософії, пов'язана з розширенням її взаємодії з гуманітарними дисциплінами, в тому числі й історією.

В основу нашого розгляду аналітичної філософії історії були покладені "Лекції з філософії історії" Р. Арона, прочитані автором у 70-х рр. ХХ століття в Коллеж-де-Франс [5]. У цій праці дослідником зроблено глибокий аналіз аналітичної традиції в історієписанні та її зв'язок із німецькою герменевтикою. Як вже зазначалося, аналітична філософія історії абсолютизує значення логіки у побудові істинних висловлювань про дійсність. Також даний постулат залишається справедливим для побудови висловлювань щодо реальності минулого. Для аналітиків принципово важливою є різниця між психологією історика і логікою історичного дискурсу [5, с. 77]. З цього виходить, що логіку не цікава мета, з якою пишеться історична робота, а єдина інтенціональ-

ність, яку він допускає – це намір досягти істини. Р. Арон з цього приводу зазначає: "Чому існує ця відмінність між психологією історика та логікою історичного дискурсу? Тому що (по-друге) історик, згідно зі строгим визначенням, – це людина, метою якої є висловити істині судження про події минулого. Звідси випливає (по-третє) необхідність припущення, що висловлювання про минуле можуть бути істинними або хибними незалежно від намірів істориків. По-четверте, з точки зору логіки будь-яка історія, будь-яка історична розповідь складається із висловлювань, які претендують на істинність і стверджують істину про факти, події або про взаємозв'язки подій. Тому якщо прийняти дане логічне визначення історії, то для логіки не існує відмінностей між видами історій" [5, с. 77].

Таким чином, ми спостерігаємо екстраполяцію методів та підходів, розроблених філософами аналітичної традиції, на сферу дослідження минулого. В основу істинного відображення минулого покладені правильно сформульовані, з точки зору логіки, твердження. Ці судження мають безпосередній стосунок до історичного факту, який стає критерієм істинності в даній традиції. Для аналітиків є принципово важливим оперування поняттям "істина" щодо реальності, у тому числі реальності минулого. У логіків немає сумнівів щодо існування минулого, яке виступає в їхньому розумінні об'єктом, здатним постачати нам істинну інформацію про себе, і завдання полягає в тому, щоб цю інформацію виразити у вигляді логічного висловлювання. Відповідно, позбавлене будь-якого емоційного забарвлення, пов'язаного із психологічним налаштуванням історика, логічне висловлювання надає нам істинну інформацію про минуле. Важливо зазначити, що аналітики не вважають, що існує можливість завдяки логічним висловлюванням побудувати цілісну картину минулого, адже визнають, що жодна подія або явище не може бути цілісно пізнаним. Минуле реконструюється. Але це не означає, що фрагментарні відомості про нього не можуть бути істинними.

Залишається питання з приводу взаємозв'язку між окремими висловлюваннями про минуле або зв'язку між фактами, які виражені у цих висловлюваннях. Для відповіді на це запитання ключовим є постулат аналітиків про те, що "будь-яка історія передає зв'язані між собою події" [6, с. 79]. Необхідною умовою для реконструкції істориком частини минулого у своїй роботі, неважливо якого вона характеру, повинно бути оперування висловлюваннями, які, по-перше, мають істинний зв'язок із минулим (із фактами минулого), а, по-друге, повинні бути логічно пов'язані одне з одним. Цей зв'язок одного висловлювання про минуле з іншим в тексті історика має елемент інтерпретації, який імпліцитно пояснює нам логіку послідовності. Р. Арон зазначає, що якщо немає мінімуму послідовності, то не має й історії [5, с. 80].

Підсумовуючі вплив на розвиток теорії історичних досліджень аналітичної філософії, зазначимо, що: а) на історичну науку вплинув лінгвістичний поворот у філософії, результатом чого стало сприйняття діяльності історика, в першу чергу, як генератора висловлювань про минуле. Предметом дослідження стали саме висловлювання історика та їх зв'язок із минулим; б) робота історика сприймається як реконструкція історичної реальності шляхом побудови логічного взаємозв'язку між окремими істинними висловлюваннями про минуле. Взаємозв'язок між окремими висловлюваннями є результатом введення в текст мінімуму інтерпретації, яка є необхідною умовою пояснення логічної послідовності висловлювань історичного тексту.

Наведена вище теза аналітиків про зв'язок окремих висловлювань в тексті історика є для нас ключовою для розуміння формування постмодерної нарративістської теорії, розробленої Х. Уайтом.

Витоки нарративістської теорії беруть початок з твердження, що робота історика, в яку він інтегрував результати свого дослідження, не є простою послідовністю пов'язаних за допомогою логіки тверджень про реальність минулого. Наратив, який об'єднує в собі різні висловлювання про минуле, є цілісним не за допомогою логіки, а завдяки тропу, обраного істориком для створення нарративу. Слово *trope* прийшло в сучасну мову з давньої Греції, де означало "зворот", "шлях" або "манера". У модерні індо-європейські мови дане слово прийшло як *oitropus*, що в класичній латині означало "метафора" або "фігура мовлення", а у пізній латині, особливо стосовно музичної теорії, "тональність" або "розмір" ("mood" or "measure"). У сучасній мові найнаближенішим значенням слова *trope* є *стиль* [1, с. 2].

Розгляд цілісності історичного нарративу крізь призму стилю або форми, яка його об'єднує, призвів до звернення теоретиків історії, першим з яких був Х. Уайт, до літературної теорії, адже саме вона має необхідні інструменти дослідження тексту як цілісності. Основним інструментом нарративістської теорії стала тропологія. Саме завдяки їй Х. Уайт дослідив різні виміри історичного дискурсу: онтологічного і епістемологічного, етичного та ідеологічного, естетичного і формального. У "Метаісторії" Х. Уайт наступним чином визначає тропологію: "Тропология – це теоретичне пояснення вигаданого дискурсу, усіх способів, якими різні типи фігур (метафора, метонімія, синекдоха та іронія) створюють типи образів і зв'язки між ними, які здатні слугувати знаками реальності, яку можна лише уявити, а не сприйняти безпосередньо. Дискурсивні зв'язки між фігурами (людей, подій, процесів) в дискурсі не є логічними зв'язками або дедуктивними з'єднаннями одного з іншим. Вони, в загальному сенсі слова, метафоричні, тобто засновані на поетичних техніках конденсації, заміщення, символізації та перегляду" [11, с. 8].

Тропологічна теорія історичного дискурсу передбачає розуміння минулого як простору фантазії, тобто чимось таким, що не можна відтворити, а можна лише уявити. Але фантазія у даному випадку не означає, що історик видумує минуле. Уява сприяє організації історичних фактів, отриманих дослідником під час роботи із джерелами, і результат цієї організації (тобто текст історика, нарратив), часто говорить про ті речі, які не можуть бути обґрунтовані результатами їх дослідження. Архітектоніка тексту історика, створена ним на основі його власних композиційних міркувань, трансформувала матеріали, які він зібрав в архівах [10, с. 35]. Даний постулат наблизив історію до літературної теорії, адже необхідно було дослідити характеристики різних способів репрезентації.

Теорія історичного нарративу також розвивалася, спираючись на досягнення риторики. У своєму інтерв'ю Х. Уайт зазначає, що не дивлячись на те, що нарратив має речення, самі нарративи не розширюються до множини речень. Компоненти нарративу не зводяться лише до речень. Ці компоненти екстрапропозиційальні і асоціюються з синтаксисом. Але це не граматичний синтаксис. Це синтаксис використання мови, яка розміщена по той бік речень. Він пов'язує речення воедино. Можна сполучити речення разом за допомогою логіки, а можна за допомогою тропології. Тропология використовується тому, що нам необхідна теорія відхилень від логічних очікувань. Наратив не може бути підкорений строгим правилам логічної дедукції. Саме тому дослідник звернувся до теорії риторики, адже вважає, що риторика передбачає теорію імпровізованого дискурсу [10, с. 35].

Таким чином, нарративістська теорія сприймає минуле як конструкт, підкорену реальність, вписану у сітку нарративу. Адже риторика не визнає єдиного правильного способу мовлення про світ та його репрезентації, оскільки мова довільна у своєму відношенні до цього

світу. І правильність дискурсу, його істинність визначається тим, хто має владу це робити, а не ідеалістичною абсолютною істиною. Її не знаходять, а конструюють.

Приділимо більше уваги саме цій тезі нарративістів щодо категорії "істина", адже вона є найбільш контроверсійною та веде до далекосяжних наслідків. Х. Кьольнер у своєму інтерв'ю Е. Доманській зазначав, що поняття "істини" не може бути відірване від аудиторії, яка її сприймає. Оскільки не може існувати універсальної аудиторії, то й існування універсальної істини ставиться під сумнів [8, с. 62-64]. Звідти випливає його інша теза про те, що минуле є лише способом існування теперішнього, і відобразити "істинне" минуле з цієї точки зору вбачається неможливим. Його можна створити вірним для певного моменту, а правильність визначається різними владними структурами. У даному випадку визнається існування дистанції між реальністю та мовою, яка її описує.

Така позиція щодо історичної істини поділяється далеко не усіма істориками та теоретиками як мінімум зважаючи на етичні наслідки такої позиції. Чи можна вважати конструктом нашої уяви голод в Україні 1932 – 1933 років або події, що відбулися в США 11 вересня 2001 року? Г. Іггерс з цього приводу задавався питанням: "...якщо ми демонструємо межу між фактами і фікцією і прирівнюємо історію до вимислу, то як ми можемо захистити себе від тверджень, що Голокосту ніколи не було?" [7, с. 165]. Однак варто зауважити, що нарративізм не передбачає спекулювання фактами, вираженими окремими реченнями. Їхній зв'язок із минулим ніхто не відкидає. Проте, вписані в нарратив та об'єднані певним сюжетом ("сюжет" є важливою категорією теорії історичного нарративу) факти деформуються в залежності від обраного істориком тропу, що робиться несвідомо, але обов'язково кожним дослідником.

Таку "приреченість" історика на конструювання минулого у нарративі Х. Уайта пов'язують із традицією, покладеною кантівським трансценденталізмом. На даному зв'язку, зокрема, акцентує увагу Ф. Анкерсміт, який розробив теорію антиуайтівську за своїм характером, хоча сам автор визнає, що власні наукові пошуки розпочав з нарративізму [2]. Ф. Анкерсміт зробив спробу подолати дистанцію між текстом історика та реальністю минулого, яку Х. Уайт та послідовники оголосили неподоланою.

Для розуміння запропонованого Ф. Анкерсмітом шляху відходу від безумовного конструктивізму теорії історичного нарративу звернемося до поняття метафори – однієї з ключових категорій нарративізму. Порівнюючи уайтівську метафору та кантівський трансценденталізм, Ф. Анкерсміт акцентує увагу на їхній функціональній еквівалентності. І кантівський трансцендентальний суб'єкт, і метафорична точка зору дозволяють нам організувати реальність, зробити невідоме відомим. Автор зазначає, що в цілому метафора ефективна в організації знання способами, які можуть слугувати нашим соціальним і політичним цілям (і це також пояснює, чому соціальний, політичний і, отже, історичний світ є улюбленою сферою застосування метафори) [2, с. 37–38]. Вище зазначалося, що тропологічна теорія історичного нарративу передбачає використання істориком уяви. Саме уява, на цьому варто наголосити, є тим інструментом вченого, яким він послуговується для інтеграції результатів своїх досліджень у нарратив. Уява історика перетворюється у нарратив у відповідності до обраного ним стилю або тропу. Таких тропів, як зазначає Х. Уайт, у західноєвропейському інтелектуальному середовищі було створено чотири [11]. Ці тропологічні моделі пояснення й обумовлювали звичні для західної людини описи соціоісторичної реальності [2, с. 42].

Функція метафори перетворювати невідоме на відоме, приручати минуле та пояснювати його нам пов'язує

зані Х. Уайтом із двома категоріями естетики XVIII століття. Мова йде про категорії піднесеного та прекрасного. В естетичній теорії прекрасне асоціюється з "порядком", "відчуттям, сенсом і виразною дією"; піднесене, навпаки, ставить нас перед тим, що невловиме або недосяжне для наших спроб осмислення [2, с. 41]. Звідси випливає, що тропологія Х. Уайта, функцією якої є приручати реальність минулого, робити її відомою для нас, пов'язана із категорією прекрасного і позбавленою аспектів піднесеного. Саме навколо цього співвідношення двох зазначених естетичних категорій ґрунтуються спроби Ф. Анкерсміта подолати кантіанство та метафоризм у побудові своєї теорії історії – теорії піднесеного історичного досвіду.

Вихідною точкою даної теорії виступає досвід, який є центральною категорією кантівського трансценденталізму. Відповідно досвід минулого або історичний досвід покладений Ф. Анкерсмітом в основу своєї теорії. Головною метою, яку ставить перед собою дослідник, є виявлення такого способу пізнання минулого, який би дозволив уникнути дистанції між реальністю минулого та її репрезентаціями в тексті історика. Наративізм проголошує неминучість такої дистанції, оскільки, як уже вказувалося, метафора є способом "приручення" минулого, а не відображенням. Виникає запитання: чи існує минуле поза формулюючим його в наративній формі тропом? Чи можна пізнати історію безпосередньо?

Для відповідей на ці запитання Ф. Анкерсміт звернувся до трактату Аристотеля "Про душу", в якому давньогрецький філософ побудував альтернативну кантівській теорію пізнання. Сам Ф. Анкерсміт зазначав, що звернення до Аристотеля знадобилося задля переходу від однієї парадигми до іншої, що є необхідною умовою побудови антикантіанської теорії історичного досвіду [2, с. 56]. Не заглиблюючись у розгляд трактату Аристотеля, зазначимо, що Ф. Анкерсміт знайшов у ньому відправну точку побудови своєї теорії – відсутність розподілу між суб'єктом та об'єктом пізнання, що є характерним для трансцендентальної та епістемологічної традиції, започаткованої Декартом та Кантом. Мислення, за Аристотелем, приймає форму об'єктів пізнання безпосередньо, що є однією з важливих характеристик для Ф. Анкерсміта. Подальший розвиток своєї теорії дослідник здійснив, спираючись на досягнення психоаналізу З. Фрейда з його переконанням про те, що свідомість здатна фіксувати особисту психологічну історію індивіда. З. Фрейд стверджував про ідентичність поведінки невротика під час його згадки про певну травму з його життя і самим переживанням травми. Як зазначав Ф. Анкерсміт: "Саме переживання і те, як це переживання відображається в психіці невротика, має структурну схожість або, принаймні, тісний зв'язок; аналогія з теорією чуттєвого пізнання Аристотеля очевидна" [2, с. 60]. Дослідження теоретичних здобутків Аристотеля та Фрейда знадобилися для підтвердження існування можливості безпосереднього пізнання минулого, хоча в даному випадку лише індивідуального минулого шляхом переживання травми.

Досвід персонального переживання минулого було взято Ф. Анкерсмітом в основу теорії піднесеного історичного досвіду. Автор зазначає, що якщо ми й маємо здатність мати досвід минулого в справжньому сенсі цього слова, то це є почуття ностальгії, яке несе чіткі ознаки найвдалішої точки відліку при виявленні історичного досвіду [2, с. 329]. Не заглиблюючись у хід роздумів автора щодо взаємозв'язку ностальгичного персонального досвіду минулого та загального історичного досвіду, наведемо декілька основних тез, які допоможуть зрозуміти його теорію:

1. Подія, яку ми ностальгично переживаємо, може бути пережита лише комплексно, об'єднавши у собі всі

елементи минулого разом. Не можна пережити лише частину якоїсь події. Минуле відчувається в усій його багатобарвності і цілісності.

2. Важливою характеристикою ностальгичного досвіду є розмивання межі між минулим та теперішнім при повній усвідомленості відмінності між ними. У ностальгичному досвіді минуле і теперішнє зближуються, але в той самий час історія перестає бути минулим.

3. Джерелами ностальгичного досвіду виступають декілька феноменів реальності, з якими зустрічається історик під час роботи. Ф. Анкерсміт вважає, що дослідник минулого здатен пережити це минуле так само, як і індивідуальний досвід.

Варто пояснити останню тезу, з приводу якої виникає запитання: за яких умов історик здатен безпосередньо пережити минуле? Ф. Анкерсміт наводить декілька прикладів робіт Гете, Мішле та Хьойзенги, в яких є описи того, що він вважає отриманням безпосереднього досвіду минулого [2, с. 348–349]. З наведених автором прикладів для нас важливо з'ясувати джерела цього досвіду та умови його отримання. Так, відзначимо необхідність відчуття психологічної близькості до події переживання. Як у випадку з ностальгією, коли ми переживаємо значимі для нас спогади, так і у випадку з історією, подія повинна мати для історика важливе значення. По-друге, необхідний контакт із джерелом. Ним може виступати Собор або старовинний дім (як у випадку з Гете), площа, де відбувалася революція (у прикладі з Мішле це Французька революція), а може виступати й текст або музичні ноти, про що говорив Хьойзенга. Для кращої демонстрації ностальгичного сприйняття минулого наведемо приклад з роботи Мішле "Історія Французької революції", яку Ф. Анкерсміт згадував для підтвердження своєї позиції [2, с. 356]. Зауважимо, що Мішле народився у 1798 році і ніяк не міг переживати особисто події Великої революції: "Я втратив мого батька, з яким провів усе моє життя сорок вісім років. Коли це трапилось, я озирнувся навколо, я був в іншому місці, я квалливо завершив цю роботу, про яку мріяв протягом такого довгого часу. Я стояв під Бастилією, я брав фортецю, я помістив на її башти безсмертний прапор... Це зійшло на мене несподівано, подібно кулі, яку випустили з Бастилії". Саме в цей час, зазначає Ф. Анкерсміт, коли минуле наблизилось до Мішле і стало майже таким реальним, як "куля, що випустили з Бастилії", воно перетворилось на теперішнє; в цей самий час він був до "відновлення" минулого ближче, ніж коли-небудь раніше, але "знову був відкинутий у спустошення теперішнього" [2, с. 356].

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що вплив лінгвістичного повороту, який відбувся у філософії, прийшов в теорію та методологію історії через аналітичну традицію. Як аналітична філософія історії, так і постмодерні теорії історичного наративу є результатами повороту до текстуалізму та конструктивізму в історієписанні. Прослідивши процес формування та трансформації теорії історичного наративу, який сприймається нами як цілісна інтеграція результатів дослідження історика, ми побачили вихідні положення та основні постулати даної теорії. Найголовнішим досягненням наративізму можна назвати плюралізм та розмивання меж істинного та хибного в історієписанні. Оголошення інформації про минуле, яку історик видобуває в архівах, приреченої бути трансформованою завдяки метафорі, несвідомо обраної дослідником для об'єднання результатів дослідження, зробило неподоланою відстань між текстом та історичною реальністю. Історичну реальність з точки зору наративізму не можна відобразити, а можна лише сконструювати.

Сподіваючись віднайти шляхи, які б дозволили подолати метафоричне підкорення соціальної реальності, Ф. Анкерсміт розробив теорію, яка передбачає можли-

вість отримання безпосереднього досвіду минулого та його відображення, не пов'язаного із тропологією. Побудована теорія на зовсім іншій, ніж нарративізм, парадигмі виступила альтернативою розповсюдженій у другій половині ХХ століття текстуралізації реальності.

Список використаних джерел

1. White H. Introduction: Tropology, Discourse, and the Modes of Human Consciousness / H. White // *White H. Tropics of discourse: Essays in cultural criticism*. – Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 1978. – P. 1–25.
2. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / Ф. Р. Анкерсмит. – М.: Прогресс–Традиция, 2003. – 496 с.
3. Анкерсмит Ф. Р. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков. / Ф. Р. Анкерсмит. – М.: Идея-пресс, 2003. – 360 с.
4. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / За науковою редакцією А. С. Синиці. – Львів: Літопис, 2014. – 374 с.
5. Арон Р. Лекции по философии истории: Курс лекций в Коллеж де Франс. / Р. Арон. – 3-е изд. – М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2012. – 335 с.
6. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. / Е. Доманська. – К.: Ніка-центр, 2012. – 264 с.
7. Георг Іггерс / Georg G. Iggers // Доманська Е. Філософія історії після постмодернізму / Е. Доманська. – М.: "Канон+"; РООІ "Реабілітація", 2010. – С. 148–166.
8. Ханс Келлнер / Hans Kellner // Доманська Е. Філософія історії після постмодернізму / Е. Доманська. – М.: "Канон+"; РООІ "Реабілітація", 2010. – С. 62–101.
9. Ежи Топольський / Jerzy Topolski // Доманська Е. Філософія історії після постмодернізму / Е. Доманська. – М.: "Канон+"; РООІ "Реабілітація", 2010. – С. 167–196.
10. Хейден Уайт / Hayden White // Доманська Е. Філософія історії після постмодернізму / Е. Доманська. – М.: "Канон+"; РООІ "Реабілітація", 2010. – С. 27–61.

A. Kosheliev, Master student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

11. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века. / Х. Уайт. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002. – 528 с.

References

1. WHITE, H. (1978) Introduction: Tropology, Discourse, and the Modes of Human Consciousness. In: White H. *Tropics of discourse: Essays in cultural criticism*. Baltimore; London: The Johns Hopkins University Press, 1978, pp. 1-25.
2. ANKERSMIT, F.R. (2003) *Istoriia i tropolohiia: vzlet i padenie metafory*. Moscow: Progress–Traitsiia.
3. ANKERSMIT, F.R. (2003) *Narrativnaia lohika. Semanticheskii analiz yazyka istorikov*. Moscow: Ideia-press.
4. SYNYTSIA, A.S., ed. (2014) *Antolohiia suchasnoi analitychnoi filosofii, abo zhuk zalyshaie korobku*. Lviv: Litopys.
5. ARON, R. (2012) *Lektsii po filosofii istorii: Kurs lektsii v Kollezh de Frans*. 3rd ed. Moscow: Knizhnyi dom "LIBROKOM".
6. DOMANSKA, E. (2012) *Istoriia ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule*. Kyiv: Nika-tsentr
7. Heorh Ihers / Georg G. Iggers (2010). In: E. Domanska. *Filosofia istorii posle postmodernizma*. Moscow: "Kanon+"; ROOI "Reabilitatsiia", pp. 148–166.
8. Hans Kjollner / Hans Kellner (2010). In: E. Domanska. *Filosofia istorii posle postmodernizma*. Moscow: "Kanon+"; ROOI "Reabilitatsiia", pp. 62–101.
9. Ezh Topolski / Jerzy Topolski (2010). In: E. Domanska. *Filosofia istorii posle postmodernizma*. Moscow: "Kanon+"; ROOI "Reabilitatsiia", pp. 167–196.
10. Kheiden Uait / Hayden White (2010). In: E. Domanska. *Filosofia istorii posle postmodernizma*. Moscow: "Kanon+"; ROOI "Reabilitatsiia", pp. 27–61.
11. WHITE, H. (2002) *Metaistoriia. Istoricheskoe vobrazhenie v Evrope XIX veka*. Ekaterinburh: Izdatelstvo Uralskoho universyteta.

Надійшла до редколегії 20.05.16

THEORY OF THE HISTORICAL NARRATIVE IN THE CONTEMPORARY METHODOLOGICAL DISCOURSES

Article says about process of the development theory historical narrative during second half XX – XXI centuries. Attention is paid on questions of the connection between the historical narrative and past reality and on the influence subject-objective attitude in the process demonstration of the historian's research results. Article concerns the transformation of the perception by theoreticians of history the connection between texts and the past reality. Research of the theory of historical narrative begins with a review of vision in the analytic tradition the connection between historical text and the past, what he researches. Emphasize on the logical-deductive element of formation the historical research results, considering the specific of perception the problem by analytics. Building on the achievements of analytical philosophy of history article says about the postmodern narrative theory of history, which was formed by H. White. Research of this theory based on connection with analytic tradition; traces the common roots of both directions and difference between them. Attention is paid on the poetic element of the historical narrative.

Key words: historical narrative, theory, postmodern, metaphor, analytical theory of history

УДК 94(477):342.25"1917/1919"

Я. Купчик, канд. іст. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВИБОРИ ГЛАСНИХ ДО КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ 23 ЛИПНЯ 1917 Р.: ПІДГОТОВКА, ПРОВЕДЕННЯ, РЕЗУЛЬТАТИ

У статті на основі аналізу архівних матеріалів та періодичних видань висвітлено муніципальні вибори до Київської міської думи, що відбулися 23 липня 1917 р. Автором висловлено думку, що досвід цих виборів міг би знадобитись при проведенні виборів до місцевих рад у сучасній Україні. Водночас здійснено короткий огляд наукової розробки проблеми. Доведено, що українські історики досі розглядали лише окремі аспекти виборів до Київської міської думи в 1917 р. Проаналізовано виборче законодавство, яке регулювало організацію та проведення міських виборів. З'ясовано, що вибори відбувались на основі загального, прямого, рівного й таємного виборчого права. Відповідно до пропорційної системи виборів (списки кандидатів від політичних партій, громадських об'єднань, професійних організацій чи їх блоків) обирали 120 гласних, повноваження яких мали бути припинені 1 січня 1919 р. Встановлено чисельність виборців, їх соціальне походження та явку на виборах. Визначено, що у виборча взяли участь 65% від загальної кількості осіб, наділених правом вибору. В статті вказано на заполітизованість виборчої кампанії. Зауважено, що кандидати акцентували увагу на "справі революції", а не покращенні житлово-комунальних умов. Досліджено електорат політичних партій та блоків, які провели до міської думи своїх гласних. Зазначено, що "соціалістичний блок" підтримали незаможні прошарки, які мешкали на околі міста. Проаналізовано результати міських виборів та новий склад Київської міської думи. Переміг на виборах "соціалістичний блок" (44 гласних), далі йшов "український блок" (УСДРП-УПСР), який провів до ради 24 гласних. Третє місце посіли монархісти (18 гласних). Більшовиків у раді представили лише 7 гласних.

Ключові слова: міська дума, міська управа, муніципальні вибори, політична партія, кандидатський список, гласні.

В Україні сьогодні достатньо говориться про нагальність реформування системи місцевого самоврядування. Сучасним політикам у нагоді може стати історичний досвід, набутий у діяльності Київської міської думи в 1917 р. Тоді, як і зараз, суспільство перебувало на перехідному етапі. З'явилися нові політичні партії та блоки. До того ж,

у 1917 р. в Росії вперше в умовах політичної свободи проводилися вибори до органів місцевого самоврядування за пропорційною системою. Усе це робило неминучою активну політичну боротьбу в муніципальній кампанії в Києві влітку 1917 р. Для сьогодення набутий тоді досвід багато в чому може бути повчальним.

Слід зазначити, що ця тема не залишилася поза увагою дослідників. Про муніципальну виборчу кампанію 1917 р. до Київської міської думи писали (переважно в мемуарах) безпосередні учасники тих подій. Серед них були як більшовики (Є. Бош, М. Майоров) [3; 15], так і їх опоненти (А. А. Гольденвейзер, К. М. Оберучев, М. Г. Рафес) [7; 18; 19]. Окремі аспекти цієї теми розкривалися в наукових дослідженнях Ю. І. Терещенка, В. П. Крижанівського і В. І. Гусева [8; 14; 21; 22], об'єктом спеціального дослідження яких стала політична боротьба на муніципальних виборах в Україні 1917 р. та, як правило, діяльність більшовицьких фракцій у міських думах. Названі автори достатньо уваги приділили муніципальній виборчій кампанії 1917 р. в Києві та діяльності обраної міської думи, але все це розглядалося в концептуальному аспекті історично законодавчої перемоги більшовиків над їхніми політичними суперниками.

З 1990-х рр. вивчення означеної теми стало більш всебічним і повним. У роботах В. М. Бойка і В. С. Гвоздика [2; 6] досліджувалася участь українських політичних партій у муніципальній кампанії в Україні 1917 р., в тому числі й у Києві. Узагалі короткий історіографічний огляд літератури з даної теми показує, що муніципальна виборча кампанія влітку 1917 р. в Києві в цілому так і не стала об'єктом спеціального дослідження, хоча певна база для вивчення цієї теми на сьогодні вже напрацьована.

У даній статті робиться спроба комплексно й цілісно розглянути основні події, пов'язані з політичною боротьбою на виборах до Київської міської думи, розглянути нормативно-правову базу та результати муніципальної виборчої кампанії влітку 1917 р.

Наприкінці XIX – початку XX ст. робота міського самоврядування регламентувалась Міським положенням р. Останні вибори гласних Київської міської думи перед поваленням самодержавства відбулися в 1916 р. Вони були обмежені становим та майновим цензом. Ситуація докорінно змінилася Лютневою революцією 1917 р. Однією зі спроб втілення проголошеної Тимчасовим урядом демократизації суспільства було впровадження ним так званої 4-членної виборчої формули – загально-го, прямого, рівного й таємного голосування.

Міста готувалися до виборів на основі постанови Тимчасового уряду "Про здійснення виборів гласних міських Дум та про дільничні міські управління" (від 15 квітня 1917 р.) [1, с. 294–303]. Відповідно до них, правом участі у виборах гласних користувалися громадяни Росії обох статей, усіх віросповідань та національностей, яким виповнилося 20 років. При цьому вони мали проживати в даному місті або мати в ньому помешкання, перебувати на службі чи мати пов'язані з цим населеним пунктом заняття [17, с. 1.]. Закон відмінив переваги заможних, домовласників та промисловців, які раніше складали основну частину виборців. Гласні міської думи мали обиратися не на 4-річний термін, як це було раніше, а лише до 1 січня 1919 р. [20, с. 2] В результаті цих нововведень було значно розширено кількість виборців і практично всі мешканці міста могли висловити свою думку (зокрема 307 тис. 890 осіб) [10, арк. 1].

Закон, побудований на принципі пропорційного представництва, гарантував кожній значній групі громадян, яку пов'язували свої особливі інтереси, наперед відому кількість представників в міській думі³⁰. Досить цікавим є й той факт, що муніципальні вибори не передбачали

³⁰ Загальна кількість обраних визначалась шляхом пропорційного поділу між списками голосів, відданих на виборах за кожен з них. Для цього кількість гласних, яких необхідно вибрати, множилася на кількість поданих за даний список голосів, а потім ділилась на кількість голосів, поданих в усьому виборчому окрузі за всі списки. Отримане число визначало кількість гласних, обраних за даним списком. Обраними всередині списку вважалися кандидати по порядку їх запису.

обрання міською громадою одночасно зі складом міської думи особи мера. Його обирала міська дума нового скликання на своєму першому засіданні. Кількість гласних розраховувалось Тимчасовим урядом окремо для кожного міста (для Києва – 120 осіб) [17, с. 2].

Всі передвиборчі організаторські завдання покладалася на міську управу, зі складу якої наприкінці квітня 1917 р. було виокремлено спеціальну комісію по складанню виборчих списків. Її очолив А. М. Гінзбург.

Якщо на початку XX ст. вибори здійснювалися по 8-9 виборчим дільницям (Бульварна, Двірцева, Лук'янівська, Либідська, Печерська, Плоська, Подільська, Старокиївська та Солом'янська (остання з'явилась в 1910 р.), то під час нової виборчої кампанії кількість дільниць значно збільшилася. Місто було поділене на 30 виборчих районів, 109 виборчих округів та поширено реєстрацію виборців на с. Деміївку [5, с. 3.]. За підрахунками виборчої комісії всіх виборців 19 років та старшого віку було зареєстровано 307 тис. 890 чол.³¹

Підготовчі роботи по складанню списків закінчувалися 12 червня. Надалі вони розглядалися на пленарному засіданні управи, а потім подавалися на затвердження міському голові. На виборчих округах розпочався поділ виборчих карток³², записок³³ та конвертів³⁴ для населення.

Основні напрямки кампанії навколо виборів міського самоуправління були пов'язані з формуванням списків кандидатів, розробкою виборчих платформ та пошуком союзників у боротьбі за голоси виборців. У Києві конкурувало 18 списків політичних партій, блоків, громадських організацій та об'єднань. Щодо передвиробної агітації і пропаганди, то слід відзначити, що платформи партій базувалися в першу чергу на баченні їх лідерами перспектив розвитку революції, розумінні ними поточного політичного моменту, а не вдосконалення міського господарства та покращення життя мешканцям м. Києва. Це було особливістю міських виборів 1917 р.

Списки кандидатів можна поділити на дві умовні групи: першу групу складали списки (загалом 6) висуванців від громадських та професійних організацій (шостий список – Старокиївського району, Батієвої гори та Ново-Вокзальної вулиці; одинадцятий – Трудової групи службовців та гласних Київського міського громадського самоуправління; тринадцятий – Прогресивно-демократичної групи населення Печерська, Звіринця та Старо-Наводницької вулиці; шістнадцятий – Київського союзу воєнних інвалідів; сімнадцятий – союзу орендаторів земельних ділянок, які належали різним юридичним особам в м. Києві, його передмістях та околицях; вісімнадцятий список – Список дружин запасних).

До другої групи слід віднести списки (загалом 12) представників основних політичних партій, що діяли на той час: перший список блоку соціалістичних партій: київської організації РСДРП (меншовики), соціалістично-революціонери, "Бунд" і партії польських соціалістів (лівиця); другий – Єврейського соціалістичного блоку; третій – Позапартійного блоку російських виборців; четвертий – Партії народної свободи; п'ятий – польський виборчий список; шостий – трудової народно-соціалістичної

³¹ З них 274 тис. 767 осіб цивільного стану та 33 тис. 123 військових чинів. // Держархів м. Києва, ф. 292, оп. 1, спр. 53, арк. 1.

³² Даний документ відповідно до ст. 17 та 20 "Тимчасових правил про здійснення виборів гласних міських дум" виконував роль допуску до виборів і містив такі реквізити: назва вулиці; номер будинку, або приватного домовласника; № квартири; місце проживання поза межами міста, якщо дана особа в місті тільки працює або несе службу; ім'я; по батькові; стать; рік, місяць та день народження; підданство; рід занять.

³³ Даний документ відповідно до ст. 17 та 20 "Тимчасових правил про здійснення виборів гласних міських дум" виконував роль бюлетеня.

³⁴ Даний документ відповідно до ст. 17 та 20 "Тимчасових правил про здійснення виборів гласних міських дум" забезпечував таємність голосування. Виборча записка вкидалася в урну в конверті.

тичної партії; восьмий – Демократичного блоку єврейських виборців; дев'ятий – Чеської народної партії; десятий – Київського комітету РСДРП (більшовики); дванадцятий – Блоку УСДРП та УПСР; чотирнадцятий – Київської секції Польської соціалістичної партії (ПСР) – колишньої революційної фракції; п'ятнадцятий список – Українських соціалістів-федералістів та безпартійних соціалістів [12, с. 2–4].

Виборча кампанія проходила досить жваво. Найпоширенішою формою агітації стало проведення різноманітних мітинг-концертів, лекцій для агітації та пропаганди, як в орендованих залах думи, театрів, Університету, так і просто неба. Публіку на мітинги зазивали музичним супроводом оркестрів. Її активно закликали до здійснення правильного вибору, вказуючи на численні прорахунки діючої міської думи [11, с. 4; 16, с. 2]. Проте основна агітація зосереджувалася переважно на шпальтах міської преси.

Слід зазначити, що виборча кампанія до міських дум 1917 р., у якій брали участь основні політичні партії, із самого початку стала ареною гострої політичної боротьби, значення якої в умовах розвитку революції вийшло далеко за межі власне муніципальних питань. Адже результати виборів допомагали не тільки з'ясувати політичний настрій мас, а й певною мірою спрогнозувати, на яку підтримку могла б розраховувати та чи інша партія під час виборів до Всеросійських Установчих зборів.

Виборчі дільниці працювали з 9 год. до 21 год. Нагляд за правопорядком здійснював голова виборчої дільниці. В день виборів проводили агітацію на виборчій дільниці не дозволялось [17, с. 4–5]. Після підбиття підсумків виборів законодавством передбачалось упродовж семи днів оскаржувати результати в адміністративному суді.

Під час виборів різко окреслилися розбіжності між симпатіями центральних районів та окраїн міста. Виборці периферії, як робітничої, так і селянської, виявилися більш "соціалістичними" порівняно з виборцями центру. В зворотному напрямку розвивався успіх позапартійного списку В. Шульгіна, який посилювався в центральній частині міста та зводився нанівець на окраїнах [13, с. 48–49].

Усупереч активній виборчій кампанії та розширенню виборчих прав, у голосуванні взяли участь лише 174,5 тис. чоловік³⁵, або 65 % з усіх внесених до виборчих списків [10, арк. 1]. І все таки варто відзначити, що явка на виборах 1917 р. була значно вищою, ніж на попередніх в 1916 р. (становила 43,3 %).

Переконливу перемогу отримав соціалістичний блок (список № 1), як і у значній частині України (Єлисаветград – 47%, Одеса – 54,3%, Миколаїв – 61,4%, Бердичів – 56,7% та ін.) [21, с. 95–97]. Електорат цього блоку можна реконструювати, проаналізувавши соціальну приналежність обраних депутатів. З 44 гласних: робітники – 10 (22,75 %), юристи – 7 (15,9%), літератори – 6 (13,63%), інженери – 5 (11,36%), службовці – 4 (9,09%), науковці – 3 (6,58%), лікарі – 2 (4,54%), вчителі – 2 (4,54%), агрономи – 2 (4,54%), кооператори – 1 (2,27%), військові – 1 (2,27%), громадські діячі – 1 (2,27%) [9, арк. 52].

На результати виборів не могла не вплинути та обставина, що Київ був центром розташування ряду національних організацій, місцем перебування Центральної Ради, керівних центрів національних партій. Другим за чисельністю здобутих у виборчій боротьбі мандатів став український блок УСДРП – УПСР (список № 12) – 24 гласних. Їх електорат добре відбиває соціальний склад обраних: робітники – 6 (25%), службовці – 3 (12,5%), студенти – 3 (12,5%), лікарі – 2 (8,33%), інже-

нери – 2 (8,33%), кандидати наук (природничих, економічних) – 2 (8,33%), громадські діячі – 2 (8,33%), військові – 1 (4,16%), кооператори – 1 (4,16%), літератори – 1 (4,16%), юристи – 1 (4,16%) [9, арк. 52].

На третьому місці опинилися монархісти (список № 3), за яких проголосувало більше 14 % виборців. На відміну від інших міст України, де монархісти на муніципальних виборах зазнали провалу³⁶, в Києві вони вибороли 18 мандатів.

Більшовики (список № 10) набрали 5,4 %, відповідно в міській думі мали 7 делегатів. За них голосували робітники заводу "Арсенал", солдати 3-го авіапарку, робітники Подолу. Про це свідчить значна кількість отриманих голосів у Печерському (2259 голосів) та Либідському (1536 голосів) районах [4, с. 3].

З кандидатів, внесених у 7 (списки № 6, 7, 9, 11, 13, 16, 18) із 18 списків, жоден не став гласним думи. Детальнішу інформацію розкрито у нижченаведеній таблиці

У цілому вже названі вище списки №№ 1, 3, 4, 10, 12 (меншовики, есери, "Бунд", більшовики, УСДРП – УПСР, монархісти) разом набрали 90,52% голосів усіх, хто голосував, отримавши 85% місць гласних. Саме ці партійно-політичні сили визначили в липні 1917 р. суспільні симпатії електорату Києва. Відповідно до результатів виборів можна стверджувати, що лідера виборчих перегонів не було виявлено, а переможцями стали передвиборчі партійні об'єднання. Окрім цього, результати муніципальної кампанії дозволяють говорити про непросту суспільно-політичну ситуацію, що склалася в Києві. Головою міської управи, а відповідно і мером міста, став російський есер Є. Рябцов, його заступником – меншовик А. М. Гінзбург та головою міської думи – меншовик В. А. Дрелінг, що стало успіхом для російських соціалістичних партій. Було очевидним, що український рух не здобув належної підтримки в місті, оскільки майже половину населення Києва згідно з переписом 1916 р. становили росіяни, українцями ж себе визнавали 12, 21 % громадян.

Отже, муніципальна кампанія в Києві в 1917 р. та партійно-політична боротьба, що її супроводжувала, важливі для розуміння процесів суспільно-політичного життя міста в 1917 р. та основних тенденцій й протиріч революційного процесу. Міські вибори 1917 р. – це перші загальні демократичні вибори, які відбувалися в умовах нерозвиненої сталої партійної системи, коли погляди виборців були мінливими й поверховими. На виборах були представлені різні політичні партії, які вільно агітували та об'єднувалися у блоки. Лютнева революція 1917 р. та піднесення українського національного руху спричинили не лише появу українських політичних партій у виборчому процесі, а й достатньо високу їх підтримку. Окрім всього варто наголосити на тому, що основними програмними лозунгами було не вдосконалення міського господарства та покращення життя громади міста, а політичне майбутнє країни. Таким чином, результати виборів допомогли спрогнозувати, яку підтримку отримала б та чи інша партія під час виборів до Всеросійських Установчих зборів. Загалом же роль та вплив органів міського самоврядування за нових умов значно політизувалися.

³⁵ З них 163.086 цивільного стану та 10 тис. 387 військових чинів.

³⁶ В Одесі з 120 гласних вони провели 2 гласних, Херсоні – 8 з 101, Чернігові – жодного.

Таблиця. Результати муніципальних виборів в Києві 23 липня 1917 р.

№ з/п	№ кандидатського списку	Назва кандидатського списку	Кількість голосів	Кількість голосів (%)	Кількість гласних
1	1	Блок соціалістичних партій: Київська організація РСДРП (меншовики), соціалісти-революціонери, "Бунд" та Партія польських соціалістів (лівиця)	64207	37,01	44
2	12	Блок УСДРП та УПСР	34603	19,95	24
3	3	Позапартійний блок російських виборців	25421	14,08	18
4	4	Партія народної свободи	15098	8,65	10
5	10	Київський комітет РСДРП (більшовики)	9365	5,4	7
6	5	Польський виборчий список	8481	4,83	6
7	8	Демократичний блок єврейських виборців	7077	4,05	5
8	2	Єврейський соціалістичний блок	4575	2,62	3
9	17	Союз орендаторів земельних ділянок, які належали різним юридичним особам в м. Києві, його передмість та околиць	506	0,29	1
10	15	Українські соціалісти-федералісти та безпартійні соціалісти	1167	0,66	1
11	14	Київська секція Польської соціалістичної партії (ППС)	1716	0,98	1
12	18	Список дружин запасних	420	0,24	0
13	16	Київського союзу воєнних інвалідів	408	0,23	0
14	13	Прогресивно-демократичної групи населення Печерська, Звіринця та Старо-Наводницької вулиці	67	0,03	0
15	11	Трудової групи службовців та гласних Київського міського громадського самоуправління	326	0	0
16	9	Чеська народна партія	341	0,18	0
17	7	Трудова народно-соціалістична партія	423	0,24	0
18	6	Старокиївського району, Батієвої гори та Ново-Вокзальної вулиці	172	0,09	0
Всього	18		174373	100	120

Список використаних джерел

- Архив Новейшей истории России. – Т. VII: Журналы заседаний Временного правительства (март – октябрь 1917 г.): В 4-х т. – Т. 1: Март – апрель 1917 г. / Отв. ред. тома Б. Ф. Додонов. Сост. Е. Д. Гринько и О. В. Лавинская. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 448 с.
- Бойко В.М. Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. / В. М. Бойко // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 25–40.
- Бош Е. Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации / Е. Бош – М.; Л.: Госиздат, 1925. – 271 с.
- Выборы // Киевские городские известия. – 1917. – № 8.
- Выборы городской думы // Киевская мысль. – 1917. – № 119.
- Гвоздик В. С. Участь українських політичних партій у муніципальній кампанії на Півдні України в 1917 р. / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 1999. – Вип. 5. – С. 71–80.
- Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний (1917 – 1920 pp.) / Гольденвейзер А. А. // Революция на Украине: По мемуарам белых: сборник / сост. С. А. Алексеев; под ред. Н. Н. Попова. – Репр. воспроизведение изд. 1930 г. – М.; Л.: Госиздат, 1990. – С. 1–63.
- Гусев В.И. В борьбе за осуществление ленинской тактики. Большевики Украины в массовых избирательных кампаниях 1917 г. / В. И. Гусев, В. П. Крижановский. – К.: Вища школа, 1987. – 168 с.
- Державний архів м. Києва, ф. 163, оп. 31, спр. 319, 346 арк.
- Там само, ф. 292, оп. 1, спр. 53, 5 арк.
- До виборів у Київську міську думу // Робітничка газета. – 1917. – № 22.
- Известия Исполнительного Комитета Киевского Совета объединенных общественных организаций. – 1917. – № 49.
- Іващенко Я.І. Діяльність Київської міської думи (1917–1919 pp.): дис... канд.іст.наук: 07.00.01: захищена / Іващенко Яна Іванівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 257 с.
- Крижановский В.П. Большевистские организации Украины в борьбе за осуществление ленинского курса партии на революционную мобилизацию масс во время муниципальной кампании 1917 г.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01 – история КПСС / В. П. Крижановский. – К., 1974. – 18 с.
- Майоров М. С історії революційної боротьби на Україні (1914 – 1919 pp.) / М. Майоров. – К.: Державне видавництво України, 1928. – 79 с.
- Митинг-концерт меньшевиков // Киевская мысль. – 1917. – № 146.
- Новый закон о выборах в городские думы. – К.: Комиссия по составлению избирательных списков при Киевской городской управе, 1917. – 8 с.
- Оберучев К.М. В дни революции: воспоминания участника великой русской революции 1917-го года. – Нью-Йорк: First Russian Publishing Corporation, 1919. – 143 с.
- Рафес М.Г. Два года революции на Украине. (Эволюция и раскол Бунда) / М. Г. Рафес. – М.: Государственное издательство, 1920. – 168 с.
- Спектор Э. Временные правила о производстве выборов гласных городских дум и муниципальные задачи демократии. / Э. Спектор. – К.: Свобода, 1917. – 16 с.
- Терещенко Ю.І. Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції / Ю. І. Терещенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 143 с.

22. Терещенко Ю.І. Політичні партії на виборах до міських дум України в 1917 р. / Ю. І. Терещенко // Український історичний журнал. – 1970. – № 11. – С. 48–58.

References

- DODONOV, B.F. ed. (2001) Zhurnaly zasedanii Vremennoho pravitelstva (mart – oktiabr 1917 h.). Vol. 1. In: *Arkhiv Noveishei istorii Rossii*. Vol. VIII. Moscow: Rossiiskaia politicheskaia entsiklopediia (ROSSPEN).
- BOIKO, V.M. (1997) Uchast ukrainskykh partii u munitsipalnoi kampanii 1917 r. *Ukrainskii istorichnyi zhurnal*. 5, 25–40.
- BOSH, E. (1925) *Hod borby. Borba za vlast na Ukraine s aprilia 1917 h. do nemetskoj okupatsii*. Moscow; Leningrad: Hosizdat.
- Vybory (1917). *Kievskie horodskie izvestiia*, 8.
- Vybory horodskoi dumy (1917). *Kievskaiia mysl*, 119.
- HUZEVI, V.I. and KRIZHANOVSKII, V.P. (1987) Uchast ukrainskikh politychnykh partii u munitsipalnoi kampanii na Pivdni Ukrainy v 1917 r. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu*. 5, 71–80.
- HOLDENVEIZER, A.A. (1930) Iz kievskikh vospominanii (1917 – 1920 rr.). In: Popov, N.N. ed. *Revolutsiia na Ukraine: Po memuarom belykh: sbornik*. Moscow; Leningrad: Hosizdat, pp. 1–63.
- HUSEV, V.I. and KRIZHANOVSKII, V.P. (1987) *V borbe za osushchestvlenie leninskoi taktiki. Bolsheviki Ukrainy v massovykh izberatelnykh kampaniakh 1917 r.* Kiev: Vyscha shkola.
- Derzhavnyi arkhiv mista Kyeva, fond 163, opys 31, sprava 319, 346 arkushiv.
- Ibid, fond 292, opys 1, sprava 53, 5 arkushiv.
- Do vyboriv u Kyivsku miskuu dumu (1917). *Robitnycha hazeta*, 22.
- Izvestiia Ispolnitelnoho komiteta Kievskoho Soveta obedinennykh obshchestvennykh orhanizatsii (1917), 49.
- IVASHCHENKO, Ya.I. (2012) *Dialnist Kyivskoi miskoi dumy (1917 – 1919 rr.)*. Unpublished thesis (Doctor of Historical Science), Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv
- KRIZHANOVSKII, V.P. (1974) *Bolshevistskie orhanizatsii Ukrainy v borbe za osushchestvlenie leninskoho kursa partii na revoliutsionnuu mobilizatsiiu mass vo vremia munitsipalnoi kampanii 1917 r.* Abstract of unpublished thesis (PhD). Kiev
- MAIOROV, M. (1928) *Z istorii revoliutsiinoi borotby na Ukraini (1914 – 1919 rr.)*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy
- Miting-kontsert menshevikov (1917). *Kievskaiia mysl*, 146.
- Novyi zakon o vyborakh v horodskie dumy (1917). Kiev: Komissiiia po sostavlenniu izberatelnykh spisokov pri Kievskoi horodskoi uprave.
- OBERRUKHEV, K.M. (1919) *V dni revoliutsii: vospominaniia uchastnika velikoi russkoi revoliutsii 1917-ho hoda*. New York: First Russian Publishing Corporation.
- RAFES, M.H. (1920) *Dva hoda revoliutsii na Ukraine. (Evolutsiia i raskol Bunda)*. Moscow: Hosudarstvennoe izdatelstvo.
- SPEKTOR, E. (1917) *Vremenne pravila o proizvodstve vyborov hlasnykh horodskikh dum i munitsipalnye zadachi demokratii*. Kiev: Svoboda.
- TERESHCHENKO, Yu.I. (1974) *Politychna borotba na vyborakh do miskykh dum Ukrainy v period pidhotovki Zhovtnevoi revoliutsii*. Kyiv: Naukova dumka.
- TERESHCHENKO, Yu.I. (1970) *Politychni partii na vyborakh do miskykh dum Ukrainy v 1917 r.* *Ukrainskii istorichnyi zhurnal*. 11, 48–58.

Надійшла до редколегії 20.05.16

Ya. Kupchik, Ph.D.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ELECTIONS TO THE KYIV CITY THOUGHT ON JULY, 23 1917: PREPARATION, CONDUCTING AND RESULTS

In the article on the basis of analysis of the archived materials and magazine municipal elections are reflected to Kiev city thought, that happened on July, 23 1917. By Author the opinion is expressed, that experience of these elections may need during election in local advices in modern Ukraine. At the same time the short review of scientific development of problem is carried out. It is found out, that the Ukrainian historian until now examined only the separate aspects of elections to Kiev city thought in 1917 the electoral legislation which regulated organization and conducting of city elections is analysed. It is found out, that elections took place on the basis of electoral law common, direct, even and secret. According to the proportional system of elections (slates from political parties, public associations, professional organizations or their blocks) elected 120 vowel, plenary powers of which were to be halted the quantity of electors, their social origin and appearance, is on January, 1 of 1919. Set on elections. It is certain, that in elections 65% from the common amount of the persons conferred the right the choice took part. In the article it is indicated about more political of election company. It is noticed, that candidates accented attention on the "matter of revolution", instead of improvement of city economy. The electorate of political parties and blocks which conducted to city thought of the vowel is explored. It is marked, that a "socialistic block" was supported by poor layers which lived on the outskirts of city. The results of city elections and new composition of Kiev city thought are found out. Won over a "socialistic block" (44 delegates) on elections, the "Ukrainian block" (USDRP-UPSR) which conducted in advice 24 delegates went farther. The third place was occupied by monarchists (18 delegates). Represented bolsheviks in advice only 7 delegates.

Keywords: city thought, city justice, municipal elections, political party, candidate's list, delegates.

УДК 929(475.5)+(477)Міцкевич О.

Р. Марценюк, канд. іст. наук, ст. наук. співроб.,
Галузевий державний архів Служби безпеки України, Київ

ЛИТВА–УКРАЇНА–ЛИТВА – ЖИТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА МІЦКЕВИЧА

У статті на підставі архівних та історіографічних джерел здійснено аналіз життя та науково-педагогічної діяльності Олександра Міцкевича, одного з перших професорів Університету св. Володимира. Також це спроба, з одного боку, схарактеризувати проблему самовизначення для окремо взятої особи, яка представляла й тисячі тих, хто внаслідок поділів Польщі наприкінці XVIII ст. опинився в складі нової держави, а з іншого, проілюструвати тогочасну освітню та національну політику Російської імперії стосовно останніх.

Ключові слова: Олександр Міцкевич, Віленський університет, Кременецький лицей, Університет св. Володимира, Харківський університет.

Якщо брати до уваги українсько-литовські наукові стосунки в середині XIX ст., то без випускників Віленського університету не обійтися. Та серед них є постать невиправдано забута. Олександр Міцкевич, рідний брат видатного польського поета Адама Міцкевича, доля якого майже на 30 років пов'язала з Україною. Кременець, Київ, Харків – із цими провідними науковими центрами склалася його науково-педагогічна діяльність. Саме тут, в Україні, він сповна відчув на собі весь тягар братової слави, який виявився зовсім не лавровим вінцем. Олександр Міцкевич, урешті, є типовим прикладом складного національного самовизначення населення, тих земель, що по розподілах Польщі наприкінці XVIII ст. опинилися в складі Російської імперії. Тож метою статті є дослідити біографію та науково-педагогічну діяльність Олександра Міцкевича, польськомовного литвина, уродженця тепер уже білоруських земель, що був змушений висловлювати через усе своє життя лояльність Російській імперії.

На відміну від свого видатного брата, життєпис Олександра Міцкевича звісно не має такої різноманітної бібліографії, однак відтворити життєпис та схарактеризувати науково-педагогічну діяльність ученого видається ймовірним. Отже, джерельною базою нашого дослідження стали в більшості невідомі та неопубліковані документи, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (далі – ЦДІАК України) та Державного архіву м. Києва (далі – ДАК). У ЦДІАКУ України основу пошуку становили документи фонду Управління Київського навчального округу та фонду Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора.

У ДАКУ основний масив документів із досліджуваної теми зберігається у фонді Університету св. Володимира, де О. Міцкевичу довелося недовгих 4 роки викладати курс римського права.

На жаль, вивчення 20-літнього періоду викладацької та наукової діяльності Олександра Міцкевича в Харківському університеті за архівними зібраннями сьогодні неможливий. У Другу світову війну більшість архівного фонду було знищено. Серед уцілілих документів університетський фонд може похвалитися лише окремими документами Харківського навчального округу тощо.

Отже, за основу вивчення харківського, як врешті й київського періоду викладацької діяльності та службової кар'єри вченого нам послужили збережені т. зв. університетські огляди викладання предметів, що містять інформацію не лише про викладацьку діяльність, а й відомості щодо просування в чинах та нагородження державними відзнаками та ін.

Не менш важливим джерелом у біографічних дослідженнях є спогади. На жаль, О. Міцкевич таких не залишив, але є спогади його колишніх вихованців та колег [38, с. 265–266, 300, 339, 359–361, 385; 36; 39; 48].

Щодо історіографії, то мусимо відзначити відсутність критичних та ґрунтовних досліджень істориків освіти про життя та науково-педагогічну діяльність Олександра Міцкевича, що в принципі можна вважати виправданим. Уперше до енциклопедично-біографічного нариса життя вченого вдалися відомі вчені, перші історіографи та біографи Київського та Харківського університетів: В. Іконніков, М. Владимирський-Буданов, В. Шульгін, Д. Багалій, Л. Яновський [13, с. 133; 14, с. 443–444; 15, с. 127–137; 38, с. 140–141, 158–159; 43]. 1896 р. біографія О. Міцкевича потрапляє до "Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона", а відтак, і до сучасних біографічних та енциклопедичних довідників тощо [21, с. 15; 22; 23; 24].

Щодо іноземної історіографії, щоправда переважно польської, теж не знайдемо розлогих досліджень. Це так само енциклопедичні видання та біографічні словники [45; 46; 47, с. 478; 51; 55]. Вигідно доповнюють

проблеми родоvodu Міцкевичів дослідження білоруських науковців [16; 17; 33; 34; 37].

Отже, використавши всі наявні архівні та історіографічні джерела, спробуємо відтворити цілісну картину життя та науково-педагогічної діяльності одного з перших викладачів юридичного факультету Київського університету та рідного брата видатного Адама Міцкевича, якому його слава радше заважала. Також це буде спробу описати освітні та культурологічні зв'язки між т. зв. Великою Литвою та Україною.

Олександр Юліан Міцкевич народився 1801 р. в родинному маєтку на хуторі Заосся, що неподалік міста Новогрудок тодішньої Гродненської губернії Російської імперії (сьогодні Гродненської області в Білорусі). Олександр був третім сином у родині дрібного шляхтича, адвоката Миколая (1765 – 1812) та Барбари (з Маєвських, ? – 1820) Міцкевичів. Усього ж дітей у родині було п'ятеро. За релігійними визнаннями Міцкевичі були католиками, а тому свого сина хрестили в Новогрудському фарному костелі, що був заснований ще в XIV ст. великим литовським князем Вітовтом.

Навесні 1804 р. родина Міцкевичів перебралася до Новогрудка. Того самого року їм вдалося підтвердити власне шляхетство декретом Гродненської депутації [49, s. 139]. Тому не дарма один із знаних літописців Університету Св. Володимира В. Іконніков указував, що Олександр Міцкевич походив із старовинного литовського роду Римвидів-Міцкевичів [14, с. 445].

Та, незважаючи на шляхетне походження, родина жила доволі скромно. Мати займалася господарством і вихованням дітей, батько – судовою практикою. У домі панували волелюбні традиції польських патріотів. Миколай Міцкевич сам брав участь у національно-визвольному повстанні 1794 р. під керівництвом Тадеуша Костюшка й намагався прищепити почуття патріотизму та волелюбності своїм дітям.

Ідучи слідом за своїми старшими братами Францішеком (1796 – 1862) та Адамом (1798 – 1855) Олександр навчався в шестикласовій повітовій домініканській школі в Новогрудку (до сьогодні від будинку збереглися лише підмурівки), яка межувала з костелом св. Михайла. Під час навчання в школі в 1812 р. помер батько Олександра, опікуном родини стає старший брат Францішек. 1815 р. Адам, а 1819 р. й Олександр вступають до Віленського університету й назавжди покидають Новогрудок. Однак, на відміну від старшого брата, Олександр обирає не історико-філологічний факультет, а вирішує, як і його батько, стати юристом.

Віленський університет того часу був одним із найкращих та найстаріших університетів Східної Європи. Він був закладений ще 1529 р. Стефаном Баторієм як єзуїтський колегіум "Віленська академія та університет" (лат. *Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*). Досить довго це був єдиний вищий навчальний заклад на терені Великого князівства Литовського. Після поділів Речі Посполитої в XVIII ст. Віленський університет утратив свій статус, перетворившись на "Універсальну Віленську школу". Проте 1803 р. російським імператором Олександром I був відновлений уже як Імператорський Віленський університет. У першій половині XIX ст. він був найбагатшим з усіх тогочасних російських університетів.

У його складі діяли чотири факультети: фізико-математичний, медичний, морально-політичний (з богослов'ям), літературний з вишуканими мистецтвами – та чіткої спеціалізації не існувало. Навчання в Університеті велось польською та латинською мовами [18].

Здобуваючи освіту на правничому факультеті, О. Міцкевич виявив значні успіхи в навчанні та науці. У 1822 р. він взяв участь в оголошеному через правничий

факультет конкурсі, у якому найкращі студенти мали представити письмові праці з історії права. За написання розлогої праці "Який вплив римське законодавство мало на законодавство польське та литовське?" отримав 2-е місце. Його роботою зацікавився Й. Лелевель. Згодом дослідження з коментарями видатного правника було опубліковано в 4-му та 6-му номерах "Dziennika Warszawskiego" за 1825 р. та 1826 р. відповідно.

Під час навчання Олександр виявив себе активним не лише в навчанні. Він стає членом таємних молодіжних організацій: Товариства філаретів та Союзу філадельфістів. Товариство Філаретів (з грец. любителі добродієчності) діяло в 1820 – 1823 рр., мало своєю метою взаємодопомогу і самовдосконалення [44, s. 435–436]. Як активний член товариства О. Міцкевич входив до складу його наукового комітету.

1823 р. посилилася політична реакція Олександра I, а з нею і масові арешти студентів Віленського університету. Граф М. Новосильцев очолив комісію, що розслідувала справи, пов'язані з таємними студентськими організаціями "філоматів" та "філаретів" [19, с. 104]. Серед арештованої польської молоді та студентства опинилися не тільки Адам та Олександр Міцкевичі, а й викладачі Університету.

Звинуваченого в "процесі філоматів", Олександра Міцкевича було ув'язнено від листопада 1823 р. до квітня 1824 р. у францисканському монастирі Вільна [47, s. 478; 51]. Через брак доказів та незнання слідчою комісією про "Союз філадельфістів" влада змушена була його відпустити. Однак брата Адама було заслано в Росію.

Навчання на правничому факультеті Олександрові вдалося остаточно завершити 1826 р., отримавши ступінь магістра законознавства й церковного права. Того самого року він став лауреатом нагороди Віленського університету розміром у 100 срібних рублів, що видавалася найуспішнішому студентів права. А вже наступного, 1827 р., він захистив магістерську дисертацію "De nominis pignore" латинською мовою.

Після захисту дисертації молодий науковець у пошуках роботи прибуває до Петербурга, маючи намір працевлаштуватися в Комісії складання зводу законів під керівництвом графа Д. Блудова, що в цей час очолював Імператорську академію наук. Однак без жодних успіхів після піврічного перебування в Петербурзі мусив повернутися. Щоправда в Москві ще відвідав рідного брата Адама, що з 1825 р. працював чиновником канцелярії генерал-губернатора і якраз завершував славнозвісну поему "Конрад Валенрод". Ця зустріч стала останньою в їхньому житті, відтоді вони ніколи не зустрілися. 1829 р. Адам Міцкевич емігрував до Європи.

Після невдалої спроби облаштуватися в Петербурзі Олександра Міцкевича восени 1828 р. було обрано викладачем польського, литовського, римського права та енциклопедії права Кременецького (Волинського – авт.) ліцею [54, s. 77].

Цей навчальний заклад постав у 1819 р. Термін навчання в Ліцеї складав 10 років, а за програмою прирівнювався до Віленського університету. Серед ліцеїстів переважали діти шляхтичів. У т. зв. Волинських Афінах О. Міцкевич лише зміцнив середовище литовських викладачів. Його колегами стали: колишній наставник у Віленському університеті професор Й. Лелевель, Е. Словацький (батько видатного польського письменника Ю. Словацького), Ю. Коженювський, В. Бессер, С. Зенович, Г. Гречина, А. Лідл, І. Абламович та ін. У майбутньому більшість із них складуть основу заснованого в Києві Університету св. Володимира.

За час праці в Ліцеї О. Міцкевич написав польською мовою декілька статей з історії польсько-литовського

права й уклав методичні рекомендації до тих предметів, які викладав. Усі праці молодого викладача було рекомендовано до друку, але надрукована була тільки одна – "О влиянии римского законодательства на законодательство польско-литовское", що вийшла у Варшаві 1827 р. До часу його праці в Ліцеї відносяться й перші спогади про нього одного з його учнів: "...викладав способом університетським, не використовував жодної риторики, був скромним, а коли читав історію польського законодавства, не можна було не захоплюватися. У викладанні самого права зумів виховати в учнів повагу до права, його потрібність і безумовне йому підпорядкування. Словом, лекції Міцкевича не тільки вчили права, але й вчили шанувати право і спонукали молодь бути гідними громадянами" [58, s. 78–79]. Однак, як згадував О. Козерадський, незважаючи на те що Кременецький ліцей був першим місцем, де О. Міцкевич мав можливість розкрити себе як викладача, "...той не надто любив кременецьку школу..., завжди високо цінував Литву, звідки був родом, однак таку любов до Литви, – виправдовував його автор спогадів, – можна було закинути всім викладачам-литвинам, яких було відіслано до Кременця" [58, s. 79].

Тож напевно, коли 29 листопада 1830 р. у Варшаві розпочалося повстання, яке охопило Королівство Польське і поширилось на землі Литви, Правобережної України та Білорусі й спричинило закриття Волинського ліцею, не стало страшним ударом для нього. 1832 р. було закрито Віленський університет та Кременецький ліцей; ліквідовано Віленський навчальний округ. Відтепер усі повноваження перебирав на себе Київ, який отримав шанс з провінційного міста перетворитися на великий культурно-освітній центр і повернути свою колишню славу. Відтак, 1832 р. було створено Київський навчальний округ, до відання якого перейшли навчальні заклади Київської, Волинської, Подільської та Чернігівської губерній. 1833 р. Олександра Міцкевича як єдиного юриста уже колишнього Ліцею було відряджено до попечителя Київського навчального округу Є. фон Брадке, аби працювати над юридичним та майновим облаштуванням переведення навчального закладу до Києва. а наприкінці того самого року, а саме 8 листопада 1833 р., імператорським указом було оголошено про заснування в Києві університету, що мав першопочатково складатися з двох факультетів: філософського (з фізико-математичним та історико-філологічним відділеннями) та юридичного. 25 грудня 1833 р. було затверджено статут університету [15, с. 75]. Відтепер усі викладачі та майно (бібліотека, обладнання, кабінет нумізматики, колекція картин, гравюр та скульптур, ботанічний сад тощо) Волинського ліцею переходили до Університету св. Володимира.

15 липня 1834 р. відбулося урочисте відкриття, а 28 серпня почалося читання лекцій у новоствореному Університеті. Через те що Волинський ліцей не мав у своєму складі викладачів-юристів, окрім О. Міцкевича, Університет розпочав свою діяльність лише в складі одного філософського факультету. Та вже наступного, 1835 р., було повністю укомплектовано й викладацький штат юридичного факультету.

Щодо О. Міцкевича, то ще 29 серпня 1834 р. до Ради Університету надійшов офіційний лист від Є. фон Брадке, у якому він звертався: "... Я згоден, щоб до викладання для студентів юридичного факультету зарахований був колишній вчитель колишнього Волинського ліцею магістр Міцкевич, з тим, що якби виявилася можливість покласти на нього викладання в тиждень не менше шести лекцій, то я надаю Раді можливість повідомити про звільнення його від звання тимчасового

члена правління" [1, арк. 3]. І 29 листопада 1834 р. за наказом № 11845 Міністром народної освіти було призначено перших професорів на юридичний факультет: І. Даниловича деканом та О. Міцкевич в. о. ординарного професора [2, арк. 12 зв.]. Та, певно, слава брата не давала міністерським чиновникам спокою, бо вже 17 лютого 1835 р. до ректора Університету св. Володимира М. Максимовича надійшов черговий лист від Міністерства народної освіти про призначення "магістра Міцкевича екстраординарним професором для викладання римського права, якщо він визнається насправді благонадійним" [9, арк. 5]. Отже, 26 березня 1835 р. на засіданні Ради Університету за поданням Міністра народної освіти від 10 березня 1835 р. затвердили "...старшого викладача кол. Волинського ліцею магістра прав Міцкевича екстраординарним професором Університету св. Володимира по кафедрі римського права згідно з затвердженням 25 грудня 1833 р. штатом цього Університету зарплатнею та квартирними грошима" [3, арк. 1]. Від О. Міцкевича у викладанні зазначеного предмету міністерські чиновники вимагали, щоб "викладання римського права розташувати таким чином, щоб пройти скорочено зовнішню історію римського права, згодом пройти внутрішню історію, в обсяг якої ввійдуть також інститути. Усе закінчити в першому півріччі, а останнє півріччя присвятити пандектам, які викладати за систематичними скороченнями" [10, арк. 56 зв.].

Окрім викладання, на О. Міцкевича було покладено обов'язки секретаря факультету [4, арк. 4, 5], які він виконував з 18 травня до 19 жовтня 1835 р. Також був членом правління та членом комісії для проведення вступних іспитів із загальної історії та французької мови Університету.

Основу ж викладацького складу юридичного факультету, за влучним зауваженням М. Владимирського-Буданова, склали особи "великоруського походження, духовного стану", що "це – цілком російський факультет, за винятком спочатку Міцкевича, що скоро був переведений до Харкова, а потім Даниловича, що був однією з найкращих прикрас факультету" [15, с. 131].

Та, незважаючи на чужорідне середовище, колеги по факультету відгукувалися про нього як про талановитого викладача та щирою особистість. Історик В. Шульгін, характеризуючи перших викладачів Університету, залишив нам цінні описи творчого доробку та методики викладання вченого: "...екстраординарний професор Олександр Миколайович Міцкевич викладав інституції римського права з внутрішньою історією права латинською мовою двічі на тиждень. Від 1835 – 1838 р. він читав студентам 1-го і 2-го курсів: 1) загальний вступ, у якому викладав про право в цілому і про сучасний стан вивчення римського права; 2) історію римського права до Юстиніана; 3) історію його від Юстиніана до наших днів і 4) систему приватного римського права, усього 6 годин на тиждень. Усе ці предмети викладач читав за власними записами, у яких керувався творами Гуго, Гаубольда, Савіньї, Кленце, Штегардта, Варнкйоніга і Мацієвського, пропонуючи, насамперед, слухачам правдивий текст джерела права. Більше того, з причини складності для студентів, що не звикли слухати лекції латиною, часто повторював їх, перекладаючи російською мовою. За відгуком колишніх товаришів Міцкевича про нього, зберігся переказ, як про людину із світлим практичним розумом і енергійним характером, що мав велике значення в товаристві Кременецьких професорів" [20, с. 155–156].

Та насправді становище О. Міцкевича в Києві було хистким. До його квартири на Печерську часто навідувалася поліція, а все його листування перлюструвалося

[11, арк. 1а]. Та такі заходи були даремними. О. Міцкевич припинив усі контакти із своїми братами – Францішеком та Адамом. Та й вони також не насмілювалися писати до нього. Адам Міцкевич ще в листі від 12 серпня 1833 р. з Женеві до Францішека писав: "Від Олександра не маю давно відомостей. Писати тепер до нього не смію, щоб не завдати йому клопоту" [42, с. 400].

Адже в складних умовах репресій, пов'язаних із польським повстанням 1830 – 1831 рр., продовження фахової праці, а також пошук нових джерел утримання, цілковитого залежали від ступеня довіри, яким російська влада обдарувала польських педагогів. О. Міцкевич, вирішивши залишитися на державній службі, добре знав про ймовірні результати свого рішення. І, як наслідок, 2 липня 1836 р. його було затверджено ординарним професором римського та цивільного права [5, арк. 1]. Однак, плануючи в серпні 1837 р. лекції на наступний навчальний рік, де мав викладати "з предмета римського права... основи курсу римського права, історію цього права, джерела його і наук за власними записками, римське цивільне право за керівництвом Варнкйоніга по 6 годин на тиждень" [6, арк. 30–31], він ще не знав, що вже 1838 р. до занять на юридичному факультеті не приступить. Рішенням Міністра народної освіти від 29 січня 1838 р. О. Міцкевича вирішено було перевести ординарним професором до Харківського університету [7, арк. 11]. 18 лютого 1838 р. Радою Університету це рішення було підтримане і затверджене [25]. Навздогін за О. Міцкевичем до Харкова передавався і його формулярний список по службі [8, арк. 8].

Таким чином поступово руйнувалося коло "кременецьких професорів", що було викликане бажанням влади "... очистити Університет св. Володимира від всіх польських слухачів і викладачів, залишивши в ньому з перших – тільки росіян, а з других – росіян і німців" [15, с. 77]. В оцінці російської влади існування в стінах Університету св. Володимира кола польських викладачів спонукало до побоювання. Якщо в 20-х рр. XIX ст. в урядових колах вважалося цілком нормальним те, що Київщина має перебувати у сфері польської літератури та освіти, то після польського повстання 1830 – 1831 рр. з відкриттям у Києві Університету передбачалося створити російський центр освіти в південно-західних губерніях Російської імперії. Тому університет, як зазначав один з його літописців М. Владимирський-Буданов, мав дві мети: "...навчати і якщо можливо згладжувати різкі риси, якими польське юнацтво відрізняється від російського, зближувати його з російськими поняттями і мораллю, передавати йому загальний дух російського народу" [15, с. 75]. Задля цього Університет на декілька місяців у 1839 р. навіть припинив навчання.

Натомість для О. Міцкевича розпочинався новий етап життя. З Харковом його пов'яжуть довгі 20 років викладацької праці. 29 січня 1839 р. до Харківського університету надійде наказ про призначення Олександра Міцкевича ординарним професором римського права. Відтепер О. Міцкевич буде змушений читати лекції лише російською мовою. Розпочав свою викладацьку працю він предметами для студентів 2-го курсу, а саме з історії римського права (6 годин на тиждень), а продовжив у 2-му півріччі – системою римського права (6 годин на тиждень за власними записками) [26, с. 8]. 1842 р. О. Міцкевича затверджено ординарним професором по кафедрі римського законодавства та історії [27, с. 15]. Того самого року до звичних предметів викладання додалися для 3-го і 4-го курсів у першому півріччі – про сімейне і спадкове право із системи римського законодавства по 2 години на тиждень [27, с. 15]. 1845 р., враховуючи увесь науково-педагогічний стаж,

уже немолодого професора було нагороджено знаком "XV років бездоганної служби" [28, с. 5].

Схвалення і довіри університетської влади так потрібно для отримання роботи та прогудування своєї родини О. Міцкевич здобував і формальною відмовою від своїх знаменитих родичів. Існують перекази, що коли професор російської літератури Харківського університету К. Фойгт неприязно звернувся до нього: "Ви не пішли дорогою свого брата", то він відповів: "Я пішов дорогою юриспруденції" [39, № 156, 157]. Урешті Олександр у Харкові не надто згадував своїх братів, адже добре пам'ятав і поліційні обшуки в Києві, і причину свого переводу до нового університету, і ставлення до вихідців із західних околиць Російської імперії. "Понурий литвин, що погано розмовляв російською, який, як ходили чутки, називав свого брата зі соромом "дурнем"" – таким його часто згадували харківські колеги [39, № 156, 157].

За дорученням ради Харківського університету, О. Міцкевич на урочистому акті 30 серпня 1848 р. прочитав латинською мовою промову "De juris Romani indole oratio" ("Мова про властивості римського права") [12]. Наступного року О. Міцкевича було одногослобно обрано деканом юридичного факультету та затверджено на цій посаді Міністром народної освіти. Щоправда його деканство не було довгим, менше року керував він факультетом, з 30 березня 1849 р. до 1 січня 1850 р. Також у цей час до його звичних викладацьких курсів додалися й для студентів 2-го курсу курс із системи римського цивільного права у вигляді пандектів по 8 годин на тиждень за власними записками [29], й кримінальне судочинство [13, С. 141]. 1850 р. О. Міцкевич отримав чергову нагороду "XX років бездоганної служби" [30]. За 25-літньою вислугою в 1852 р. був залишений на службі ще на 5 років, але із закінченням цього терміну, 22 грудня 1857 р., він відмовився від повторного обрання і клопотався про звільнення зі служби, отримавши знак "XXV років бездоганної служби" [31]. 1857 р. подав у відставку і 3 серпня 1858 р. вийшов на пенсію з визначеною нагородою та мундиром [35]. Праця в Харківському університеті для О. Міцкевича була плідною і в науковій діяльності. Існують припущення, що в цей час ним було підготовлено 20 праць, серед яких найзнаменитішою є "Встановлення системи філософії у Франції" [50], однак жодної праці не збереглося і їх не було надруковано.

Натомість збереглися відгуки його колишніх студентів та викладачів, які характеризували його як високоморальну постать: "Один тільки професор римського права Міцкевич, ... один не покривив душою, тому що був людиною правди, уроків не давав (ідеться про платні лекції перед екзаменами – Авт.) і не знав лицемірства" [32, с. 265–266]. За іншими спогадами, О. Міцкевич жодного разу за 20 років не зайшов до професорського читального залу, хоча там "на довгому столі лежали різні газети та наукові журнали, ... там зав'язувалися емоційні розмови, актуалізовані свіжими новинами, тут були і політичні дискусії... За стінами університету, щоб видаватися добротпорядним, зрідка відвідував професорів-росіян і підтримував з ними гречні стосунки" [39, № 153].

Найближчі товариські стосунки в Харкові О. Міцкевич підтримував з родиною генерала царської армії у відставці І. Семирадського, адже вони обоє були уродженцями Новогрудка, випускниками Віленського університету. Так само прискіпливо О. Міцкевич обирав і дружину і лише у 1840 р. одружився з донькою новогрудського судді Терезою Тераевич. З нею в нього було двоє дітей – Францішек і Марія [51].

З виходом на пенсію О. Міцкевич не мав ані найменшого бажання залишатися далі в Харкові і разом із

родиною 1858 р. вирішує повернутися в рідну йому батьківщину, до Новоградка. Не зупиняє навіть те, що його син змушений залишити навчання в Харківському університеті та перевестися до Києва [39, № 160].

Дорога в рідну Литву для О. Міцкевича та його родини пролягла через Київ, де він зустрівся із вихідцем з литовських земель Ю. Добшевичем, у той час настоятелем католицької каплиці в Університеті св. Володимира. У його спогадах ми бачимо О. Міцкевича вже "пенсіонером у повному значенні цього слова", але "з кожного слова помітна була його виразна прямота характеру. Не був поетом ані в науці, ані в житті", – писав Ю. Добшевич [41, s. 209]. Подальше розмова двох колеґ, коли вони згадували минулі часи та спільних знайомих, врешті дає нам відповідь на те питання, яке турбувало чи не від самого початку оповіді про Олександра Міцкевича. Чому молодий студент Віленського університету, який подавав великі надії в галузі римського права та в подальшому видатний професор-романіст, не залишив по собі друкованих праць, що стало тому причиною? Немовби це передчуваючи, Олександр Міцкевич відповів на подібне запитання і своєю опоненту: "Так, дорікають нам, що ми нічого не видали; але в перекладах, які ми мали, неможливо було не знівечити найкращих устремлень... Тільки ми розгосподарювалися, так би мовити, як Кременець ліквідували, нас переведено до Києва, де були інші вимоги. Заледве в Києві встигли переробити наші матеріали лекцій, коли мене вислано до Харкова..." [41, s. 209–210].

На жаль, наміри викупити Заосся або родинний будинок у Новоградку, конфісковані через репресії проти старшого брата Францішека, учасника повстання 1830 – 1831 рр., не мали успіху. Ціна виявилася занадто високою [57, s. 15].

О. Міцкевич купує невеликий маєток Губернія під Кобриним на білоруському Поліссі. Розмірене життя дрібнопомісного шляхтича, заняття господарством та науковою працею не давали заспокоєння. В листі до брата Францішека зі сумом та жалем він писав: "Після сорокарічного витирання чужих кутів повернувся врешті на рідні пороги, весь час думаючи, що під кінець життя зберемося нарешті всі разом" [39, № 154]. Однак прагнення жити разом із братами не здійснилося. Адам на той час уже помер, а Францішек, не пристав на прохань Олександра здатися на милість Росії і, скориставшись амністією, повернувся до Литви [53, s. 9].

Та вже тут, на батьківщині, старіючого професора, за словами його сина, мучили докори сумління: "...батько за найбільшу для себе зневагу вважав, що ціле своє життя служив москалям, нічого не зробивши для краю" [39, № 154]. "Батьківський гріх" з надміром відкупив Францішек, якщо не за сприяння батька, то з його мовчазної згоди, взявши участь у польському повстанні 1863 – 1864 рр., під час якого керував партизанськими загонами.

Російський уряд жорстоко розправився з учасниками повстання: сотні поляків було страчено, тисячі вислано до Сибіру або солдатами віддано до армії, а їхнє майно конфісковано. Дісталосся й родині Міцкевичів. У ході репресій російського генерала М. Муравйова було арештовано Францішека. Заступництво батька та немалий відкуп уможливили його звільнення [52, s. 101].

Арешт сина та клопоти з його визволенням погано позначилися на здоров'ї О. Міцкевича. Він майже втрапив зір. Не зміг через це й завершити розпочаті ще в Харкові наукові праці "Енциклопедія права" та "Курс римського права" [56]. У рукописному вигляді залишився і "Курс польського цивільного права та його історії у викладанні в Кременецькому ліцеї" [58, s. 77]. До всього

цього додалися і фінансові проблеми. Було все важче утримувати маєток. Ці та інші проблеми остаточно підірвали його здоров'я. Останній з братів Адама Міцкевича помер 16 листопада 1871 року. Поховали його на місцевому цвинтарі неподалік костелу Вознесіння Діви Марії. Маєтком у Кобрині недовго володіла донька О. Міцкевича Марія, але через борги його довелося продати.

Уже набагато пізніше, по смерті Олександра Міцкевича, незнаний автор спогадів про нього писав, що той "жив і навчав в умовах архіважких. Кожна дія, слово, інтрига могли позбавити його місця праці..., край любив щиро, хоча змушений завжди закриватися непробивним заслоном" [39, № 159, 160].

Тож Олександр Міцкевич презентував те коло "російськоімперських" педагогів, яким у т. зв. забраних губерніях забезпечено певний життєвий стандарт, але не створено жодних умов до розвитку. Люди не бачили перед собою жодних перспектив, трималися під жорстким наглядом, винагороджувалося тільки прислужництво, часто розчаровані і замкнуті в собі не чули в собі сили – бо їм це не вільно, аби у повній показати власну національну та культурну самобутність [40, s. 247]. Та, напевно, як і його рідний брат, він з упевненістю міг би сказати: "О Литво, вітчизно моя...", бо саме туди він намагався повернутися відтоді, як покинув свій край молодим випускником Віленського університету, бо саме так його сприймали і його колеґи-викладачі, і студенти. Однак з огляду на все вище викладене незаперечним є його зарахування і до польської національної спадщини, і до українського наукового надбання.

Список використаних джерел

1. Державний архів м. Києва, ф. 16, оп. 276, спр. 82.
2. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1325.
3. Там само, ф. 16, оп. 276, спр. 80.
4. Там само, ф. 16, оп. 276, спр. 80.
5. Там само, ф. 16, оп. 276, спр. 733.
6. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1328.
7. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1330.
8. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 1330.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 260, спр. 3.
10. Там само, ф. 707, оп. 1, спр. 613.
11. Там само, ф. 707, оп. 260, спр. 5.
12. Акт в Императорском Харьковском университете 30 августа 1848 года. – Харьков: Университетская типография, 1848. – 18 с.
13. Багалей Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1906. – XIV, 329 с.
14. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834 – 1884) / составлен и издан под ред. В.С. Иконникова. – К.: Тип. Им. ун-та св. Владимира, 1884. – XXXVI, 816, II, [4] с.
15. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Университета св. Владимира / М.Ф. Владимирский-Буданов. – Т. 1: Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича. – К.: Тип. Им. ун-та св. Владимира, 1884. – 674, [XLIII] с.
16. Грыцкевіч А. Беларускія карані радаводу Міцкевічаў / А. Грыцкевіч // Спадчына. – 1999. – № 2. – С. 143–162.
17. Даніленка С. Новыя архіўныя звесткі аб продках Адама Міцкевіча / С. Даніленка // Terra Alba. – Т. 2: Homo venerius: Сексуальная прастора беларускай культуры. – Мінск: Экаперспектыва, 2001. – С. 224–227.
18. Иванов А.Е. Виленский университет Российской-имперской эпохи (1803 – 1832). Взгляд с Востока / А. Е. Иванов // Vilniaus universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis. Tarptautinės konferencijos medžiaga. 2004 m. rugsėjo 17 d. Skiriama Vilniaus universiteto 425-osioms metinėms. = Vilnius University in Europe: Past, Present and Future. Materials of the International Conference. September 17, 2004. On the occasion of the 425th Anniversary of Vilnius University. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005. – С. 164–167.
19. История Вильнюсского университета, 1579 – 1979 / С. Лазутка, В. С. Лазутка, А. Эндзинас и др.; Редкол.: С. Лазутка (отв. ред.) [и др.]. – Вильнюс: Мокслас, 1979. – 373 с.
20. История Университета св. Владимира. Сочинения Виталия Шульгина // Шульгин В. История университета Св. Владимира / В. Шульгин. – Репринтное изд. – К.: Льбидь, 2010. – С. 1–230.
21. Майданик Р.А. Цивілістична школа в Імператорському університеті Св. Володимира / Р. А. Майданик, І. А. Дідковська // Київська школа цивілістики: до 175-річчя Київського національного університету імені

Тараса Шевченка. 1834-2009 / За ред. П. А. Майданика. – К.: Алерта, 2009. – С. 13–42.

22. Мицкевич (Александр Николаевич) // Энциклопедический словарь. – Т. XIX: Михаила орден – Московский телеграф. – СПб.: Типо-Литография И. А. Эфрона, 1896. – С. 508.

23. Мицкевич Олександр // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2001. – Т. 3: К – М. – С. 2012.

24. Мицкевич Олександр // Гриценко І.С. Юридичний факультет Університету св. Володимира, 1834 – 1920 / І. С. Гриценко, В. А. Короткий. К.: Либідь, 2009. – С. 20–22.

25. Обозрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1836 – 1837 учебном году. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1836. – С. 6.

26. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1842/43 академический год. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1839. – 12 с.

27. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1845/46 академический год. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1842. – 33 с.

28. Обозрение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1845/46 академический год. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1845. – 33 с.

29. Обозрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1849 – 1850 учебном году. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1849. – С. 5.

30. Обозрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1850 – 1851 учебном году. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1850. – С. 7.

31. Обозрение публичного преподавания наук в Императорском Харьковском университете в 1857 – 1858 учебном году. – Х.: Типография Императорского Харьковского университета, 1857. – С. 6.

32. Оже-де-Ранкур Н.Ф. В двух университетах (воспоминания 1837 – 1843 годов) / Н.Ф. Оже-де-Ранкур // Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2-х т. / уклад.: Б. П. Зайцев та ін.; наук. ред. С. І. Посохов. – Т. 1. – Харків: Сага, 2008. – С. 260–266.

33. Рыбчонак С. Радавод Міцкевича / С. Рыбчонак // Наша Ніва. – 1993. – № 17. – С. 9.

34. Сачок М. Міцкевичі: сямейная хроніка / М. Сачок // Гродненская правда. – 1999. – 2 февраля. – С. 3.

35. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2-х т. / уклад.: Б. П. Зайцев та ін.; наук. ред. С. І. Посохов. – Т. 1. – Харків: Сага, 2008. – 539 с.

36. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: у 2-х т. / уклад.: Б. П. Зайцев та ін.; наук. ред. С. І. Посохов. – Т. 2. – Харків: Сага, 2010. – 540 с.

37. Шаланда А. Матеріяль да генеалогіі роду Міцкевічаў у XVII – XIX ст. / А. Шаланда // Герольд Літхерланд. – 2001. – № 2 (2). – С. 73–75.

38. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905) / Под ред. М. П. Чубинского, Д. И. Багалея. – Харьков: Типография "Печатное дело", 1908. – VIII, 311, III, (22) с.

39. Ajogawa. Aleksander Mickiewicz professor charkowskiego uniwersytetu. Wspomnienia z lat ubiegłych / Ajogawa // Gazeta Narodowa. – 1883. – № 152 – 160.

40. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803 – 1832. – Т. 2: Szkoły podstawowe i średnie. – Rzym; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. – 460 s.

41. Dobszewicz T.J. Wspomnienia z czasów, które przeżyłem. – Kraków: Drukarnia "Czas" Fr. Kluczyckiego, 1883. – 216 s.

42. Dzieła Adama Mickiewicza / Oprac. T. Pini. – Т. 3: Opowiadania i poezje prozą, rozprawy literackie, recenzje i sprawozdania, pisma dotyczące organizacji Filomatów, pisma polityczne, Trybuna Ludów, listy i przemówienia. – Lwów: nakł. Księgarni H. Altenberga; Warszawa: Wende i Ska, [1914]. – IX, 682 s.

43. Janowski L. Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805 – 1820) / L. Janowski // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny. – 1911. – Т. XLIX. – S. 127–284.

44. Kamiński O. Polskie związki młodzieży (1804 – 1831) / O. Kamiński. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968. – 287 s.

45. Kijas A. Polacy na Uniwersytecie Charkowskim (1805 – 1917) / A. Kijas. – Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2008. – 284 s.

46. Kijas A. Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku. Słownik biograficzny / A. Kijas. – Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX; Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2000. – [XXXIV], 405 s.

47. Kossak E.K. Rodzina M. / E. K. Kossak. – Warszawa: Czytelnik, 1991. – 531 s.

48. Kozieradzki A. Wspomnienia z lat szkolnych: 1820 – 1831 / A. Kozieradzki. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1962. – 280 s.

49. Krzywicki T. Szlakiem Adama Mickiewicza. Przewodnik / T. Krzywicki. – Wydanie III poprawione i rozszerzone. – Pruszków: Rewasz, 2006. – 328 s.

50. Łosijewski I. Aleksander Mickiewicz / I. Łosijewski // Polonia Charkowa. – 2001. – № 1 (5). – S. 7.

51. Makowiecka Z. Mickiewicz Julian Aleksander (1801 – 1871) / Z. Makowiecka // Polski słownik biograficzny. – Т. XX. – Z. 8. – Wrocław;

Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – S. 706.

52. Mickiewicz A. Dzieła / A. Mickiewicz. – Т. XVI: Listy. – Część III. – Warszawa: Spółdzielnia wydawnicza „Czytelnik”, 1955. – 750 s.

53. Mickiewicz W. Słowo wstępne / W. Mickiewicz // Pamiętnik Franciszka Mickiewicza. – Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923. – S. 5–14.

54. Rolle M. Ateny wołyńskie: szkic z dziejów oświaty w Polsce / M. Rolle. – Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione. – Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923. – 309 s.

55. Sobieszański F.M. Mickiewicz Aleksander / F. M. Sobieszański // Encyklopedia Powszechna. – Т. XVIII (Maremmy – Mstów). – Warszawa: S. Orgelbranda Księgarnia i Typografia, 1864. – S. 488.

56. Sondel J. Aleksander Mickiewicz i jego poglądy na tle sporu z początków XIX wieku na temat roli prawa rzymskiego w dawnej Polsce / J. Sondel // Krakowskie studia z historii państwa i prawa. – 2004. – Т. 1. – S. 9–25.

57. Stefanowska Z. Romantyczny stosunek do finansów publicznych [w pismach Adama Mickiewicza] // Pieniądzy w literaturze i teatrze: materiały z sympozjum "Temat pieniądza w literaturze i teatrze", Uniwersytet Gdański, Gdańsk 17-18 stycznia 2000 / Pod red. J. Bachorza. – Sopot: Impuls, 2000. – S. 10–19.

58. Wrzosek A. Aleksander Mickiewicz. Ostatni profesor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim (Sylwetka skreślona przez jego ucznia) / A. Wrzosek // Minerwa Poska. – 1927. – Nr. 1. – S. 75–79.

References

- Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva, fond 16, opys 276, sprava 82.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1325.
- Ibid, fond 16, opys 276, sprava 80.
- Ibid, fond 16, opys 276, sprava 80.
- Ibid, fond 16, opys 276, sprava 733.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1328.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1330.
- Ibid, fond 16, opys 465, sprava 1330.
- Tsentralnyi dezhavnyi istorichnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv, ф. 707, on. 260, cnp. 3.
- Ibid, fond 707, opys 1, sprava 613.
- Ibid, fond 707, opys 260, sprava 5.
- Akt v Imperatorskom Kharkovskom universitete 30 avhusta 1848 hoda (1848). Kharkov: Universitetskaia tipohrafiia.
- BAHALEI, D.I., SUMTSOV, N.F., BUZESKUL, V.P. (1906) *Kratkii ocherk istorii Kharkovskoho universiteta za pervye sto let eho sushchestvovaniia (1805 – 1905)*. Kharkov: Tipohrafiia Adolfa Darre.
- IKONNIKOV, V.S., ed. (1884) *Biohraficheski slovar professorov i prepodavatelei Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira (1834 – 1884)*. Kiev: Tipohrafiia Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira.
- VLADIMIRSKII-BUDANOV, M.F. (1884) *Istoria Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira. Vol. 1: Universitet sv. Vladimira v tsarstvovanie imperatora Nikolaia Pavlovicha*. Kiev: Tipohrafiia Imperatorskoho universiteta sv. Vladimira.
- HRYSKEVICH, A. (1999) *Belaruskiia karani radavodu Mitskevichav. Spadchyna*. 2, 143–162.
- DANILENKA, S. (2001). *Novyia arkhivnyia zvestki ab prodkakh Adama Mitskevicha*. In: *Terra Alba*. Vol. 2: : Homo venerius: Seksualnaia prastora belaruskai kultury. Minsk: Ekaperspektyva, pp. 224–227.
- IVANOV, A.E. (2005) *Vilenskii universitet Rossiisko-imperskoho perioda (1803 – 1832)*. Vzhliad s Vostoka. In: *Vilnius universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis. Tarptautinės konferencijos medžiaga*. 2004 m. rugsėjo 17 d. *Skiriama Vilniaus universiteto įkūrimo 425-osioms metinėms. = Vilnius University in Europe: Past, Present and Future. Materials of the International Conference. September 17, 2004. On the occasion of the 425th Anniversary of Vilnius University*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp. 164–167.
- LAZUTKA, S. ed. (1979) *Istoria Vilniusskoho universiteta, 1579 – 1979*. Vilnius: Moksas.
- Istoria Universiteta sv. Vladimira. Sochineniia Vitaliia Shulhina (2010). In: Shulhin, V. *Istoria universiteta Sv. Vladimira*. Kiev: Lybid, pp. 1–230.
- MAIDANIK, R.A., DIDKOVSKA, I.A. (2009) *Tsyvylistychna shkola v Imperatorskomu universyieti Sv. Volodymyra*. In: Maidanik, R.A. ed. *Kyivska shkola tsyvylistyky: do 175-richchia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Kyiv: Alerta, pp. 13–42.
- ANON (1896) *Mitskevich (Aleksandr Nikolaevich)*. In: *Entsiklopedicheskii slovar*. Vol. XIXa. Saint Peterburg: Tipo-Litohrafiia I. A. Efrona, p. 508.
- ANON (2001) *Mitskevich Oleksandr*. In: Shemshuchenko, Yu. S. ed. *Yurydychna entsyklopediia*. Vol. 3. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia imeni M. P. Bazhana, p. 2012.
- ANON (2001) *Mitskevich Oleksandr*. In: Hrytsenko, I.S., Korotkyi, V.A. *Yurydychnyi fakultet Universytetu sv. Volodymyra, 1834 – 1920*. Kyiv: Lybid, pp. 20–22.
- Obozrenie publichnoho prepodavaniia nauk v Imperatorskom Kharkovskom universitete v 1836 – 1837 uchebnoy hodu* (1836). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.
- Obozrenie prepodavaniia predmetov v Imperatorskom Kharkovskom universitete na 1839/40 akademicheskii hod* (1839). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.

27. *Obozrenie prepodavaniia predmetov v Imperatorskom Kharkovskom universitete na 1842/43 akademicheskii hod* (1842). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.

28. *Obozrenie prepodavaniia predmetov v Imperatorskom Kharkovskom universitete na 1845/46 akademicheskii hod* (1845). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.

29. *Obozrenie publichnoho prepodavaniia nauk v Imperatorskom Kharkovskom universitete v 1849 – 1850 uchebnoho hodu* (1849). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.

30. *Obozrenie publichnoho prepodavaniia nauk v Imperatorskom Kharkovskom universitete v 1850 – 1851 uchebnoho hodu* (1850). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.

31. *Obozrenie publichnoho prepodavaniia nauk v Imperatorskom Kharkovskom universitete v 1857 – 1858 uchebnoho hodu* (1857). Kharkov: Tipohrafiia Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta.

32. OZHE-de-RANKUR, N.F. (2008) V dvukh universitetakh (vospominaniia 1837 – 1843 hodov). In: Posokhov, S.I. ed. *Kharkivskiy universitet XIX – nachatku XX stolit'ia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv: u 2-kh t.* Vol. 1. Kharkiv: Saha, pp. 260–266.

33. RYBACHONAK, S. (1993) Radavod Mitskevicha. *Nasha Niva*. 17, 9.

34. SACHOK, M. (1999) Mitskevichy: siameinaia khronika. *Hrodnenskaia pravda*. 2 February, 3.

35. POSOKHOV, S.I. ed. (2008) *Kharkivskiy universitet XIX – nachatku XX stolit'ia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv: u 2-kh t.* Vol. 1. Kharkiv: Saha.

36. POSOKHOV, S.I. ed. (2008) *Kharkivskiy universitet XIX – nachatku XX stolit'ia u spohadakh ioho profesoriv ta vykhovantsiv: u 2-kh t.* Vol. 2. Kharkiv: Saha.

37. SHALANDA, A. (2001) Materialy da henialohii rodu Mitskevichav u XVII – XIX st. *Herold Litherland*. 2 (2), 73–75.

38. CHUBINSKII, M.P., BAHALEI, D.I. (1908) *Yuridicheskii fakultet Kharkovskoho universiteta za pervyye sto let eho sushchestvovaniia (1805 – 1905)*. Kharkov: Tipohrafiia "Pechatnoe delo".

39. AJOGAWA (1883). Aleksander Mickiewicz professor charkovskogo uniwersytetu. Wspomnienia z lat ubieglych. *Gazeta Narodowa*. 152 – 160.

40. BEAUVOIS, D. (1991) *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewskoruskich: 1803 – 1832*. Vol 2: Szkoły podstawowe i średnie. – Rzym; Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.

41. DOBSZEWICZ, T.J. (1883) *Wspomnienia z czasów, które przeżyłem*. Kraków: Drukarnia "Czas" Fr. Kluczyckiego.

42. *Dziela Adama Mickiewicza* (1914). Vol. 3: Opowiadania i poezye proza, rozprawy literackie, recenzje i sprawozdania, pisma dotyczace organizacji Filomatów, pisma polityczne, Trybuna Ludów, listy i przemówienia. Lwów: nakł. Księgarni H. Altenberga; Warszawa: Wende i Ska.

43. JANOWSKI, L. (1911) *Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805 – 1820)*. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział filologiczny*. Vol. XLIX, 127–284.

44. KAMIŃSKI, O. (1968) *Polskie związki młodzieży (1804 – 1831)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

45. KIJAS, A. (2008) *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim (1805 – 1917)*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

46. KIJAS, A. (2000) *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku*. *Słownik biograficzny*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX; Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

47. KOSSAK, E.K. (1991) *Rodzina M.* Warszawa: Czytelnik.

48. KOZIERADZKI, A. (1962) *Wspomnienia z lat szkolnych: 1820 – 1831*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich.

49. KRZYWICKI, T. (2006) *Szlakiem Adama Mickiewicza. Przewodnik*. 3rd ed. Pruszków: Rewasz.

50. ŁOSIJEWSKI, I. (2001) Aleksander Mickiewicz. *Polonia Charkowa*. 1 (5), 7.

51. MAKOWIECKA, Z. (1975) Mickiewicz Julian Aleksander (1801 – 1871). In: *Polski słownik biograficzny*. Vol. XX, Z. 8. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, p. 706.

52. MICKIEWICZ, A. (1955) *Dziela*. Vol. XVI: Listy. Część III. Warszawa: Spółdzielnia wydawnicza „Czytelnik”.

53. MICKIEWICZ, W. (1923) *Słowo wstępne*. In: *Pamiętnik Franciszka Mickiewicza*. Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1923, pp. 5–14.

54. ROLLE, M. (1923) *Ateny wołyńskie: szkic z dziejów oświaty w Polsce*. 2nd ed. Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

55. SOBIESZAŃSKI, F.M. (1864) Mickiewicz Aleksander. In: *Encyklopedia Powszechna*. Vol. T. XVIII (Maremy – Mstów). Warszawa: S. Orgelbranda Księgarnia i Typografia, p. 488.

56. SONDEL, J. (2004) Aleksander Mickiewicz i jego poglądy na tle sporu z początków XIX wieku na temat roli prawa rzymskiego w dawnej Polsce. *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*. 1, 9–25.

57. STEFANOWSKA, Z. (2000) *Romantyczny stosunek do finansów publicznych [w pismach Adama Mickiewicza]*. In: *Pieniądzy w literaturze i teatrze: materiały z sympozjum "Temat pieniądza w literaturze i teatrze"*, Uniwersytet Gdański, Gdańsk 17-18 stycznia 2000. Sopot: Impuls, pp. 10–19.

58. WRZOSEK, A. (1927) Aleksander Mickiewicz. Ostatni profesor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim (Sylwetka skreślona przez jego ucznia). *Minerwa Poska*. 1, 75–79.

Надійшла до редколегії 20.05.16

R. Martseniuk, PhD, Senior scientific fellow
Branch State Archive of Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

LITHUANIA, UKRAINE AND LITHUANIA – THE LIFE AND CAREER OF PROFESSOR ALEXANDER MICKIEWICZ

The article is based on archival sources and historiographical analyzes the life and scientific-pedagogical activity Alexander Mickiewicz, one of the first professors of the University of St. Vladimir. There is an attempt to describe the one hand the problem of self-determination for a single person who represented thousands of people who due partitions late eighteenth century. was a part of the new state, the other to illustrate the then education and national policy of the Russian Empire regarding them.

Keywords: Alexander Mickiewicz, Vilnius University, Kremenets Lyceum, University of St. Vladimir, Kharkov University.

УДК 94(477):365.15:355.426(=162.1)"1863/1864"

A. Оліяничук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЗАЛУЧЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНИХ КОЗАЦЬКИХ ПОЛКІВ ДО ПРИДУШЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1863 – 1864 РР.

Стаття присвячена вивченню історії Лівобережних козацьких полків, створених для участі у придушенні польського повстання 1863 – 1864 рр. Автор дійшов до висновку, що пам'ять про козацькі часи продовжувала жити серед населення Лівобережжя України і в середині XIX ст. Саме завдяки цьому уряд відновив козацькі полки у 1863 р. Вони були зручною формою мобілізації населення для боротьби з польськими повстанцями.

Всього було створено 3 козацькі полки. Початковою метою їх формування було недопущення поширення повстання на територію Полтавської та Чернігівської губерній. На Правобережжя України вони були перекинуті для відновлення традиційного порядку та участі у придушенні можливих селянських виступів. Однак, у зіткнення з противником козаки не вступали через відсутність необхідності. Водночас, особовий склад був задіяний в охороні громадського порядку та захищав військове майно. Встановлено, що козацькі полки активно залучались для підвищення авторитету діючого режиму, шляхом проведення парадів у місцях формування. Також, визначено чисельність та втрати Лівобережних козацьких полків у кампанії з придушення польського Січневого повстання.

Ключові слова: Січневе повстання, Лівобережжя України, козацькі полки, кавалерія, ополчення.

Історія козацтва належить до однієї з провідних тем в українській історіографії. Це пов'язано як з його коло-сальним впливом на державотворчі процеси в Україні,

так і унікальністю феномену козацтва. Однак, ці явища призвели і до протилежного ефекту – історія козацтва переважно асоціюється з існуванням Гетьманщини.

Досить довго пануючим було уявлення, що з ліквідацією державних структур Гетьманщини в кінці XVIII ст. закінчується і історія українського козацтва.

Серед сучасних дослідників ці думки вже відійшли в минуле, а історія козацтва продовжена на XIX ст. Однак, з точки зору уваги істориків, тут більше пощастило козацьким спільнотам півдня України, оскільки вони були організовані у самостійні утворення, що носили назву "військо", наприклад, Азовське, Бузьке, чи Чорноморське. Представники колишньої титульної верстви Гетьманщини не отримали такої організації, а в господарському аспекті були дуже схожими з рештою сільського населення регіону. Відповідно й дослідники козацької історії переважно оминали теми, пов'язані з козацтвом Полтавської та Чернігівської губерній в XIX ст. Разом з тим, уряд Російської імперії в XIX ст. чотири рази формувал з них козацькі полки.

З чотирьох прецедентів організації козацьких полків на Лівобережжі України в XIX ст. найбільше історіографічних напрацювань присвячено козацьким полкам, створеним у 1812 р. Це пов'язано з культом "Вітчизняної" війни 1812 р. у Російській імперії та СРСР. З кожного наступного випадку формування козацьких ополчень полків створювалось все менше і, пропорційно, зменшувалась увага дослідників до них. Врешті, факт створення козацьких полків у 1863 р. залишився майже непоміченим. Розуміємо, що з полки не були силою, що могла вирішити долю кампанії, однак, сам факт їх відновлення, через 80 років після ліквідації війська Гетьманщини, викликає зацікавлення та підштовхує до визначення їх місця в історії України.

Як ми вже вище зазначали, в історіографії це питання майже не розглядалось. Першим звернув увагу на питання історію Лівобережних козацьких полків 1863 – 1864 рр. український емігрантський історик О. Переяславський [7]. Автор прагнув продовжити тяглість традицій українського війська на XIX ст. і козацькі полки з Лівобережжя України виступали основою для цього. Однак, не маючи доступу до архівних матеріалів, автор не вдалось втілити свою концепцію у життя.

Після спроби О. Переяславського написати історію козацьких полків 1863 – 1864 рр. минуло близько 70-ти років, поки наступний дослідник, Ф. Ф. Стоянов, знову звернувся до питання участі козацьких полків у придушенні польського січневого повстання [10]. Автор зупинився на проблемах формування та структури полків, охарактеризував їх особовий склад та спробував встановити роль козацьких з'єднань у ліквідації польського виступу.

На цих же питаннях концентрує увагу С. М. Цигульський [28]. На цьому перелік та напрацювання авторів, що звертались до питання історії Лівобережних козацьких полків у 1863 – 1864 рр. закінчується. Жоден з них не звертався до причин їх відновлення, не з'ясував, що ж собою являли ці полки, а проблема їх участі в кампанії 1863 – 1864 рр. проаналізована частково. Тому, актуальність нашої статті зумовлена недостатнім висвітленням ролі козацьких полків у придушенні польського повстання та їх місця в історії українського козацтва загалом.

Метою нашої статті є встановлення причин відновлення козацьких полків на Лівобережжі України, визначення їх устрою та сутності, розкриття участі козацьких полків у кампанії 1863 – 1864 рр., визначення їх чисельності та втрат у даний період. Вказані завдання реалізуються через аналіз канцелярії полків та матеріалів тогочасної періодичної преси. Для визначення сутності козацьких полків 1863 – 1864 рр. здійснено їх порівняння з Лівобережними козацькими полками 1855 – 1856 рр., з іншими тогочасними іррегулярними формуваннями Ро-

сійської імперії та селянським ополченням, створеним для участі у придушенні Січневого повстання.

У 1863 р. уряд вчетверте в XIX ст. звертається до практики формування з козацтва Полтавської та Чернігівської губерній тимчасових військових з'єднань. Безпосереднім приводом до цього став збройний виступ поляків у 1863 р., що в історіографії отримав назву "Січневе повстання". Польське національно-визвольного повстання розпочалось 22 січня 1863 р. [6, с. 159].

Очільники Січневого повстання, розуміючи свою неспроможність у відкритому бою перемогти значно сильнішу регулярну армію Російської імперії, вдалися до партизанської тактики ведення війни. Вони розраховували на військо втручання Англії та Франції, та залучення широких верств населення до виступу. Повстанцям вдалось взяти під контроль значні сільські території в тогочасних Привісельському та Північно-Західному краях.

26 квітня 1863 р. повстання почалось і на Правобережній Україні. Однак, сили інсургентів відносно швидко були розбиті військами царської армії. Остання сутичка сталась 19 червня 1863 р. біля Радзивилова, Кременецького повіту, де з'єднання поляків під командуванням Е. Ружицького зазнало поразки і відступило на територію Австрійської імперії [5, с. 180].

Реагуючи на партизанську тактику польських повстанців, уряд різними шляхами збільшує чисельність армії, оскільки для контролю над сільськими округами – основного ареалу діяльності повстання, потрібна була значна кількість війська. Одним з таких шляхів було формування на Лівобережжі України козацьких полків. Наказ про їх створення вийшов 24 травня 1863 р. [4, с. 495].

На момент виходу цього наказу польські повстанські загони на Правобережжі ще продовжували діяти. У пункті 1 наказу зазначено, що полки створені для охорони прикордонних районів Полтавської та Чернігівської губерній, а у випадку необхідності, для дій в інших губерніях. У 8-ому параграфі наказу "Про призначення полків" повторно зазначалось, що: "Малоросійські кінні полки призначаються для використання у своїх губерніях ..." [4, с. 498]. З цих слів зрозуміло, що, початково, уряд боявся поширення повстання на Лівобережжя України, а козацькі загони створювали для недопущення виступу поляків на цій території. Звичайно, можливість їх використання в інших регіонах, для боротьби з повстанцями, не виключалась.

Створення Лівобережних козацьких полків у XIX ст. було традиційним способом посилення боєздатності армії. Залучення вихідців з козацького стану Полтавської та Чернігівської губерній до війська саме шляхом організації однойменних полків у 1863 р., а не, наприклад, через рекрутський набір, робилось з декількох причин. По-перше, за плечима уряду були три успішні прецеденти формування тимчасових козацьких полків з нащадків титульного стану колишньої Гетьманщини у 1812, 1831 та 1855 рр.

По-друге, в п. 1 наказу про створення одразу зазначалось, що козаки призиваються до зброї тимчасово. По закінченню необхідності вони мали повертатись у свої домівки. Таким чином, можна було мобілізувати козацькі маси на потрібний період, а не на 15 років рекрутської служби, і цим самим не створювати додаткового незадоволення рекрутським набором та не відривати найпрацездатніший прошарок населення надовго від їхніх господарств.

По-третє, залучення козацтва на військову службу шляхом створення однойменних полків дозволяло апелювати до історичної пам'яті про часи минулої слави їх предків. Крім того, противник був дуже підходящим для

маніпулювання, використання стереотипів і створення з нього одвічного ворога козацтва. Всі ці ідеологічні фактори використовувались з метою мобілізації козацьких мас у новосформоване з'єднання.

Свідчення намагання створити з учасників польського національно-визвольного руху "образ ворога" для козацтва знаходимо у виступі священника Г. Субботина перед новонабраними козаками с. Ніконовки 21 липня 1863 р. Козаки називалися охоронцями престолу, а поляки – непокірними бунтівниками [11, с. 259]. Далі зазначалось, що козаки повинні стати на захист своєї свободи, честі і майна, на які посягають повстанці. Також згадувались перемоги запорожців – славних предків козаків. Так духовенство, перебуваючи на службі держави, формувало "образ ворога" для козаків в обличчі польських повстанців. До честі Г. Субботина слід віднести те, що він прививав козакам правила "чесної війни": не чіпати дітей, жінок та беззбройних, не грабувати місцеве населення, не зловживати алкоголем [11, с. 261].

На відмінну від попередніх трьох випадків формування козацьких полків, у 1863 р. створення Лівобережних кінних козацьких полків займалось Міністерство Державного майна і його місцеві осередки – губернські палати, оскільки посада генерал-губернатора була ліквідована в 1856 р. [10, с. 168]. Відповідно, міністр державного майна А. А. Зельоний був начальником над цим трьохполковим з'єднанням на час їх започаткування. Його доповідь імператору лягла в основу положення про створення Лівобережних козацьких полків. Він сформував цілі та характер майбутнього використання козаків, і виклав їх у листі до командира 1-го Полтавського полку полковника Аполлона Фомича Кардашевського 20 липня 1864 р. [13, арк. 24].

Зрозуміло, що приводом для створення козацьких полків було повстання поляків. Для його ліквідації уряд вдався до особливих заходів – створення озброєних караулів з селян як у Західних (сучасні Литва, Білорусь та Правобережна Україна), так і в суміжних губерніях. Сільське населення Полтавської та Чернігівської губерній переважно складається з козаків, що не раз призивались у надзвичайних умовах до зброї, тому ідеально підходило для цього завдання (за словами міністра). Так як використання козацьких полків, початково, мало б обмежуватись місцями формування, то і самому ополченню було дано характер озброєної сільської варти, тільки сформованої більш правильно, і в більшій кількості [13, арк. 26].

Оскільки, українські козацькі полки розглядались як покращена версія сільських караулів, то варто сказати декілька слів і про цей тип ополчення. Указ про їх створення вийшов 24 квітня 1863 р. Один загін мав нараховувати від 50 до 100 осіб. Керували ними місцеві поліцейські чиновники. Вогнепальну зброю отримували тільки десятники і сотники. Основна маса вояків була озброєна сокирами і косами та не мала уніформи. Вони організовували застави на дорогах та патрулювали сільські округи [1, с. 110]. Однак, тимчасові козацькі формування з Полтавської та Чернігівської губерній були значно краще організовані, ніж сільські караули, і були більш боєздатні.

Козацьке ополчення 1863 р. складалось з трьох полків: 1-го та 2-го Полтавського та 1-го Чернігівського (прив'язка нумерації полків до губернії, в яких вони створювались, використовувалась і в козацькому ополченні 1855 р.). Кожен полк поділявся на 7 сотень: 6 діючих і 1 резервну. Поділ був аналогічний з тим, що існував в Лівобережних козацьких полках 1855 – 1856 рр. Слід зазначити, що це був історичний козацький поділ війська на полки і сотні. Така ж структура була в інших тогочас-

них іррегулярних козачих формуваннях Російської імперії, крім наявності 7-мої резервної сотні [2, с. 548].

Порівнюючи далі накази про створення Лівобережних козацьких полків у 1855 та 1863 рр. знаходимо наступні аналогії: однакова кількість рядових козаків – по 125, приказних та урядників – по 8, поручиків чи корнетів – по 2 у сотні. В інших тогочасних іррегулярних козачих формуваннях кількість рядових у сотні була аналогічною. Трохи різнилась тільки кількість молодших командних чинів та офіцерів: 9 урядників, 6 приказних та 1 офіцер.

Знаходимо також багато інших подібних положень у наказах про створення Лівобережних козацьких полків 1855 та 1863 рр. Наприклад, під час перебування козаків в полках, громади, до яких вони належали, звільнялись від сплати за них податків. Рядовим дозволялось носити звичні зачіски та бороди. І останній, глобальний збіг: і у 1855, і в 1863 р. козацькі полки були складовими більш масштабних типів ополчення – "Державного ополчення" у 1855 р. та "сільських караулів" в 1863 р. Однак, форма залучення козаків до них залишалась незмінною – кінні козацькі полки.

Суттєво відрізнялась лише зброя: у 1863 р. козаки, вперше за чотири прецеденти формування тимчасових військових формувань упродовж XIX ст., отримали рушницю [4, с. 496]. Шабля та піка були традиційними елементами озброєння козака. Пістолями ж тепер користувались тільки сурмачі і приказні.

Порівняння двох указів про створення Лівобережних кінних козацьких полків свідчить про те, що у 1863 р. чиновники міністерства державного майна скористались вже напрацьованою у 1855 р. законодавчою базою. Попередній успішний досвід їх функціонування сприяв тому, що козацькі полки 1863 р. були повноцінним військовим утворенням, а не загонами сільських караулів, озброєних сокирами та косами, без офіцерів та військових традицій.

Офіцерський склад вербувався з осіб усіх вільних станів [4, с. 497]. Командирами сотень, зазвичай, призначались діючі офіцери, рідше відставні. Решту ж офіцерських посад в полку посіли місцеві чиновники. Офіцерська служба в козацьких полках зараховувалась як дійсна військова служба з усіма її правами і перевагами, чим приваблювала молодих чиновників.

Укомплектування підрозділів рядовим складом здійснювалась, як і в попередніх випадках формування козацьких ополчень, за територіальним принципом. У наказі про створення полків наголошувалось, що б люди з однієї волості чи рекрутської дільниці були в тій же сотні. Ця настанова мала б посилити монолітність підрозділів.

Рядовий склад козацьких полків комплектувався і за рахунок кадрових військових, що відслужили 15 років і наступні 10 років служби перебували у безстроковій відпустці. До кожного полку прикріплювалось по 50 резервістів для навчання козаків основам військової служби.

Київський арсенал забезпечив козаків зброєю. 16 серпня 1863 р. в розташування штабу 1-го Полтавського полку доставили 982 нарізні драгунські гвинтівки з штик-ножами, і таку ж кількість шабель та списів [12, арк. 43]. Піки надійшли без ратищ. Останні були виготовлені місцевими підрядчиками-євреями лише в листопаді 1863 р. Для 1-го Чернігівського полку озброєння було готове повністю раніше, напевно на початок жовтня 1863 р., коли полк отримав наказ рухатись у Київський військовий округ (далі КВО).

Факт наявності на озброєнні козаків гвинтівки був досить показовий. У попередніх козацьких ополченнях з вогнепальної зброї був тільки пістолет. У 1863 р. козаки отримали новітні нарізні гвинтівки, що почали з'являтися на озброєнні російської армії тільки в часи Кримсь-

кої війни 1853 – 1856 рр. Козаки практикувались у користуванні ними протягом чотирьох місяців, поки військовий міністр не видав 28 грудня 1863 р. указ про заміну нарізних гвинтівок гладкоствольними [12, арк. 7]. Останні поступались нарізним у дальності і точності стрільби в рази. Тобто, військове командування не планувало використовувати Лівобережні козацькі полки в сутичках з добре вишколеним противником.

Інший показовий факт щодо ставлення вже цивільного начальства до формування "Малоросійських" кінних козацьких полків стався 10 жовтня 1863 р. Управляючий полтавською палатою державного майна Яковлев відповідав на скаргу командира 2-го Полтавського полку полковника Ерделі з приводу неякісних кавалерійських сидел. Чинovníк обґрунтував свої дії так: "... мені доручено формувати козацькі полки, а не регулярні кавалерійські частини" [17, арк. 91]. В іншому листі чиновник зазначав, що козацькі полки становлять не більше ніж озброєну сільську варту, і не можуть порівнюватись ні з регулярними кавалерійськими, ні з козацькими полками [17, арк. 111], тому й питання про якісне обмундирування перед ним не ставити, мовляв, користуйтеся тим, що дали. З двох вищезгаданих випадків можна зробити висновок, що військове і цивільне начальство Українських кінних козацьких полків не розглядало їх як серйозну військову силу, здатну вирішувати серйозні завдання, тому до питання їх комплектування ставилось за залишковим принципом.

Чисельність козацького полку відповідно до указу про формування становила 1126 осіб: 25 офіцерів, 997 рядових, 54 особи допоміжного складу та 50 понадштатних відпускних [4, с. 497]. Відповідно, в трьох козацьких полках мало бути 3378 осіб. В силу різних обставин (небойові втрати, дезертирство, відпустки, відрадження) кількість особового складу завжди була меншою від вказаної цифри. Чисельність кожного полку в різні періоди служби зазначимо окремо далі.

Театром можливих бойових дій для Лівобережних кінних козацьких полків у травні 1863 р. мали бути губернії формування. Подальший хід повстання показав, що воно не перекинеться на Лівобережжя України. Тому, козацьке ополчення передислокували на територію КВО, де командування над ними прийняв Київський генерал-губернатор М. М. Анненков.

23 вересня 1863 р. він направив запит у Полтавську палату державного майна з питанням, чи будуть готові козацькі полки для виступу в Київську губернію до 15 жовтня 1863 р. [15, арк. 13] Чиновники палати відповіли, що все залежить від того, чи отримають два козацькі полки все необхідне обмундирування і озброєння. Ще місяць потому тривало листування між різними інстанціями з приводу визначення дати виступу в похід Полтавських полків. Все закінчилось тим, що начальник штабу КВО 26 жовтня 1863 р., наказав їм залишатись у місцях формування до виникнення необхідності [15, арк. 27]. 1-ий і 2-ий Полтавські козацькі полки не змогли приступити до виконання своїх безпосередніх завдань восени 1863 р. через незавершеність їх комплектації.

Натомість, 1-ий Чернігівський козацький полк виступив у похід 8 жовтня 1863 р. [15, арк. 31] Саме в цей день він був переведений у відомство військового міністерства. Подальші свідчення про діяльність цього полку досить уривчасті. Достеменно відомо (за квитанціями про отримання продовольства з Київського провіантського магазину № 2), що 31 грудня 1863 р. полк квартирувався у Києві [25, арк. 4]. 13 квітня 1864 р. з'єднання виступило з м. Києва до м. Тальне Уманського повіту [25, арк. 20]. Очевидно, що весь цей час полк розташовувався в Києві. Чисельність підрозділу, на момент ви-

ступу в м. Тальне, становила 952 особи [27, арк. 51]. Вказана кількість особового складу взята з місячних рапортів про стан полку на момент його створення з графи, де рахувалась тільки та частина особового складу, що могла виконувати бойові завдання.

У м. Тальне 1-ий Чернігівський полк прибув 23 квітня 1864 р. 30 липня 1864 р. підрозділ отримав наказ повертатись до місць формування в Чернігівську губернію, куди вони прибули в кінці серпня 1864 р. [25, арк. 75].

Час від часу особовий склад використовувався для охорони військових вантажів. Маємо три свідчення про командування особового складу в м. Житомир для охорони транспорту з навчальним військовим вантажем. В них взяли участь 75 козаків та 3 офіцери.

7-ма резервна Глухівська сотня охороняла Шосткінський пороховий завод. Встановлено, що сотня виконувала це завдання з 9 березня по 5 вересня 1864 р. [26, арк. 77]. На 1 липня чисельність цього підрозділу становила 150 осіб [14, арк. 143].

До 1-го і 2-го Полтавських кінних козацьких полків штаб Київського військового округу звертається знову навесні 1864 р. 1 квітня 1864 р. 1-ий Полтавський козацький полк виступив з Лубен у Київ, куди прибув 10 квітня. Тоді ж особовий склад отримав гладкоствольні гвинтівки. Чисельність полку на 1 травня становила 1102 особи [16, арк. 140] – на 24 менше від штатної кількості.

З 22 квітня 1864 р. особовий склад підрозділу почав виконувати своє головне завдання на наступні три місяці: охорона громадського порядку в м. Києві у формі патрулювання [12, арк. 96]. Вони були денні і нічні. До кожного патрулювання залучались 8 урядників та 59 козаків.

Полк був поділений на дві рівні частини: одна здійснювала патрулювання в Києві і квартирувалась в тогочасному його передмісті – Куренівці, інша знаходилась у Васильківському повіті. 15 липня 1864 р. козаки здійснили останнє нічне патрулювання Києва. В той же день частина полку, що знаходилась у Васильківському повіті, отримала розпорядження повертатись до Києва. Після виходу наказу про розпуск Лівобережних кінних козацьких полків, 26 липня 1864 р., 1-ий Полтавський полк вирушив до місць формування.

2-ий Полтавський козацький полк взяв найактивнішу участь, з трьох Лівобережних козацьких полків, у ліквідації наслідків польського повстання на території Правобережжя України. Полк виступив у похід 1 квітня 1864 р. Особовий склад підрозділу нараховував 1100 осіб [22, арк. 23] – майже штатна кількість.

27 квітня полк прибув у м. Житомир [19, арк. 261]. Однойменний повіт став місцем дислокації та несення військової служби особовим складом 2-го Полтавського козацького полку до початку серпня 1864 р. Полк був зарахований в Житомирський загін під командуванням генерал-лейтенанта Хитрова [22, арк. 82].

6 червня 1864 р. 2-га та 4-та сотні отримали наказ охороняти батарею 33-ої артилерійської бригади, замість двох рот 11 стрілецького батальйону, в м. Любар. Одну роту мали замінити 2 козацькі сотні [23, арк. 168]. З цього можемо зробити висновок, що командування Житомирського загону розцінювало бойовий потенціал двох козацьких сотень, як однієї регулярної роти (по чисельності особового складу вони були майже однакові). Решта ж сотень здійснювала патрулювання ввірених їм населених пунктів, конвоювання арештантів та охорону на маршах армійського майна.

Чисельність підрозділу на 1 липня 1864 р. становила 1102 особи [22, арк. 78]. Змушені не погодитись з твердженням Ф. Ф. Стоянова, що в кожній сотні полку не вистачало від 5 до 10% особового складу [10,

с. 179], адже, на той момент, в полку не вистачало тільки 24 особи до штатної кількості.

28 липня 1864 р. Волинський губернатор наказав командиру 2-го Полтавського полку відрядити дві сотні до м. Янушполь, Житомирського повіту. Вони мали розквартирування там до відновлення порядку і законності, бо селяни ухилялись від сплати викупних платежів та чинили опір поліції [23, арк. 330]. У випадку необхідності, козаки мали допомогти повітовому справнику відновити порядок, або просто залякати селян своєю присутністю. Цей наказ так і не було виконано, бо ще 26 липня 1864 р. вийшов інший, про розпуск Лівобережних кінних козацьких полків, про існування якого Волинський губернатор мабуть не знав. Все ж, показовим є тип завдання, що ставилося перед 2-им Полтавським козацьким полком – приведення селян до покори і традиційного порядку.

Аналізуючи ситуацію на Правобережжі України в 1864 р., можемо стверджувати, що вона залишалась напруженою. Повстання поляків позбавило спокою місцевого селянства. Український історик та етнограф Борис Познаський, що був очевидцем польського повстання на Правобережжі України в 1863 р., згадував, що селяни вбачали в кожному дворянинові, чи просто незнайомцеві, потенційного учасника польського повстанського руху [8]. Тому, розміщення в регіоні додаткових сил по охороні порядку було дуже доречною справою.

Один з очільників польських повстанців у регіоні В. Рудницький свідчив, що стратегія повстанців на Правобережжі передбачала, в першу чергу, проведення соціальних перетворень, які повинні були викликати революцію. Простий народ судив про Польшу по своїх поміщиках, тому не було сенсу говорити йому про необхідність боротьби за незалежність [9, с. 206]. Як наслідок, польські повстанці читали перед селянськими масами так звані "Золоті грамоти", де обіцяли їм землю безкоштовно. Крім того, не пройшло і 10 років з моменту масових селянських бунтів, що увійшли в історію під назвою "Київська козаччина".

Разом з тим, селянська реформа тільки починала впроваджуватись. Селяни звичайно ж були незадоволені її умовами. Створення сільських караулів мало тільки додати останнім впевненості у своїх силах. Тому, на нашу думку, Полтавські та Чернігівські козацькі полки вводились на Правобережжя, з метою придушення можливих бунтів селян або ж для демонстрації сили уряду і недопущення таких виступів. Підтвердженням цьому є згадане вище завдання по заспокоєнню жителів м. Янушполя та загальний аналіз ситуації в регіоні. Однак, ні проти польських повстанців, ні проти потенційних виступів селян Лівобережні кінні козацькі полки не застосовувались в силу відсутності необхідності.

2-ий Полтавський козацький полк, виконуючи військові завдання на території Житомирського та суміжного з ним повітів, постійно мав проблеми з продовольчим та матеріальним забезпеченням особового складу. Полковник Ердалі, щоб забезпечити рядовий склад полку найнеобхіднішим, 14 червня 1864 р., просив дозволу в начальника штабу КВО, генерал-лейтенанта Гапа, відпускати своїх підлеглих найматись на роботу до місцевих жителів [18, арк. 450]. Останній дозволив вчинити такі дії за умови, що на заробітки підуть не більше ніж 20 чоловік з сотні.

Це явище було поширене не тільки влітку 1864 р. у 2-му Полтавському полку. Знаходимо свідчення про наймитування рядового складу цього ж полку в березні 1864 р., коли він ще знаходився в Полтавській губернії [21, арк. 19]. Козак 7-ої сотні 1-го Чернігівського полку, що охороняла Шосткінський пороховий завод, Тихон

Барабашов 2 вересня 1864 р. загинув через нещасний випадок, перебуваючи на роботі в місцевого поміщика Богаєвського [26, арк. 63].

Аналіз документів дозволяє констатувати той факт, що забезпечення Українських козацьких полків було вкрай незадовільним, що змушувало рядовий склад займатись наймитуванням серед місцевого населення для забезпечення себе харчуванням та обмундируванням. Це явище не могло сприяти високій боєздатності з'єднань.

Крім виконання безпосередніх своїх військових функцій, Полтавські і Чернігівські кінні козацькі полки служили також засобом підняття престижу імператорського режиму серед місцевого населення. Це здійснювалось шляхом проведення численних парадів. Практика організації урочистих маршів особового складу Лівобережних козацьких полків почала використовуватись у попередньому козацькому ополченні 1855 – 1856 рр.

В ополченні 1863 – 1864 рр. паради стали ледь не буденним явищем. Вони проводились як полками, так і сотнями, як у губернських, так і в повітових містах та містечках. Більшість парадів пройшло у місцях формування. Приводами для них були ювілейні дати чи дні народження членів імператорської родини, рідше релігійні свята. Знайдено свідчення проведення особовим складом 1-го Полтавського полку 13 урочистих маршів (на честь ювілею вступу на престол Олександра II; народження наступника престолу, його хрещення; народження дитини у сестри імператора; іменини і день народження імператора та імператриці; в честь підкорення Кавказу [20, арк. 42]). 2-ий Полтавський козацький полк провів 9 парадів.

Щодо втрат, які понесли три козацькі полки, то ситуація виглядає наступним чином: оскільки особовий склад полків не вступав у зіткнення з противником, то всі випадки смерті стались через хвороби та нещасні випадки. Маємо таку картину смертності за 1863 – 1864 рр.: 1-ий Полтавський полк – 7 осіб, 2-ий Полтавський полк – 21, 1-ий Чернігівський полк – 13. Всього померла 41 особа.

Наказ про розформування трьох кінних козацьких полків вийшов 26 липня 1864 р. [3, с. 652]. Польське повстання вже було придушено, ситуація в Київському військовому окрузі повністю контролювалась урядом, тому необхідності у подальшому перебуванні там Лівобережних козацьких полків не було. Дислокація в регіоні козацьких полків лягала тягарем на місцеве населення, що було змушене утримувати особовий склад підрозділів, та слугувало причиною різних конфліктів.

Повертаючись до указу про розформування полків, варто зазначити, що рядовий склад отримав пропозицію вступити в регулярні частини. На це козаки з 2-го Полтавського полку одногосно відповіли, що готові служити далі, якщо полк буде збережений у такому ж складі, тобто залишиться козацьким. Служити ж в регулярних частинах бажання ніхто не виявив [24, арк. 6]. Зрозуміло, що голосування не проводилось таємно і відбувався тиск натовпу на рішення окремих особистостей. Однак, вищевказаний факт свідчить, що ідея існування козацького війська та окремішності козацтва Лівобережжя як стану, продовжувала жити серед його представників і майже через 100 років після ліквідації Гетьманщини. Козаки хотіли нести службу на іррегулярних засадах, а не перебуваючи постійно у війську. Звичайно, побажання козаків в тих умовах були нездійсненними.

Основна маса мобілізованих рядових розпускалась по домівках на початку вересня 1864 р. Їм зарахували службу в козацьких полках як виконання рекрутської повинності. Також, вони мали отримати звільнення від сплати всіх податків та несення решти державних повинностей.

Отже, у 1863 – 1864 рр. мав місце останній прецедент формування тимчасових військових формувань з козацтва Лівобережжя України. Початково, вони створювались для недопущення поширення польського повстання на Полтавську і Чернігівську губернії. На Правобережжя України козацькі полки були перекинуті для відновлення законності, традиційного порядку та з метою попередити можливі селянські виступи. Лівобережні козацькі полки участі в бойових діях не брали. Їх формування жодним чином не вплинуло на становище всього козацького стану Полтавської та Чернігівської губерній.

Через запровадження загальної військової повинності, подальше створення іррегулярних формувань з козацтва колишньої Гетьманщини перестало мати сенс. Проте, сам факт формування Українських козацьких полків у 1863 – 1864 рр. свідчив, що ідея використання військового потенціалу козацтва Лівобережжя України жила серед високопоставлених чиновників Російської імперії і майже через 100 років після ліквідації Війська Запорозького. Згадані полки були дуже зручною формою для мобілізації козацтва Полтавської та Чернігівської губерній, заради посилення боєздатності армії Російської імперії в моменти військових конфліктів.

Список використаних джерел

1. Айрапетов О.Р. Царство Польское в политике империи в 1863 – 1864 гг. / О. Р. Айрапетов. – М.: Регнум, 2012. – 131 с.
2. Воинский Устав о строевой службе конных полков казачьих войск // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. XXXV. – Отделение второе. 1860: От № 36059–36489. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1862. – С. 547–634.
3. Высочайше утвержденное Положение о роспуске Малороссийских конных казачьих полков Черниговской и Полтавской губерний // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. XXXIX. – Отделение первое. 1864: От № 40457–41318. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. – С. 652–656.
4. Высочайше утвержденное Положение о сформировании в Полтавской и Черниговской губерниях конных Малороссийских казачьих полков // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – Т. XXXVIII. – Отделение первое. 1863: От № 39117–40024. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1866. – С. 495–499.
5. Марахов Г.И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине / Г. И. Марахов – К.: Издательство Киевского университета, 1967. – 257 с.
6. Миско М.В. Польское восстание 1863 года. / М. В. Миско – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1962. – 355 с.
7. Переяславський О. Остання збройна сила Старої України (1863 – 1864 рр.) / О. Переяславський // Табор. – 1934. – Ч. 27. – С. 24–32.
8. Познанский Б. Воспоминания о польском восстании в Украине 1863 года / Б. Познанский // Киевская старина. – 1885. – № 12. – С. 571–611.
9. Рудницький В. Исторический очерк восстания 1863 – 1864 гг. в юго-западных губерниях / В. Рудницький // Восстание 1863 года. Материалы и документы. Следственные показания о восстании 1863 года. – Wrocław – Москва: [б. в.], 1965. – С. 196–254.
10. Стоянов Ф.Ф. Тимчасові козацькі формування Лівобережної України в XIX ст.: організація, склад, служба: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. 07.00.01 : захищ. 29.06.2007 : затв. 09.04.2008 / Стоянов Федір Федорович; Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2007. – 270 с.
11. Субботин Г. Пастырское наставление ново-набранным казакам, сказанное пред отправлением их к сборному пункту – после молебствия при окроплении их Св. водою. / Г. Субботин // Полтавские епархиальные ведомости. Неофициальная часть. – 1863. – № 19. – С. 258–261.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 1346, оп. 1, спр. 1, 136 арк.
13. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 10, 75 арк.
14. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 18, 232 арк.
15. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 25, 36 арк.
16. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 95, 426 арк.
17. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 111, 431 арк.
18. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 122, 665 арк.
19. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 135, 425 арк.
20. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 136, 89 арк.
21. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 144, 104 арк.
22. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 145, 97 арк.
23. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 154, 411 арк.
24. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 165, 204 арк.
25. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 178, 139 арк.
26. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 184, 92 арк.
27. Там само, ф. 1346, оп. 1, спр. 187, 323 арк.
28. Цигульський С. М. Козацтво Лівобережної України: економічний, соціально-правовий, військовий і політичні аспекти (кін. XVIII – поч. XX ст.): автореф. дис. ... к. і. н. : 07.00.02 / Цигульський С. М.; Державний вищий навчальний заклад "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". – Переяслав-Хмельницький, 2015. – 21 с.

References

1. AIRAPETOV, O.R. (2012) Tsarstvo Polskoe v politike imperii v 1863 – 1864 hh. Moskow: Regnum.
2. Voinskii Ustav o stroevoi sluzhbe konnykh polkov kazachikh voisk (1860). In: *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie vtoroe*. Vol. XXXV, part 2. Saint Peterburg: Tipohrafiia II Otdeleniia Sobstvennoi E. I. V. Kantseliarii.
3. Vysochaishe utverzhdennoe Polozhenie o rospuske Malorossiiskikh konnykh kazachikh polkov Chernihivskoi i Poltavskoi huberii (1864). In: *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie vtoroe*. Vol. XXXIX, part 1. Saint Peterburg: Tipohrafiia II Otdeleniia Sobstvennoi E. I. V. Kantseliarii.
4. Vysochaishe utverzhdennoe Polozhenie o sformirovanii v Poltavskoi i Chernihovskoi huberhiia kh konnykh Malorossiiskikh kazachikh polkov (1863) In: *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie vtoroe*. Vol. XXXVIII, part 1. Saint Peterburg: Tipohrafiia II Otdeleniia Sobstvennoi E. I. V. Kantseliarii.
5. MARAKHOV, H.I. (1967) *Polskoe vosstanie na Pravoberezhnoi Ukraine*. Kiev: Izdatelstvo Kievskoho universiteta.
6. MISKO, M.V. (1962) *Polskoe vosstanie 1863 hoda*. Moscow: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
7. Pereiaslavskii, O. (1934) *Ostannia zbroina syta Staroi Ukrainy (1863 – 1864 rr.)*. *Tabor*. 27, pp. 24–32.
8. POZNANSKII, B. (1885) *Vospominania o polskom vosstanii v Ukraine 1863 hoda*. *Kievskaiia starina*. 12, pp. 571–611.
9. RUDNITSKII, V. (1965) *Istoricheskii очерк vosstanii 1863 – 1864 hh. v yugo-zapadnykh guberniakh*. In: *Vosstanie 1863 hoda. Materialy i dokumenty. Sledstvennye pokazaniia o vosstanii 1863 hoda*. Wrocław – Moscow: [s. n.], pp. 196–254.
10. STOIANOV, F.F. (2007) *Tymchasovi kozatski formuvannia Livoberezhnoi Ukrainy v XIX stolitti: organizatsiia, sklad, sluzhba*. Unpublished thesis (PhD), Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnikova, Odesa.
11. SUBBOTIN, H. (1863) *Pastyrskoe nastaveniie novo-nabrannym kazakam, skazannoe pred otravleniim ikh k sbornomu punktu – posle molebstviia pri okropleni i Sviatoi vodoyu*. *Poltavskie eparkhialnye vedomosti*. Neofitsialnaia chast. 19, pp. 258–261.
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, Kyiv, fond 1346, opis 1, sprava 1, 136 arkushiv
13. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 10, 75 arkushiv.
14. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 18, 232 arkushy.
15. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 25, 36 arkushiv.
16. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 95, 426 arkushiv.
17. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 111, 431 arkush.
18. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 122, 665 arkushiv.
19. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 135, 425 arkushiv.
20. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 136, 89 arkushiv.
21. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 144, 104 arkushy.
22. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 145, 97 arkushiv.
23. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 154, 411 arkushiv.
24. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 165, 204 arkushy.
25. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 178, 139 arkushiv.
26. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 184, 92 arkushy.
27. Ibid, fond 1346, opis 1, sprava 187, 323 arkushy.
28. TSYHULSKYI, S.M. (2015) *Kozatstvo Livoberezhnoi Ukrainy: ekonomichni, sotsialno-pravovi, viiskovi i politychni aspekty (kinet XVIII – pochatok XX st.)*. Abstract of unpublished thesis (PhD), Derzhavnyi vyshchyi navchalnyi zaklad "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhorii Skovorody".

Надійшло до редколегії 20.05.16

A. Oliyanchuk Ph.D. student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ATTRACTION OF LEFT BANK UKRAINIAN COSSACK REGIMENTS TO SUPPRESS THE POLISH UPRISING OF 1863 – 1864

The article is devoted to the problem of studying the history of Left Bank Ukrainian Cossack's regiments, which were created to participate in suppressing the Polish January uprising. The author comes to the conclusion, that the memory about Cossack's times continued to live between the population of Left Bank of Ukraine, even in the middle of XIX century. With the help of that phenomenon government of Russian empire restored Cossacks regiments in 1863. They were convenient form for Cossacks mobilization against Polish rebels.

Government created 3 Cossacks regiments. The primary purposes of their formation were preventing actions against spreading uprising on Poltava and Chernihiv provinces. They were deployed in Kyiv general-government for the following: restoring pre-uprising order and participation in suppression possible peasant's insurrection. However, they didn't take part in contact with enemy, because of lack of need. Their main tasks were protection of civil order and military property. The author established that Cossacks regiments actively involved for enhancing the authority of current regime by holding parades in places of formation. Also, there were estimated number and losses of Left Bank Cossack regiments in the campaign of elimination of Polish January uprising.

Key words: January uprising, Left Bank Ukraine, Cossack regiments, cavalry, homeguard.

[[УДК 94(477):355.231:323.1]"1943/1944"

О. Пониляк, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРШИХ СТАРШИНСЬКИХ ШКІЛ УПА (СЕРПЕНЬ 1943 Р. – СІЧЕНЬ 1944 Р.)

Стаття досліджує історію вишколу та підготовки офіцерів і командирів в Українській повстанській армії (УПА), її офіцерський склад як важливий компонент функціонування й існування будь-якого війська. У статті вивчено створення і діяльність перших старшинських шкіл УПА на Волині в серпні 1943 – січні 1944 років. Розглянуто характер, спрямування та умови роботи старшинських шкіл УПА "Дружинники" і "Лісові Чорти". Опрацьовано історіографію та джерельну базу проблеми. Основну увагу зосереджено на вивченні історії вишколу старшин в УПА, а саме на початковому етапі створення повстанських офіцерських шкіл. Проаналізовано умови, обставини й причини заснування старшинських та підстаршинських шкіл в УПА. Досліджено військово-політичні біографії командирів шкіл, зокрема Лева Криська (псевдо "Горинь", "Кріс"), Василя Брилевського (псевдо "Боровий"). Охарактеризовано викладацький і командний склад старшинських шкіл "Дружинники" і "Лісові Чорти". В роботі надається дослідження навчальних матеріалів, літератури та вишкільних інструкцій для курсантів та викладачів шкіл. Висвітлено передумови та причини передислокації бази старшинських вишкільних інституцій УПА з Волині до Українських Карпат.

Ключові слова: Організація українських націоналістів (ОУН), Українська повстанська армія (УПА), офіцери, старшини, вишкіл, старшинська школа УПА, "Дружинники", "Лісові Чорти".

Тривала боротьба, що її здійснювала Українська повстанська армія під керівництвом Організації українських націоналістів крила С. Бандери, стала надзвичайно яскравим явищем в українській історії, без вивчення якої годі осягти низку аспектів в історії України 1940–1950-х років. Цілком очевидно, що повне і всебічне дослідження діяльності будь-якої армії неможливе без аналізу її офіцерського корпусу, оскільки офіцерська ланка – це скелет, основа війська. В даному ракурсі український визвольний рух на чолі революційної фракції ОУН зіткнувся з тією проблемою, що довготривала окупація України різними державами, спричинена її поразкою у визвольних змаганнях наприкінці і після Першої світової війни, унеможливила створення в українському соціумі окремого офіцерського прошарку з відповідним вишколом, знаннями і державницькими поглядами; на противагу народам, які в горні боротьби, після 1917 року, здобули свою незалежність і створили у своїх національних державах власні армії, воєнні інституції (країни Балтії, Польща), і після окупації цих країн на початку Другої світової війни, змогли у відносно швидкому часі утворити воєнізоване підпілля на базі офіцерів і старшин своїх армій міжвоєнного періоду. Не менш важливий аспект полягав ще й у тому, що науково-технічний прогрес у галузі озброєння і оборони здійснив за двадцять років по Першій світовій війні великий ривок, що прямо вплинуло на розвиток військової тактики і стратегії, а це, в свою чергу, нівелювало військовий досвід ветеранів Армії УНР та УГА, котрі щиро симпатизували новоутвореній на той час УПА та ідеям відновлення держави Україна, але у своєму віці й зі старим досвідом мало чим могли зарадити у війні танків та авіації. Окрім того, сподівання ОУН на повне виснаження СРСР і Німеччини, яке мало б, на думку провідників

ОУН, призвести обидвох до розпаду і краху, подібно як це трапилось з багатонаціональними імперіями після Першої світової війни, не виправдались і, як наслідок, українським революціонерам довелося відкинути ідею створення фронтової армії й перейти на партизанські методи боротьби, для чого теж катастрофічно не вистачало молодшого та середнього командного складу. Але попри труднощі та зовнішні несприятливі обставини, командування УПА змогло не просто залучити колишніх офіцерів із армій інших держав, але налагодити повний, як для польових умов, вишкіл власних кадрів для старшинського та підстаршинського складу повстанської армії, що було життєво необхідним для існування УПА. Відтак можемо констатувати, що без окремого ґрунтового й глибинного дослідження теми підготовки офіцерських кадрів в УПА нам годі повноцінно збагнути загальну діяльність цієї воєнної формації.

У наш час актуальність даної проблеми посилюється й має практичне значення. З початком чергової російської агресії проти України, відомої як "гібридна війна", особливо цінним виявився досвід тих офіцерів і командирів, які могли вести бойові дії автономно проти набагато переважаючого ворога в заплілі, або безпосередньо поблизу фронту, що застосовували диверсійні або партизанські методи боротьби. У світлі сказаного вище, історичний досвід підготовки офіцерів-повстанців, які спрямовувались на боротьбу в умовах диверсійно-партизанської війни, є особливо цінним для нашого сьогодення.

Метою дослідження є висвітлення діяльності українського визвольного руху в напрямку підготовки старшинських кадрів для УПА наприкінці 1943 – початку 1944 років.

До висвітлення діяльності старшинських шкіл УПА тою, чи іншою мірою звертались всі дослідники армії, зокрема П. Мірчук [14], Ю. Киричук [9], А. Кентій [8] та інші не менш знакові постаті. Окремі історики вивчали різноманітні аспекти діяльності вишкільних шкіл УПА. В цьому напрямку варто відзначити низку праць І. Патриляка [20; 21], С. Ткаченка [28], П. Содоля [25–27] та інших. Проте комплексної роботи, яка була б присвячена діяльності старшинських та підстаршинських шкіл УПА, наразі немає, попри те, що для її написання існує достатня джерельна база.

Джерела з означеної теми репрезентовані в збірниках опублікованих документів [12; 13] та неопублікованими архівними матеріалами [3; 4; 7; 34], які на даний час зберігаються в головних архівах України, зокрема в українському Центральному державному архіві громадських об'єднань та Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Загалом, дані матеріали діляться на джерела, що походять з українського визвольного руху, та документи спеціальних служб безпеки, військових з'єднань, органів влади Радянського Союзу. Документи із нашої тематики, першого і другого типу, поділяються на наступні види: директивно-розпорядчі, навчально-інструкційні [6] (вишкільна література, навчальні програми [3; 33, арк. 2; 34, арк. 57; 35], розпорядок навчання, статуту [34, арк. 3]), виконавчі, обліково-статистичні [7]. Більшість документів була захоплена органами радянської держбезпеки під час боротьби з українським визвольним рухом, щоправда українським підпільникам вдалося переправити на Захід значну частину документації, яка й була згодом опублікована видавництвом Літопис УПА. Загалом, окреслена джерельна база дає нам змогу доволі повно розкрити тему діяльності і функціонування старшинських шкіл УПА.

Окрім організаційних документів велике значення мають спогади і мемуари учасників УПА, які самі або перебували на навчанні в старшинських школах, або були дотичні до їхнього створення. Безпосередні відомості про діяльність старшинських шкіл УПА подаються у спогадах С. Фрасуляка ("Хмель") [31; 23], Р. Загоруйка ("Лайпадух"), О. Конопадського ("Островець") та інших.

Український визвольний рух з початком Другої світової війни та її ескалації на сході Європи ставив перед собою завдання військовим шляхом відновити державний суверенітет і незалежність України. Для досягнення цієї мети на той час був лише один інструмент – власні боєздатні збройні сили.

ОУН, особливо її революційна фракція, першопочатково була підпільною, але, насамперед, політичною організацією, хоча і виникла з військового та молодіжно-патріотичного середовищ і завжди тяжіла до мілітарних традицій. Протягом свого підпільного існування, Організація застосовувала, головню, диверсійно-пропагандистські акції, спрямовані на повалення або розхитування антиукраїнського репресивного режиму в Польщі. З початком масштабних бойових дій між Німеччиною та СРСР, революційне крило ОУН (Б) вклинилось у протистояння двох тоталітарних систем, ставлячи перед собою мету – створити УССД (Українську Самостійну Соборну Державу).

Коли план революційного ОУН (використати фактор німецької зброї і атаки Німеччини на Радянський Союз на свою користь) провалився, оунівці відкинули опосередковану співпрацю з чужими силами і стали розраховувати лише на власні.

Властиво, що сама ідея створення своїх збройних сил була стрижневою темою політичного дискурсу в ОУН протягом всіх 1930-х років і почала частково реалізовуватись уже з початком великої континентальної

війни. Саме в цей час в середовищі українських націоналістів розвивається полеміка про необхідність створення своєї армії. В даному контексті широко відомою була ідейно-теоретична праця Михайла Колодзінського "Українська воєнна доктрина" [11].

Вже у 1940 р. Центральний провід ОУН організовує в Кракові військові старшинські курси, які "готували командний склад для армії майбутньої так званої "самостійної української держави" (так за документом – авт.). Керував курсами поручник Крачевський Йосиф, псевдонім "Свобода"... на старшинських курсах навчалось приблизно 20 чоловік, зокрема: Мирон – "Орлик", Клемишин Микола, Медвідь – "Лемиш", Арсенич – "Михайло" [12, с. 326–327].

Підпільно-диверсійна за методами та політична за характером сила – ОУН(Б) почала в 1942 році створювати (паралельно поглинаючи вже утворені військові формації Поліської Січі Тараса Бульби-Боровця [10, с. 131]) нехарактерну для підпільної політичної структури систему – свої збройні сили.

Характерно, що українські революціонери, у своїй більшості нове, молоде покоління оунівців, поставили перед собою велике за обсягом і грандіозне за задумом завдання – практично з нуля створити потужну армію, яка могла б протистояти найбільшим світовим тоталітарним державам у Центрально-Східній Європі. Головною проблемою в цьому напрямку для молодих революціонерів був тотальний кадровий голод на військових спеціалістів та відсутність будь-якої навчальної та вишкільної українськомовної літератури.

Та обставина, що створенням армії українського визвольного руху займались революціонери-підпільники в умовах нацистської і радянської окупації на тлі бажання емігрантського уряду Польщі знову встановити контроль над українськими територіями, сприяв тому факту, що майбутня УПА гартувалася саме як підпільна армія, за своєю тактикою боротьби – повстанська сила, яка мала стати іскрою в розпалюванні тотальної війни за українську незалежність.

Для вирішення однієї з головних проблем (нестача кадрів і потреба в необхідній літературі) командування УПА вже навесні 1943 року розпочинає вишкіл підстаршинського штату при кожній групі УПА на Волині та Поліссі [18, с. 237].

Командування УПА було вимушене формувати свої підрозділи практично "на марші", в польових умовах, перебуваючи в постійній загрозі з боку супротивника та в повній бойовій готовності. Ця обставина, безперечно, суттєво ускладнювала вишкіл, але, паралельно, бійці вчилися на практиці безпосередньо у збройних сутичках, що підвищувало їхню бойову здатність та загальний військовий рівень.

Перша старшинська школа УПА "Дружинники" була організована на Волині (на хуторах між селами Златолинь (точна назва – Золотолинь) і Ярополт (точна назва – Яполоть) над р. Горинь на південь від м. Степань) [10, с. 131].

У спогадах сотника В. Грабенка, ми знаходимо підтвердження території постойо бази школи. "В рядах УПА на Костопільщині": "Підстаршинська школа УПА "Дружинники" приміщувалася на хуторах між с. Золотинь (Золотолинь – авт.), с. Яполот, над р. Горинню, на південь від міста Степані. Ця околиця була неприступна для німців, бо мости на шляхах були позривані, зрештою доволішн територія була під контролем відділів УПА. На хуторі було біля 15 хат. Тут приміщувалися ще шпиталь з вишколом медсестер, окремий вишкіл дівчат і штаб полковника Леоніда Ступницького, відомого тоді як полковник "Гончаренко". Нас приділили до вишкіль-

ного складу підстаршинської школи. Командиром підстаршинської школи був пор. Федір Польовий ("Поль"). Інструкторами школи були наддніпрянець "Береза", інженер та колишній старшина ЧА, який викладав телефонічний і радіозв'язок тощо. Інший наддніпрянець, інженер, псевдонім, мабуть, "Граб", учив мінування та саперського діла, мій добрий знайомий з куреня "Соловей" Левицький ("Мікадо") вчив польовий вишкіл і сотник армії УНР "Чайка" вчив про кінноту, М. Дума й я провадили загальний військовий вишкіл — впоряд, зброєзнавство, внутрішню службу, топографію. Були ще інші інструктори з Волині, прізвищ чи псевдонімів яких вже не пригадую" [29, с. 114].

Загалом, викладацький склад старшинських шкіл УПА був доволі строкатим. У старшинських і підстаршинських школах УПА-Північ викладали: сотник "Босий", майор "Лісовий", майор "Степовий", майор "Кацо" і майор "Гамалія". Сотник "Босий" був вихідцем з Галичини, у минулому – старшина Українського Легіону. Майори "Лісовий", "Степовий" і "Гамалія" були наддніпрянцями, колишні офіцери Червоної Армії, майор "Кацо" був осетином й мав офіцерське звання РСЧА [28].

Також першими викладачами і керівниками були учасники українських легіонів (куренів) "Нахтігаль" та "Роланд" [21]. Зокрема, один із командирів "Дружинників" – Левко Крисько (псевдонім "Горинь", "Кріс") народився 5.X.1907, с. Унятичі Дрогобицького р-ну Львівської обл. (дата і обставини смерті невідомі). Учасник українського Пласту (18 полк Пласту ім. І. Франка (Дрогобич). Дослідник П. Мірчук зазначає, що Левко Крисько був членом УВО. Закінчив гімназію в Дрогобичі. Студював у Данцигу. Був одним із перших учасників ОУН, належав до силового крила Організації. Левко Крисько очолив створену бойовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН Зеноном Коссаком бойову п'ятірку (Трускавецька/Дрогобицька зведена боївка), яка здійснила одні з перших силових акцій ОУН на західних територіях України [14]. Сама постать Криська-"Кріса" була маловідомою не лише місцевій польській поліції Дрогобиччини, а й місцевим членам ОУН, оскільки більшість часу підпільник перебував у Данцигу, а до Дрогобича прибував лише під час вакацій, або за спеціального доручення.

В 1931 році Л. Крисько був заарештований польською поліцією за підозрою в здійсненні атентату, але через п'ять місяців слідчої тюрми був звільнений за недоведенням вини. У 1938 р. прибув до Хусту, де був призначений до Штабу Карпатської Січі (псевдонім "Кріс", чотар, ад'ютант командира вишкільного полку "ім. Холодного Яру" у Рівному (1941), поручник) [22, с. 19]. У 1942 році був ув'язнений Гестапо, однак після кількох місяців позбавлення волі був звільнений, йде в підпілля під псевдонімом "Горинь" [25, с. 49]. Літом 1943 р. – інструктор Підстаршинської школи ВО "Заграва", а в серпні стає керівником старшинської школи "Дружинники" в УПА-Північ. В подальшому, як зазначає дослідник Петро Содоль, від листопада Лев Крисько стає інструктором старшинської школи "Лісові чорти" (стрілецький вишкіл, внутрішня служба, зв'язок, газознавство) [25, с. 49]. Однак невідомо, як Лев Крисько поєднував посаду командира старшинської школи "Дружинники" (серпень – грудень 1943 р.) і викладача в старшинській школі "Лісові чорти" (вересень 1943 р. – січень 1944 р.) [18, с. 237], вочевидь він ділив цю посаду з Федором Польовим ("Поль"), як про це згадує сотник УПА В. Грабенко.

Окрім наведених вище фактів біографії командира першої старшинської школи УПА Лева Криська, варто ще зазначити, що його ім'я також згадується в переліку українського офіцерського складу батальйону "Роланд" (кодова назва "Organisation Roland" при німецькій 17-й

Військово-окружній команді), в ранзі поручника на посаді командира сотні [1, с. 63; 16, с. 38]. До того ж "Кріс" в роки підпільної боротьби проти Польщі в 1931 р. активно співпрацював з Михайлом Гнатовим (Дрогобицька зведена п'ятірка ОУН), який, в свою чергу був у прямих зв'язках з Григорієм Файдою та Григорієм Купецьким (дана трійка оунівців була відправлена в Маньчжурію керівництвом ОУН в 1930-х рр.) [14]. Сам Михайло Гнатів підтримував контакти з Михайлом Колодзінським (однією з чільних молодих постатей в ОУН, що впродовж тривалого часу перебував в Західній і Південній Європі, де мав зв'язки з хорватською націоналістичною організацією усташів (Ustaše) [24]. Біографічні відомості про самого Левка Криська, починаючи з середини 1930-х років по час утворення батальйонів ДУН губляться, вочевидь перший командир старшинської школи УПА проходив в 1930-х рр. додаткову підготовку в Західній Європі у вишкільних структурах націоналістичних організацій, які так само, як і українці, прагнули створити власну незалежну державу, що має стати темою окремого наукового дослідження.

Загалом, Лев Крисько був добре підготовленим командиром, пройшов як підпільний (в ОУН), так і чудовий військовий вишкіл. Зрозуміло, що особу з таким рівнем досвіду командування УПА і керівництво ОУН залучило саме до вишкільної роботи нових кадрів для повстанської армії.

Старшинська школа УПА "Дружинники" під командуванням "Гориня" була організована як бойова сотня [29, с. 116] і одночасно виконувала охоронні функції внутрішнього кільця оборони Головного штабу УПА оперативного командування "Заграва" [18, с. 237]. Зовнішнє кільце оборони по чергово утворювали бойові загони групи "Заграва". Сама школа разом зі штабом територіально базувалася на хуторах Степанського району (Рівненська обл.), нині – Костопільський р-н.

Всього за серпень-грудень 1943 р. в старшинській школі УПА "Дружинники" проходили підготовку близько 60 курсантів [17, с. 13], за іншими даними у школі "Дружинники" навчання пройшли від 210 до 250 курсантів. [30, с. 73]. Після випускних іспитів школа припинила свою роботу.

Друга старшинська школа УПА під криптонімом "Лісові чорти" діяла від вересня 1943 р. по січень 1944 р. на Поліссі [27, с. 243]. Її керівниками були Федір Польовий ("Поль") та Василь Брилевський ("Боровий"). Також одна вишкільна сотня діяла там само в жовтні 1943 – січні 1944 років [29, с. 116]. Власне, це було продовження старшинської школи УПА "Дружинники", оскільки "Лісові чорти" проходили вишкіл за вже апробованою програмою і методикою "дружинників". Більшість викладачів першої школи продовжили роботу в другій старшинській школі УПА.

Керівники школи "Лісових чортів", подібно як і керівник "Дружинників" – Лев Крисько-Горинь, пройшли військовий вишкіл, до того ж мали досвід служби в регулярних арміях: Федір Польовий – в польській, а Василь Брилевський – в німецьких військових структурах (пройшов службу в батальйоні "Нахтігаль" ("Nachtigall") в ранзі поручника). Також Василь Брилевський ще до початку Другої світової війни мав добру підготовку і входив до Військового штабу ОУН й сам викладав у найбільшій старшинській школі ОУН ім. Євгена Коновальця у Кракові на вулиці Баторія, 14 [19, с. 106]. Ця школа підготувала майбутніх знаних командирів УПА: Олександра Луцького, Ярослава Старуха, Василя Кука та інших [19, с. 106].

Окрім вишколу, при старшинській школі "Лісові чорти" було налагоджено видавництво і випуск організа-

ційно-методичної літератури: статутів для армії, навчальної літератури з низки військових дисциплін, які згодом використовувались в інших старшинських та підстаршинських школах і в підпільній армії загалом. Зокрема це "Бойовий статут піхоти (стрілець, рій, чота)" [3], "Нарис військової топографії" [4] тощо.

Автори підручної літератури (якими часто були викладачі і випускники перших старшинських шкіл) при складанні бойових статутів й інших навчальних документів брали за основу вже наявну військову програму з інших армій та РСЧА [13, с. 315]. Зокрема, "Бойовий правильник піхоти" (Київ-Львів, 1944 р.) для УПА був перекладом з російського видання "Бойовий статут піхоти" (М., 1943) [3], а "Бойовий правильник партизанки" був написаний М. Симоненком ("Берега") – колишнім доцентом Київського лісотехнічного інституту, офіцером Червоної Армії [9, с. 141].

Структурно старшинські школи УПА "Дружинники" та "Лісові чорти" були підпорядковані III вишкільному відділу КВШ групи УПА-"Північ", який очолював майор Василь Сидор — "Крегул" [29, с. 116–118].

Керівництво шкіл і командування УПА вже вело підготовку по створенню третьої старшинської школи, але через швидке наближення німецько-радянського фронту і перенесення масштабних бойових дій на територію Західного Полісся та Волині в кінці 1943 – на початку 1944 р. ГВШ УПА мусив забути про цю ідею і почати шукати більш безпечне місце постою для майбутньої бази старшинської школи [29, с. 118]. Курс навчання, за таких обставин, був скорочений, а випуск "Лісових чортів" був завершений в січні 1944 р. [27, с. 243]. Всього друга старшинська школа УПА встигла підготувати близько півтори сотні курсантів [18, с. 237]. Загалом, поліські старшинські школи УПА закінчили близько 200-300 курсантів (за повстанською термінологією – "юнаки"/"елеви") [29, с. 116], що кадрово доволі сильно підсилило позиції УПА у той період боротьби.

Після згортання роботи старшинських шкіл на Волині та Поліссі командування УПА прийняло рішення передислокувати кадровий потенціал та матеріальну частину шкіл на нові, безпечніші й спокійніші місця – до Карпат, оскільки територія, де діяла УПА-Північ, після перемоги українських повстанців над польським східно-кресовим рухом в 1943 р. стала об'єктом масованого проникнення червоних партизан через дотичні лісові масиви Західного Полісся [2]. Проте головним негативним фактором для вишколу старшин було швидке наближення німецько-радянського фронту.

Загалом, перші старшинські школи УПА стали однією із зав'язок майбутньої системи підготовки старшин та підстаршин в УПА, важливим елементом налагодження вишкільної мережі старшинського та підстаршинського складу повстанської армії. В 1944 році, під захистом рідних Карпатських гір, повстанці створюють нову, ще більш потужну школу офіцерів, яка випустить не одну сотню талановитих і безстрашних командирів УПА.

Звичайно, в умовах війни й постійної загрози з боку супротивників, не маючи власного сталого заплілля, українському повстанському руху було надзвичайно важко практично на марші і з нуля налагодити повноцінну підготовку підстаршинського і старшинського потенціалу. Але попри перепони й тяжкі обставини, повстанці зуміли подолати труднощі і створили потужну систему вишколу молодшого та середнього командирського складу УПА, що є унікальним явищем у світовій історії.

Список використаних джерел

1. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939 – 1945) / А. Боляновський – Львів: Львівський

національний університет ім. І. Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету, 2003. – 686 с.

2. В'ятрович В.М. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947 / В.М. В'ятрович. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2012. – 368 с.

3. Галузеви державний архів Служби безпеки України, ф. 13, оп. 376, т. 67.

4. Там само, ф. 13, оп. 376, т. 65.

5. Там само, ф. 13, спр. 376, т. 67, арк. 152–172.

6. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 19, арк. 247–257.

7. Там само, ф. 13, спр. 376, т. 69.

8. Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. / А.В. Кентій. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 219 с.

9. Киричук Ю.А. Історія УПА / Ю.А. Киричук. – Тернопіль: [б. в.], 1991. – 55 с.

10. Киричук Ю. Український національний рух 1940 – 1950 рр.: ідеологія та практика / Ю.А. Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.

11. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина / М. Колодзінський. – Торонто: Т-во кол. вояків УПА в Канаді і ЗДА, 1957. – 62 с.

12. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки ОУН і УПА 1944–1945 / Упор. О.Ішук, О. Кокін. – К.; Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 2007. – 912 с.

13. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1: Видання Головного командування УПА / Упор.: Ю. Черченко, В. Кук, В. Коваль, В. Галаса, О. Вовк. – К.; Торонто: Вид-во "Літопис УПА", 1995. – 482 с.

14. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Т. 1. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – 639 с.

15. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. Документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів: Просвіта, 1991. – 448 с.

16. Музичук С. Батальйон "Roland". 1941 / С. Музичук, І. Марчук // Однострій. Військово-історичний журнал. – 2002. – № 7. – С. 33–41.

17. Музичук С. Українська Повстанча Армія / С. Музичук, І. Марчук. – Рівне: Однострій, 2006. – 56 с.

18. Патриляк І.К. "Встань і борись! Слухай і вір...". Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939 – 1960 рр. / І.К. Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.

19. Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН (Б) у 1940 – 1942 роках / І.К. Патриляк. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 598 с.

20. Патриляк І.К. "Щоденний хліб" курсантів УПА: Житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських і підстаршинських шкіл УПА (1943 – 1944 рр.) / І.К. Патриляк // Український визвольний рух. – 36. 3. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2004. – С. 246–260.

21. Патриляк І.К. Кадри вирішують все: підготовка старшин і підстаршин УПА [Електронний ресурс] / І.К. Патриляк // Український тиждень. – 2012. – 21 жовтня. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/history/62780>. – Дата звернення: 21.01.2016.

22. Пластуни у визвольних змаганнях: Дані зібрав 28-ий курінь УПС-ок "Верховинки". – Нью-Йорк: [б. в.], 2002. – 71 с.

23. Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-"Хмеля" / Ред. і упор. Р. Забілий. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 424 с.

24. Рог В. Михайло Колодзінський. Лицар ідеї і чину [Електронний ресурс] / В. Рог // Незборима Нація. – 2005. – № 3 (329). – Режим доступу: <http://nezboryma-naciya.org.ua/show.php?id=392>. – Дата звернення: 27.01.2016.

25. Содоль П.П. Українська Повстанча Армія 1943 – 1949 рр. / П. П. Содоль. – Т. 1. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.

26. Содоль П.П. Українська Повстанча Армія 1943 – 1949 рр. / П. П. Содоль. – Т. 2. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

27. Содоль П.П. Старшинські кадри УПА / П. П. Содоль // Український визвольний рух. – 36. 3. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2004. – С. 235–245.

28. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия: тактика борьбы / С. Н. Ткаченко. – Минск: Харвест, 2000. – 376 с.

29. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / Упорядник В. В'ятрович. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 352 с.

30. Фиров П.Т. История ОУН-УПА: События, факты, документы, комментарии: Учебное пособие / П. Т. Фиров. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2002. – 192 с.

31. Фрасуляк С. Українська партизанка. – Лондон: Видання закордонних частин організації українських націоналістів, 1959. – 274 с.

32. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 3833, оп. 1, спр. 257.

33. Там само, ф. 3836, оп. 1, спр. 33.

34. Там само, ф. 3836, оп. 1, спр. 45.

35. Там само, ф. 3867, оп. 1, спр. 25.

References

1. BOLIANSKYI, A. (2003) *Ukraini viiskovi formuvannia v zbroinykh sylakh Nimechchyny (1939 – 1945)*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet iteni I. Franka; Kanadskiy instytut ukrainskykh studii Albertskoho universytetu.

2. VYATROVYCH, V.M. (2012) *Druha polsko-ukrainska viina. 1942 – 1947*. 2nd ed. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia".

3. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, fond 13, opys 376, tom 67.

4. Ibid, fond 13, opys 376, tom 65.

5. Ibid, fond 13, opys 376, tom 67, arkush 152–172.
 6. Ibid, fond 13, opys 372, tom 19, arkush 247–257.
 7. Ibid, fond 13, opys 376, tom 69.
 8. KENTIL, A.V. (1999) *Ukrainska povstanska armia v 1944 – 1945 rr.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
 9. KYRYCHUK, U.A. (1991) *Istoriya UPA*. Ternopil: s. n.
 10. KYRYCHUK, U.A. (2003) *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 1940 – 1950 rr.: ideolohiia ta praktyka*. Lviv: Dobra sprava.
 11. KOLODZINSKYI, M. (1957) *Ukrainska voenna doktryna*. Toronto: Tovarystvo kolyshnykh voiakiv UPA v Kanadi i ZDA.
 12. ISHCHUK, O., KOKIN, O. (eds). (2007) *Borotba proty povstanskoho rukhu i natsionalistichnoho pidpillya: protokoly dopytyt zareshovanykh radyanskykh orhanamy derzhavnoyi bezpeky OUN i UPA 1944*. In: *Litopys UPA. Nova seriya*. Vol. 9. Kyiv; Toronto: Vydavnytstvo "Litopys UPA".
 13. CHERCHENKO, Yu., KUK, V., KOVAL, V., HALASA, V., VOVK, O. (eds.) (1995) *Vydannia Holovnoho komanduvannia UPA*. In: *Litopys UPA. Nova seriya*. Vol. 1. Kyiv; Toronto: Vydavnytstvo "Litopys UPA".
 14. MIRCHUK, P. (1968) *Narys istoriyi OUN*. Vol 1. München; London; New-York: Ukrainske vydavnytstvo.
 15. MIRCHUK, P. (1991) *Ukrainska Povstanska Armia 1942 – 1952. Dokumenty i materialy*. Lviv: Prosvita.
 16. MUZYCHUK, S., MARCHUK, I. (2002) *Batalion "Roland". Odnostrii. Viiskovo-istorychny zhurnal*, 7.
 17. MUZYCHUK, S., MARCHUK, I. (2006) *Ukrainska Povstancha Armia*. Rivne: Odnostrii.
 18. PATRYLIAK, I.K. (2012) *"Vstan i borys! Slukhai i vir ...". Ukrainske natsionalistychne pidpillya ta povstanskyi rukh 1939 – 1960 rr.* Lviv: Chasopys.
 19. PATRYLIAK, I.K. (2004) *Viiskova diialnist OUN (B) 1940 – 1942 rokakh*. Kiev: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
 20. PATRYLIAK, I.K. (2004) *"Shchodennyi khlib" kursantiv UPA: Zhytlove, materialno-tekhnichne, prodovolche ta medychne zabezpechennia starshynskykh i pidstarshynskykh shkil UPA (1943 – 1944 rr.)*. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 3, pp. 246–260.
 21. PATRYLIAK, I.K. (2012) *Kadry vyrishuiut vse: pidhotovka starshyn i pidstarshyn UPA*. *Ukrainskii tyzhden* [Online]. 21 October. Available from: <http://tyzhden.ua/History/62780>. [Accessed 21 January 2016].
 22. *Plastuny u vyzvolnykh zmahanniakh: Dani zibrav 28th kurin UPS-ok "Verkhovynky"*. (2002) New-York: s. n.
 23. ZABILYI, R. (ed.) (2007) *Remeslo povstantsia. Zbirnyk prats pidpolkovnyka UPA Stepana Frasuliaka – "Khmelia"*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu.
 24. ROG, V. (2005) *Mykhailo Kolodzynskyi. Lytsar idei i chynu. Nezbornyia Natsiya* [Online]. 3 (329). Available from: <http://nezbornyianaciya.org.ua/show.php?id=392>. [Accessed 27 January 2016].
 25. SODOL, P.P. (1994) *Ukrainska Povstancha Armia 1943 – 1949 rr.* Vol. 1. New-York: Proloh.
 26. SODOL, P.P. (1995) *Ukrainska Povstancha Armia, 1943 – 1949 rr.* Vol. 2. New-York: Proloh.
 27. SODOL, P.P. (2004) *Starshynski kadry UPA. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 3, pp. 235–245.
 28. TKACHENKO, S.N. (2000) *Povstancheskaia armia: taktika borby*. Minsk: Kharvest.
 29. VIATROVYCH, V. (ed.) (2007) *Ukrainska Povstanska Armia. Istorii neskoronykh*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu.
 30. FIROV, P.T. (2002) *Istoriia OUN-UPA: Sobytiia, fakty, dokumenty, kommentarii: Uchebnoe posobie*. Sevastopol: Izdatelstvo Sevastopolskoho Natsionalnoho tekhnicheskoho universiteta.
 31. FRASULYAK, S. (1959) *Ukrainska partyzanka*. London: Vydannia zakordonnykh chastyn orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv
 32. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy*, fond 3833, opys 1, sprava 257.
 33. Ibid, fond 3836, opys 1, sprava 33.
 34. Ibid, fond 3836, opys 1, sprava 45.
 35. Ibid, fond 3867, opys 1, sprava 25.

Надійшла до редколегії 23.05.16

O. Poniapaliak, Ph.D. student
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES THE SCHOOL OF MILITARY OFFICERS OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY (AUGUST 1943 – JANUARY 1944)

The article explores the history of training officers and commanders of the Ukrainian Insurgent Army (UIA) in the military officer school. The author researched the creation and activities of the first commander schools UIA in Volyn region (the North-Western part of Ukraine) from August 1943 to January 1944. The author reviewed the character direction and working conditions of officer school under the code name "Druzhynnyky" and "Lisovi Chorty". The author researched the historiography of the subject and the source base issues; analyzed the conditions, circumstances and the main reasons for establishment officers schools in UIA; studied personal biography military commanders of this field schools – Lev Chrysko ("Horyn"), "Chris", Vasyl Brylevskyi ("Borovyi") etc. In the work is given research training materials, literature, and instructions for the cadets and teachers of the military commander schools UIA. In general, the author studied the activities of the UPA officers' school in one of the first period of struggle Ukrainian liberation movement.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, OUN, Ukrainian Insurgent Army, UIA, officers, officers training, officers school of the UIA, "Druzhynnyky", "Lisovi Chorty".

УДК 940.5(476)

О. Трубчик, здобувач
 Інститут історії НАН Республіки Білорусь, Мінськ

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ НА БЕЛАРУСЬКІЙ ТЕРИТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ СХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ (ЛЮТИЙ 1919 РОКУ – ВЕРЕСЕНЬ 1920 РОКУ)

Стаття присвячена вивченню освітньої політики польської влади на окупованій білоруській території. Проблема східного кордону стала ареною політичних дискусій серед польської делегації на Паризькій мирній конференції. Суперництво між федератами та інкорпорантами виявилось в постановках польського Законодавчого сейму, відбивалось у громадських міркуваннях і на сторінках тогочасної преси. Польська адміністрація, маніпулюючи можливістю вибору мови навчання, діяла все ж у дусі федералізму. До кінця 1919 року Польська держава не фінансувала розвиток шкільної освіти, що послаблювало позиції відділу просвіти. Це давало змогу окремим шкільним інспекторам діяти відповідно до своїх власних політичних уподобань. У сфері освіти відбувалась боротьба між урядовцями, котрі підтримували ідею федерації, й прихильниками інкорпорації білоруських земель до складу Польської держави. Швидкий зріст польських шкіл спостерігався в основному в Брестському та Віленському округах. Матеріальну підтримку польським школам надавали громадські організації, підготовку вчителів для білоруських земель здійснювали в семінаріях Польщі. Білоруська освіта реалізовувалась лише в Мінському окрузі.

Ключові слова: шкільна освіта, освітня політика, Громадянське управління Східних земель, секція освіти та громадської опіки, шкільний інспектор.

Політика Польської держави на окупованих територіях в 1919–1920 роках є одним із найскладніших питань сучасної історіографії. Це пов'язано в першу чергу з тим, що між польськими та білоруськими істориками не має спільного наукового історичного обґрунтування

тогочасних політичних концепцій. У цьому сенсі не має розуміння і серед представників польської історичної науки. Отож, виникає питання: федералізм чи інкорпорацію пропонувала польська влада на білоруських землях, які стояли на шляху становлення національної

держаності? Напередодні відновлення незалежності Польської держави, польські політичні партії та угруповання виказували різні позиції щодо беларуського питання. Проблема східного кордону стала ареною політичних дискусій серед польської делегації на Паризькій мирній конференції. Суперництво між федератами та інкорпорантами виявилось в постановках польського Законодавчого сейму, віділюструвалося у громадських міркуваннях і на сторінках тогочасної преси.

В останнє десятиріччя серед польських істориків спостерігається схильність до ідеалізації федералістичної концепції. Сучасна дослідниця, доктор історичних наук І. Геровська-Калаур вважає, що Ю. Пілсудський був переконаним федералістом і саме в цьому напрямку намагався проводити політику на території Громадянського управління Східних земель. Відповідальність за переорієнтацію польського уряду в бік інкорпорації історик покладає на місцеву адміністрацію й беларуських національних діячів [4].

На наш погляд, в останній чверті минулого століття польська історіографія пропонувала більш об'єктивний підхід до вивчення беларуського питання. Відома дослідниця К. Гамулка проаналізувала політичні ідеї, концепції і проекти польських організацій та співставила їх з реальною практикою державного будівництва [6]. Офіційну політичну лінію, яку проводив Керівник держави, неможливо назвати чітко окресленою. У справі його політичних планів і концепцій вбачається прихованість. Напередодні військового наступу на Вільно, Ю. Пілсудський не визначав себе ні федералістом, ні інкорпорантом. Політика щодо литовсько-беларуських земель повинна була окреслитися у випадку зайняття Вільно. Ю. Пілсудський прийняв рішення, "яке закривало шляхи щодо усіх інших можливих варіантів" [6, с. 63]. Цим рішенням була відозва "До жителів колишнього Великого Князівства Литовського" від 22 квітня 1919 року. Сама назва мала сприйматися як початок федеративної політики. Головнокомандувач обіцяв населенню "дати можливість вирішити внутрішні національні та релігійні справи так, як захочеться населенню, без будь-якого тиску з боку Польщі" [1, с. 1–2] Віленська відозва, в якій не було жодного слова про майбутній державний лад беларуських земель, повинна була стати офіційною платформою польської політики. Першим кроком щодо її реалізації стала передача влади на беларуських територіях, зайнятих польськими військами, цивільній адміністрації. Ю. Пілсудський видав декрет 13 травня 1919 р., який стосувався організації Громадянського управління Східних земель (ГУСЗ). Генеральний комісаріат ставав центральною владою і підпорядковувався безпосередньо Головнокомандувачу. Серед пріоритетних напрямків політики польської влади на території ГУСЗ особливе місце займала освітня діяльність. Організація шкільної справи за волевиявленням місцевого населення, можливість вибору мови навчання могла передбачити результати плебісциту на цих територіях. Зрозуміло, що шкільна освіта ставала полем політичної боротьби поміж прихильниками програми, оголошеної у Віленській відозві, та реалізаторами ідеї інкорпорації.

Про це виразно свідчить форма та зміст джерел, що збереглися. Перш за все, це справоздачі та ліквідаційні рапорти повітових й окружних шкільних інспекторів, а також кореспонденція інструкторів Товариства охорони кресової (ТОК – польська громадська організація, створена у Польщі в 1918 р. націонал-демократичними колами. У березні 1919 р. почала поширювати свою діяльність на беларуські окуповані землі. Займалася розбудовою мережі органів місцевого самоврядування та підготовкою плебісциту, на якому беларуське населення повинно було висловити свою думку щодо долучення ГУСЗ до Польщі). Ці документи дозволяють виявити особли-

вості та умови розвитку шкільної справи у різних регіонах ГУСЗ. Усі розпорядження центральних органів на окупованих поляками беларуських територіях розповсюджувалися за допомогою "Службового щоденника Громадянського управління Східних земель", який почав виходити з квітня 1919 р. у Варшаві, а потім у Вільно. До травня 1920 року було надруковано близько 20 розповсюджень та циркулярів, які стосувалися шкільництва й освіти. Усі ці документи були підписані заступником Генерального комісара Е. Івашкевичем. Сам Ю. Осмолівський практично не торкався шкільної справи, тим самим знімаючи із себе всю відповідальність за її здійснення. Аналіз офіційної законодавчої бази, матеріалів справ польських органів освітньої влади, статистичних даних шкільництва, документів про освітню й добродійну діяльність польських громадських організацій та інших джерел дозволило окреслити два хронологічні періоди освітньої політики польської влади на території ГУСЗ.

Квітень-жовтень 1919 року. Цей період був пов'язаний з діяльністю першого керівника відділу освіти та культури при Генеральному комісаріаті Владислава Ліхтаровича. До початку навчального року відбулося призначення нових вчителів, перевага надавалася підтримці загальноосвітніх шкіл, які дозволялося відкривати за волевиявленням місцевих жителів. У першому розпорядженні, яке стосувалося організації освіти та шкільництва на теренах ГУСЗ, оголошувався принцип свободи навчання рідною мовою усіх національних груп. Практичне здійснення цього припису повинно було забезпечити можливість організації національних шкіл [3, арк. 330]. Дозвіл вибору національного характеру школи демонстрував намір польської влади чинити згідно з вимогами Віленської відозви. Разом з тим, аналіз потреби у створенні національних шкіл був вагомим для вибору владою в подальшому. Виглядав він (вибір – О. Т.) не на користь беларуськомовної освіти, бо місцеве населення в більшості випадків надавало перевагу російськомовним школам. Прихильники інкорпорації вважали, що створення значної кількості російськомовних шкіл в умовах війни з Радянською державою загрожувало політичній стабільності польської влади на зайнятих територіях. Деякі інспектори почали схилити населення до створення польських шкіл. При цьому не допускалася організація беларуських шкіл, які ототожнювалися із російськими.

Відділ освіти керував діяльністю повітових освітніх органів через окружних шкільних інспекторів (у червні – липні 1919 року відбулася офіційна розбудова окружної та повітової влади на території ГУСЗ. У складі відомств кожного округу було призначено шкільних інспекторів, котрі через повітового комісара підпорядковувалися керівництву Генерального комісаріату. В 1919–1920 роках шкільним інспектором Віленського округу був призначений Вітольд Венцславський, Мінського – Люціан Квек, Брестського – Казимир Вольбець). У свою чергу окружна влада не могла належним чином здійснювати контроль усіх повітових шкільних інспекторів, що пояснювалося віддаленістю та розкиданістю населених пунктів й відсутністю транспортних засобів для пересування. Тим самим на території ГУСЗ створилися умови для проведення освітньої політики у залежності від особистих політичних поглядів окремих місцевих адміністраторів. Повітово-окружні керівники, котрі бажали створити якомога більше польськомовних шкіл на початку нового навчального року, опиралися на фінансову підтримку з боку польських громадських організацій: Головна опікунська рада, Товариство ім. Ю. Пілсудського, Польське шкільне товариство та інші. Ці організації активізувалися з початком окупації беларуських територій. Їх фінансування йшло, переважно, з Варшави. І саме ця обставина дозволяла цим громадсь-

ким організаціям діяти незалежно від Генерального комісаріату. До кінця жовтня 1919 року Польська держава ще трохи й "нашкрєбла" коштів офіційно на розвиток шкільної справи на території ГУСЗ. Можна, звичайно, припуститися думки, що відділи освіти посправжньому намагалися розбудувати мережу освітніх беларуських закладів на умовах федерації й за умови відсутності власних коштів, однак керівник відділу освіти не мав змоги реалізувати заплановане. Так, у липні 1919 року В. Ліхтарович взявся до "розподілу" шкільних учителів для тих середніх шкіл, які існували фактично. Підготовку молодих кадрів для нових шкіл планувалося здійснювати через мережу вчительських семінарій. У цей же час, завдяки польським громадським організаціям, у тандемі з частиною повітових шкільних інспекторів Гродненщини, Віленщини та Брестчини, почалася активна розбудова шкіл та польських вчительських курсів [5, с. 26]. Влітку 1919 року 2-х – 3-х місячні педагогічні курси були відкриті у Беластоку, Гродно, Волковиську. На цих курсах перепідготовку пройшло близько 600 вчителів для польських шкіл Гродненщини [1, арк. 1–4]. Вчительські курси, організовані в Брестському, Кобринському, Пружанському, Волковиському та Слонімському повітах, до жовтня 1919 року "забезпечили" вчителями 200 нових польських шкіл в Брестському окрузі [7, арк. 24].

На конференції "представників учительської влади" 31 липня 1919 року у Вільно Ю. Осмоловський заявив: "Відносно російських шкіл ми не маємо якихось зобов'язань та ніяких субсидій цим школам видавати не збираємося. Субсидії потрібно дати беларуським школам, коли об'єктивно віднайдеться певна кількість тих, хто захоче навчатися в таких. Швидше за все, кількість беларуських шкіл буде мінімальною. Щодо ж єврейських шкіл, то вони субсидій зовсім не отримуватимуть. Ми й так дозволили населенню вибір шкіл, тому на більшу допомогу уряду щодо шкільної справи розраховувати не варто. У нас немає спеціального грошового фонду "на розвиток шкіл", до того ж залишаються невизначеними форми нашого зв'язку з Польщею, тому кредит, який ми отримали, віддаємо на польські школи, а для інших ми будемо тільки доброзичливими споглядальниками" [6, арк. 93–95]. Польське керівництво добре розуміло, що без державної підтримки російські та беларуські школи не мали шансів розвиватися. Місцеве населення, котре потерпало від умов воєнного часу, не могло добродично спонсорувати російські й беларуські школи, тому змушене було віддавати дітей навчатися до польських шкіл. Непольські школи розвивалися тільки в Мінському окрузі. З часів німецької окупації на Мінщині залишилася значна кількість беларуських шкіл і з такою реальністю польська влада не могла не рахуватися. Крім того, особливо з осені 1919 року, тут (на Мінщині – О. Т.) були сконцентровані основні сили беларуського національно-визвольного руху. На цій території збереглися традиції місцевого самоврядування ще з минулих "російських часів", тому школи були переведені на утримання Мінського магістрату, повітових та гмінних рад й приватних громадських організацій. Фактично, вчительська влада тут опинилася поза межами своїх безпосередніх обов'язків. Не мали впливу на Мінщині і польські громадські організації. В середині серпня 1919 р. при Мінському магістраті було організовано відділ освіти та громадянської опіки, котрий очолив Чеслав Радевіч [8, арк. 8]. На початку вересня Магістрат згодився взяти на своє повне утримання 35 початкових шкіл (колишніх радянських шкіл I ступеню), 6 вищих початкових шкіл, беларуську гімназію й торгівельну школу, а також школу для глухонімих дітей. При відділі освіти магістрату була створена комісія, яка повинна була визначити національну приналежність цих шкіл, підібрати персонал, переписати інвентар, оцінити необхід-

ність ремонту шкільних приміщень тощо [8, арк. 31]. До складу цієї комісії увійшли представники громадських організацій: Беларуської шкільної ради Мінщини (БШРМ) під керівництвом С. Рак-Михайловського, Польської шкільної ради, а також представники шкільного відділу Єврейської громади. Вказані організації з дозволу польської влади оголосили себе опікунами відповідних національних шкіл.

Оцінити результати польської освітньої політики, яка проводилася до кінця жовтня 1919 року, досить складно. За весь період діяльності відділу В. Ліхтаровича (квітень-жовтень 1919 року) не залишилося жодної справоздачі. Відсутність фінансових надходжень визначила слабку місця перших органів освіти при Генеральному комісаріаті. Це дало можливість польським громадським організаціям та місцевим адміністраторам, котрі дотримувалися інкорпораційних поглядів, значно сильніше впливати на шкільну політику й справу в цілому. У Віленському та Брестському округах почалася поступова реорганізація російських та беларуських шкіл у польські. Беларуска шкільна справа розвивалася лише на Мінщині.

Другий період польської освітньої політики на території ГУСЗ (кінець жовтня 1919 р. – 9 вересня 1920 р.) започатковано внаслідок кадрових змін та реорганізації відділу у секцію освіти та громадської опіки під керівництвом Люціана Заржецького. Йому підпорядковувався: загальний відділ (керівник Вацлав Єзерський), відділ загальних шкіл (керівник Володимир Голецький), відділ середніх і професійних шкіл (керівник Казимир Желянговський). При секції працювали шкільні ревізори, головним завданням яких було "здійснення безпосереднього контролю за педагогічною та громадською діяльністю шкіл усіх типів" [4].

Новий керівник відділу освіти критикував свого попередника як "завеликого опікуна беларуських шкіл". Люціан Заржецький був на свій час відомим у Польщі педагогом й громадсько-політичним діячем: щирий "ендек" (націонал-демократ – О. Т.) у своїх політичних поглядах, він обіймав посаду директора головного уряду Польського шкільного товариства, керував секцією професійних шкіл при Міністерстві віросповідань й громадської освіти. Педагогічні погляди Зажецького були щільно пов'язані з політичними, про що яскраво свідчать його опубліковані твори. В 1920 році було видано "Загальну дидактику або виховання характеру через навчання", в якій були певні пропозиції щодо освітньої політики, котрі в свою чергу сприяли б зміцненню національної єдності Польської держави. Розвиток освіти на території ГУСЗ опинився в руках особи, котра вважала, що "державна повинна організувати польські школи навіть при незначній кількості польського населення незалежно від того, які школи існують у конкретній місцевості", що "державі потрібно клопотатися про підготовку вчителів, котрі б володіли польською мовою, знали польську культуру та мали відповідну національну свідомість", що "державні середні та вищі школи повинні бути виключно польськими, а національні меншості можуть утримувати свої школи приватно", що "державі потрібно призупинити доступ до шкіл людям з невідповідною, слабкою загальною та професійною підготовкою", що "для усіх шкіл визначити єдині загальні напрями та програми" [10, с. 132]. В кінці жовтня – на початку листопада 1919 року з громадської адміністрації на усіх рівнях (Генерального комісаріату, окружних комісаріатів, повітових староств) почали звільняти представників місцевого походження, які дотримувалися федералістичних поглядів щодо майбутнього Краю [3, с. 263]. Згідно з освітньою системою, яка формувалася на території Польської держави, замість усіх наявних раніше типів навчальних установ на беларуських територіях повинні бути утворені загальноосвітні, сере-

дні, професійні та вищі школи, в яких навчання буде проводитися виключно польською мовою. Остання оголошується загальнообов'язковим предметом, на її вивчення у кожному класі відводиться не менше 2 годин на тиждень. В непольські школи призначаються вчителі польської мови, праця яких оплачуватиметься із фондів повітових шкільних інспекторів. Приватним школам дозволялося розробляти власні навчальні програми та вільно ними користуватися. Однак ті школи, які отримували державну допомогу, повинні були працювати відповідно до польських програм [3].

У січні 1920 року Л. Заржецький видав наказ про загальнопольські навчальні програми, обов'язкові для всіх шкіл. Однак, адаптація цих програм до потреб школи на "кресах всходніх" була відкладена на невизначений час [2, арк. 60]. Навчання в державних школах відбувалося за тими планами та програмами, які готували вчителі та затверджували місцеві шкільні інспектори. Організація нових шкіл на беларуських територіях ГУСЗ дозволялася приватним особам, громадським товариствам і урядовим організаціям. Діяльність приватних шкіл до початку 1920 року навіть не розглядалася польською владою. Однак, у січні 1920 р. вийшла постанова, згідно з якою правні організації та товариства повинні були відкривати школи виключно на загальних правилах. Коли ж такі товариства та організації погоджуються на державну допомогу, то вони вже не мають права здійснювати контроль над навчальним процесом [1]. З жовтня 1919 року почалося систематичне фінансування з бюджету ГУСЗ курсів та семінарій по підготовці вчителів. Однак, як виявилось, бажаних працюючих на багатонаціональних та спустошених війною територіях, було небагато. Керівництво розуміло, що залучити найкращі вчительські сили просто неможливо без належного утримання. На території ГУСЗ заробітна платня вчителя коливалася в межах 300-500 марок в місяць (в 2-3 рази менше, ніж у Польщі). Відповідно до домовленості з Генеральним комісаром у грудні 1919 року заробітня платня вчителям ГУСЗ була збільшена до 700-900 марок в місяць. А з березня 1920 року середня заробітня платня вчителя ГУСЗ дорівнювала 1000 маркам, й коливалась у залежності від кваліфікації та педагогічного стажу [3]. Крім того, вчителям були призначені додаткові виплати та пільги на рівні державних службовців. У березні 1920 року на території ГУСЗ запроваджувався "надзвичайний податок" (додаткові грошові виплати, затверджені для службовців ГУСЗ на період військового часу) для фахівців (60-100% від заробітної платні), чітко визначалася оплата некваліфікованим учителям (не менше 1000-1200 марок у місяць), призначалася додаткова винагорода керівникам шкіл. На органи місцевого самоврядування покладалося не тільки забезпечення вчителів житлом, світлом та засобами опалення (дровами), а також харчова допомога у розмірі: 25 пудів жита, 35 пудів картоплі, 4 пудів городини та 1 пуду м'яса [3].

У грудні 1919 року Л. Заржецький почав вимагати від окружних шкільних інспекторів робочі плани курсів з підготовки й перепідготовки вчителів. Державним семінаріям дозволялося працювати тільки на польській мові. На території ГУСЗ можна було створювати семінарії іншомовні, однак такі заклади, нагадаємо, не отримували державних субсидій. У березні 1920 р. в Брестському окрузі діяло 2 польські вчительські гімназії, а у Віленському окрузі – 4 польських вчительських гімназій. В Мінському окрузі підготовка польських вчителів не здійснювалася [1]. З кінця грудня 1919 року секція освіти почала організацію та поступовий перехід на державне утримання польських середніх шкіл [9, арк. 11]. Згідно з "Тимчасовими правилами для частково одержавлених середніх шкіл на території ГУСЗ", прийнятих 30 січня 1920 р., ці школи передавалися на утримання ГУСЗ без

права власності, право власності залишалось за певними громадськими організаціями, товариствами чи приватними особами [2, арк. 20–23]. Польська влада намагалася якомога швидше ліквідувати приватні середні школи, полишивши їх без державної допомоги. Вчителі приватних шкіл позбавлялися будь-яких пільг. Це все призводило до того, що вчителі почали масовий перехід до державних навчальних закладів. За оцінкою Л. Заржецького, з жовтня 1919 року по червень 1920 року кількість шкіл на "кресах всходніх" збільшилася на 120% [2, арк. 60], однак дані підрахунки є значно перебільшеними. По-перше, до кінця січня 1920 р. якоїсь єдиної статистики по Віленському, Брестському та Мінському округам не існувало. По-друге, коли порівняти офіційні дані за січень-червень 1920 р. (у грудні 1919 р. на території ГУСЗ було 2688 загальноосвітніх шкіл, 163565 дітей й 3670 вчителів, а в червні 1920 р. – 2508 загальноосвітніх шкіл, 162117 дітей й 3570 вчителів), то виходить, що кількість шкіл збільшилася лише на 3%. Швидше за все, керівник секції освіти мав на увазі розвиток польських шкіл на території ГУСЗ, який відбувався шляхом реорганізації шкіл інших національностей.

Збільшення кількості польських шкіл на Мінщині розпочалося з березня 1920 року, після того як окружний шкільний інспектор Мечислав Кавс подав у відставку. Новий інспектор, Люциан Квек, скерував до Генерального секретаріату секретний лист, в якому описав незадовільний стан організації шкільної справи на Мінщині й надав перелік власних пропозицій щодо покращення справи. Квек відштовхувався від того, що шкільна справа повинна була слугувати політичним намірам Польщі – долучення "кресів всходніх" до Польщі остаточно й назавжди. На його думку, на державне утримання потрібно було взяти всі без виключення школи: польські – щоб забезпечити їх розвиток, а інші – з метою контролю. Особливу загрозу інспектор побачив з боку беларуських шкіл, які збільшилися та розвивалися до цього часу через скорочення російськомовних. Підтримка російськомовних шкіл могла б знизити незадоволення з боку російських вчителів, котрі залишилися без засобів до існування та відтягнути населення від беларуського національно-визвольного руху. Беларуські та російські школи необхідно було поступово перетворювати на польські за згодою місцевого населення. Для зміцнення польських шкіл на Мінщині необхідно було "силою притягти сюди вчителів з Польщі" [2, арк. 23–26]. Політика, скерована на підтримку й розвиток польської шкільної справи в Мінському окрузі, була зупинена через військову евакуацію в липні 1920 р. У ліквідаційному рапорті шкільного інспектора було відзначено 1120 загальноосвітніх шкіл (327 польських, 233 беларуських, 537 російських, 23 єврейських), 100 середніх шкіл (16 польських, 2 беларуських, 51 російська, 31 єврейська) й 15 професійних навчальних установ (3 польських й 12 російських) [1, арк. 8–11].

На території ГУСЗ, де офіційно дозволялася організація різних національних шкіл відповідно до бажань місцевого населення, фінансову підтримку з боку держави отримали переважно польські школи. Матеріальна допомога польським школам, яку також надавали громадські організації, значно впливала на зниження популярності серед населення шкіл з іншими мовами викладання. Найбільш міцні позиції польськомовного шкільництва спостерігалася в жовтні-грудні 1919 року на території Брестчини, Віленщини та Гродненщини. Основним напрямком діяльності польської освітньої влади на території ГУСЗ був розвиток мережі середніх та професійних шкіл, поступовий перехід навчальних установ під контроль держави, намагання виробити єдині навчальні програми. Збільшення кількості шкіл з польською мовою навчання відбулося через реорганізацію російських, бе-

ларуських та єврейських національних шкіл. Щоб забезпечити польські заклади відповідними кадрами, в Польщі було відкрито кілька вчительських семінарій. Щодо беларуської освіти, то польська влада підтримувала її виключно на Мінщині. Однак, у березні 1920 року, після проведення польсько-беларуських перемовин, у Мінському окрузі було призначено нового шкільного інспектора, діяльність котрого була скерована на ліквідацію усіх досягнень беларуської шкільної справи.

У липні 1920 року відбулася ліквідація ГУСЗ. 9 вересня 1920 року "креси всходні" перейшли під керівництво Управління прифронтовими та етаповими територіями на чолі з В. Рачквічем. Справи шкільництва передавалися департаменту освіти, який підпорядковувався в свою чергу Міністерству віросповідання й громадської освіти Польщі.

Список використаних джерел

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie sygn. 164, k. 17, 187 arkuszy.
2. Там само, sygn. 85, k. 6, 267 arkuszy.
3. Там само, sygn. 165, k. 23, 95 arkuszy.
4. Gierowska-Kałużaur J. Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego – 9 września 1920) / J. Gierowska-Kałużaur. – Warszawa : Wydawnictwo "Neriton", 2003. – 447 s.
5. Gierowska-Kałużaur J. Straż Kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywalizacja? / J. Gierowska-Kałużaur. – Warszawa : Instytut Historii PAN, 1999. – 130 s.
6. Gomółka K. Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej, 1918–1922 / K. Gomółka. – Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, 1989. – 260 s.
7. Gomółka, K. Białorusini w II Rzeczypospolitej / K. Gomółka. – Gdańsk: Wyd. Politechniki Gdańskiej, 1992. – 178 s.
8. Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці, ф. 1806, воп. 1, спр. 4б., 31 арк.

A. Trubchuk, applicant

Institute of History National Academy of Sciences of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus

EDUCATION POLICY OF POLISH CIVIL ADMINISTRATION ON BELARUSSIAN TERRITORY (FEBRUARY 1919 – SEPTEMBER 1920)

The article is devoted to the study of the Polish authorities on the occupied Belarusian territory. The problem of the Eastern border has been the scene of political discussion among the Polish delegation at the Paris peace conference. The rivalry between federates and incorporate appeared in the Polish Legislative regulations of the Sejm, vdelstatus in public discourse and in the pages of the contemporary press. Announced opportunity of language choice demonstrated the desire of federalization. Until the end of October 1919 Poland hasn't financed school education, that worsened education department. It gave an opportunity to school supervisors to follow their political ideas. There was a struggle between officials who supported the federalization idea and followers of incorporation of Belarusian territory into Poland. Fast school increase took place in Vilnya and Brest regions. Polish social organizations financed schools, there was teacher training for Belarusian land in Polish seminaries. Belarusian education got opportunity to development only in Minsk region.

Key words: school education, educational policy, Civil administration of eastern territory, department of education and social care, school supervisor.

УДК 94(519):355.326

I. Черевко, магістрант, А. Кононенко, магістрант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВОЄННО-ТЕХНІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА "КОРАБЛЯ-ЧЕРЕПАХИ"

Ця стаття – перша спроба в українській історіографії реконструювати та технічні характеристики корейського кобуксона – "корабля-черепахи". В статті подається інформація щодо параметрів корабля, кількості гармат та обладнання. Конструкція корабля дозволяла вести обстріл у всі напрямки, проте завдяки "панциру черепахи", вкритому залізними шипами й списами, команда була практично невразливою не тільки для стріл і куль, а й навіть для абортдажу.

Кобуксон був першим броньованим воєнним кораблем XVI століття, який удосконалив талановитий адмірал Лі Сунсін. Саме "черепаха" відіграла визначну роль у перемозі Чосону в Імджинській війні 1592-1598 років. Через відсутність археологічних знахідок, ми спиралися на азійські писемні джерела XV – XVIII ст., які є практично недоступними для українських дослідників, а саме: "Хроніки королівської династії Чосону", записи з "Повної закінченої збірки документів князя-Вірного воїна, Лі Сунсіна", а також працю Рю Сонгьонга, котрий був Першим міністром Чосону, "Записи про сумні уроки минулого, щоб остерігатися бід у майбутньому". Крім того, у цій роботі систематизовано основні відомості про кобуксон та надано часткові переклади першоджерел українською мовою. До того ж, представлено думки дослідників щодо проблеми броні.

Ключові слова: кобуксон, "корабель-черепаха", Чосон, чосонські бойові кораблі, Лі Сунсін, Імджинська війна.

За даними всенародного опитування, яке проводилося у травні 2005 року Сонджунхьонським університетом, Лі Сунсін (1545-1598 pp.; 李舜臣, 이순신, I-Суншін) був визнаний найвеличнішою постаттю в історії Кореї.

9. Трубочук, А.Г. Система польських органів кіравання ў галіне народнай асветы на тэрыторыі Беларусі ў 1919 – 1920 гг.: адміністрацыйна-прававы аспект / А. Г. Трубочук // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. научных статей. – 2011. – Вып. 11(16). – Ч. 1. – С. 264–270.

10. Trębicka-Postrzygacz B. Lucjan Zarzecki / B. Trębicka-Postrzygacz // Polska myśl pedagogiczna po 1918 roku / pod. red. E. Brodawskiej-Adamowicz. – Siedlce: Akademia Podlaska Siedlce, 2009. – 197 s.

References

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie sygn. 164, k. 17, 187 arkuszy.
2. Ibid, sygn. 85, k. 6, 267 arkuszy.
3. Ibid, sygn. 165, k. 23, 95 arkuszy.
4. GIEROWSKA-KAŁŻAUR, J. (2003) *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego – 9 września 1920)*. Warszawa : Wydawnictwo "Neriton".
5. GIEROWSKA-KAŁŻAUR, J. (1999) *Straż Kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywalizacja?* Warszawa : Instytut Historii PAN.
6. GOMÓŁKA, K. (1989) *Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej, 1918–1922*. Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych.
7. GOMÓŁKA, K. (1992) *Białorusini w II Rzeczypospolitej*. Gdańsk: Wyd. Politechniki Gdańskiej.
8. Dziaŕzhavny arkhiv Minskai voblastsi, fond 1806, vop. 1, spr. 4b., 31 arkush.
9. TRUBCHYK, A. G. (2011) *Sistema polskikh organav kiravannia v galine narodnai asvety na terytorii Belarusi ў 1919–1920 hh.: administracyina-pravavy aspekt*. Nauchnye trudy Respublikanskogo instituta vyshey shkoly. Istoricheskie i psichologo-pedagogicheskie nauki, Vol. 11(16), Ch. 1, pp. 264–270.
10. TRĘBICKA-POSTRZYGACZ, B. (2009) Lucjan Zarzecki. In: E. Brodawska-Adamowicz (ed.) *Polska myśl pedagogiczna po 1918 roku*. Siedlce: Akademia Podlaska Siedlce/

Надійшла до редколегії 23.05.16

Що й не дивно, адже саме цей чосонський адмірал зміг захистити не тільки свою державу, але й, фактично, всю Східну Азію. Яким же чином корейський флот на чолі з адміралом Лі зміг практично без втрат неодноразово відбивати потужні наступи японців, котрі значно

перевищували за кількістю та озброєнням материкові війська? Цей флотоводець був не тільки винятковим стратегом і тактиком, який не програв жодної зі своїх 23 битв, а що не менш важливо – командувачем, котрий постійно перевіряв стан кораблів, контролював ремонтні роботи, вдосконалював воєнно-технічні характеристики суден. Однією з його реновацій став легендарний "корабель-черепаха" (龜甲船, 거북선, *кобуксон*; 龜船, 귀선, *квісон*). Вперше "панцерник" згадується у "Хроніці королівської династії Чосону" (朝鮮王朝實錄, 조선왕조실록, *Чосон вангджо шіллок*) за короля Тхе-джонга (太宗, 태종; 1400–1418 pp.) під 1413 [4] і 1415 роками [5]. У ті часи *кобуксон* використовували як таран у боротьбі проти чжурчженів та японських піратів (倭寇, 왜구, *вегу*), але саме Лі Сунсін разом зі своїм кораблебудівником На Дейонгом (羅大用, 나대용) реконструював "черепаху", перетворивши її на корабель абсолютно нового рівня. У діаріуші адмірала Лі періоду Імджинської війни, "Воєнному щоденнику" (亂中日記, 난중일기, *Нанчунг-ільгі*), панцерник був уперше згаданий "8-м днем 2-го місяця року "Водяного Дракона" [21 березня 1592 року (壬辰, 임진, *Імджин*)]", де Лі Сунсін писав: "Ясно. Знову подув сильний вітер. Виконував службові обов'язки у Донхоні. У цей день для черепахи надійшло двадцять дев'ять сувоїв дотбе [돛배]..." [9, с. 15].

Кобуксон був інновацією, азійським судном, що випередило розвиток світового кораблебудівництва на декілька сотень років. Цей броненосець був обладнаний залізними шипами та списками, його "панцир" захищав екіпаж та корабель від руйнувань. Саме завдяки панцирю "черепаха" була закрыта для ворожого ока, але самі чосонці бачили абсолютно все. Проте, науковці і досі не можуть прийти до консенсусу щодо *кобуксону*. Найголовнішим та найбільш спірним питанням залишається залізна броня панцира. Чи була вона взагалі? Якщо й була, то чи дійсно складалася з заліза, чи, можливо, просто з міцного та товстого дерева. Дослідники все ще сперечаються, адже не збереглося жодного аутентичного корабля з тих часів. Єдиними джерелами по цьому питанню виступають писемні. А саме: "Хроніки правління короля Сонджо з королівської династії Чосону" (朝鮮王朝實錄 宣祖實錄, 조선왕조실록 선조실록, *Чосон вангджо шіллок Сонджо-шіллок*); "Хроніки правління короля Сонджо з королівської династії Чосону з поправками" (朝鮮王朝實錄, 조선왕조실록 선조 수정실록, *Чосон вангджо шіллок Сонджо суджонг-шіллок*); звіти Лі Сунсіна до двору "Донесення адмірала Лі Сунсіна до короля" (書簡帖壬辰狀草, 임진 장초, *Імджин джангчо*); щоденники "Повна закінчена збірка документів князя Вірного воїна, Лі Сунсіна" 1795 р. (忠武公李舜臣全書, 충무공이순신전서, *Чунгмугонг-Ісуншін-чжонсо*), в які входить діаріуш адмірала Лі Сунсіна періоду Імджинської війни "Воєнний щоденник" (亂中日記, 난중일기, *Нанчунг-ільгі*; 1592-1598 pp.), а також "Записи діянь Лі Сунсіна" (李舜臣行錄, 이순신행록, *Ісуншін-хенгарок*), котрі склав його племінник Лі Бун (李芬, 이분, 1566-1619 pp.). Крім того, можемо звернутися до фундаментальної праці щодо перебігу подій Імджинської війни, Рю Сонг-рюнга (柳成龍, 류성룡, 1542–1607 pp.), першого мініст-

ру Чосону та товариша Лі Сунсіна – "Записів про сумні уроки минулого, щоб остерігатися бід у майбутньому" (懲毖錄, 징비록, *Чінгбірок*). До того ж, було віднайдено японську хроніку невідомого автора "Записи про корабельні битви [у] Кореї" (高麗船戰記, *Корайбунесенкі*), де акцентовано найголовніше питання щодо наявності залізної броні.

Актуальність теми розвідки пов'язана з відсутністю в українській історіографії досліджень, присвячених "черепахам" та їх реноватору Лі Сунсіну. Саме тому постає необхідність систематизації та узагальнення інформації з першоджерел, а також основних даних, які досліджуються вченими щодо зовнішнього вигляду та технічних характеристик *кобуксонів*.

Історіографічний аналіз показав, що зарубіжні праці розкривають дану тему здебільшого в контексті історичного портрету Лі Сунсіна або ж Імджинської війни взагалі. Тема *кобуксона* практично не опрацьовувалась ані західними науковцями, ні тим більше їх українськими колегами. Таким чином, опис зовнішнього вигляду та воєнно-технічних характеристик "черепах" є неповним. Хоча, не так давно певні спроби охарактеризувати та реконструювати зовнішній вигляд панцерника зробили корейські вчені – Кім Джегін у своєму дослідженні, присвяченому воєнним кораблям династії Чосон (1991), Йо Сонгдо у праці "Лі Сунсін – національний герой Кореї" (1970, 2005), Пак Юнхі у праці "Адмірал Лі та його армада з кораблем-черепахою" (1973). Крім того, "черепаху" розглядали у працях, присвячених Імджинській війні, а саме: "Японське вторгнення року Імджин. Історія морської війни" (2008) Лі Мін'уна та у "Дослідженні історії лівої флотилії напівпровінції Чолла" (1992) Мун Йонгу. Тим не менш, ці роботи присвячені здебільшого Імджинській війні або постаті Лі Сунсіна, тому висвітлення ролі *кобуксонів*, а тим більше їх опис є неповним, оскільки дослідники постійно грішать суб'єктивізмом по відношенню до певних подій та фактів.

Зарубіжна історіографія взагалі практично не займалася даною темою. Інформацію щодо легендарного чосонського корабля можна віднайти здебільшого у книгах, присвячених Імджинській війні, або ще рідше – Лі Сунсіну. Серед західних дослідників варто звернути увагу на Горація Андервуда (який проводив своє дослідження безпосередньо в Кореї) та його монографію "Корейські човни та кораблі" (1933); Семюела Хавлея з фундаментальною працею "Імджинська війна: Окупація Кореї Японією та спроба завоювати Китай у XVI столітті" (2005, 2014), хоча потрібно зазначити, що Хавлей практично не звертається до оригінальних текстів, використовуючи їх англійські переклади; Стівена Тернбула "Вторгнення самураїв. Японсько-Корейська війна 1592 – 1598" (2002), а також його випуск "Бойові кораблі далекого Сходу: Японія та Корея 612 – 1639 роки", Марка Джейсона Гілберта зі статтю "Адмірал Лі Сунсін, кораблі-черепахи та нова історія Азії". Слід відзначити й певні кроки у популяризації даної теми російським філологом Олегом Піроженком, котрий переклав один зі щоденників Лі Сунсіна, присвячений саме Імджинській війні "Лі Сунсін. Воєнний щоденник (Нанчжун ільгі)". Щодо української історіографії, то *кобуксон*, його реноватор та Імджинська війна були розглянуті в контексті середньовічної історії Кореї українським сходознавцем Вадимом Рубелем у працях "Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність" (1997) та "Історія середньовічного Сходу" (2002).

Таким чином, маємо досить широку наративну базу для проведення аналізу та узагальнення всіх існуючих даних щодо зовнішнього вигляду *кобуксону* та його

технічних характеристик, використовуючи інформацію з писемних джерел. Проте, крім того, що ця інформація практично не опрацьовувалася українськими дослідниками, не було й жодних спроб перекладу українською мовою першоджерел, ані стосовно броненосця, ані Лі Сунсіна, ні Імджинської війни загалом. Більш того, проблематика розвідки виражена й у важкодоступності джерел для українських науковців і повній відсутності спеціалізованої літератури українською мовою. Таким чином, й постає необхідність та актуальність проведення спеціального дослідження, присвяченого спробі реконструкції зовнішнього вигляду та воєнно-технічних характеристик одного з символів "Країни Вранішньої Свіжості". Задля цього у роботі використовуються авторські переклади певних уривків з першоджерел, а також аналізуються припущення провідних зарубіжних дослідників щодо зовнішнього вигляду та технічних характеристик "черепах". Наукова новизна визначається тим, що вперше у вітчизняній історіографії зроблено спробу перекладу українською мовою всіх основних писемних першоджерел та систематизацію даних для реконструкції зовнішнього вигляду *кобуксона*. В основу дослідження лягли писемні джерела, а також корейська та англомова спеціальна література.

Хронологічні рамки роботи охоплюють XV – XVI століття. Від першої писемної згадки про "черепаху", що датується 1413 р. та до закінчення Імджинської війни у 1598 р. Теоретико-методологічну основу статті склали загальнонаукові принципи, пов'язані з методами інфор-

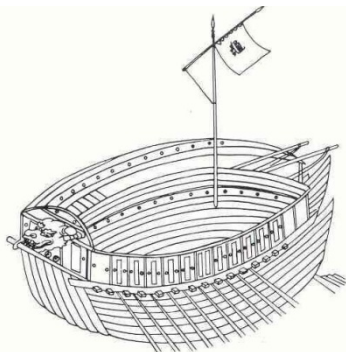

Рис. 1

Стосовно зовнішньої форми та загальних характеристик потрібно звернутися до *"Донесень адмірала Лі Сунсіна до короля"*, де 22 липня 1592 р. ("*14-им днем 6-го місяця року "Водяного Дракона"* (壬辰, 임진, Имджин)) у звіті під назвою *"Перемагаючи японців біля Тангпо* [唐浦, 당포]" він писав: "Заздалегідь передбачаючи японське вторгнення, я створив корабель-черепаху, котрий спеціально побудував з головою дракона, з пащі якого ми зможемо стріляти гарматами, а залізними шипами, що знаходяться на верхній частині – протикати ноги ворогів, якщо вони спробують піти на бордаж. Завдяки тому, що він [корабель] у формі черепахи, наші люди зможуть бачити все, що зовні, але ворог не зможе побачити, що всередині. Він рухається так маневрено, що зможе вирватися навіть проти сотні ворожих кораблів, у будь-яку погоду, щоб атакувати їх гарматами та вогнеметами..." [8, с. 40-41]. Ідентичний переклад цієї частини представив у своїй книзі американський дослідник Семюель Хавлей [12, с. 193]. Утім, Хавлей не надав продовження зі звіту Лі Сунсіна: "...у цьому плаванні командувач легкої ескадри вів цей корабель-черепаху як раз в авангарді усього флоту. Я

маційного та історіографічного дослідження. Для синтезу, узагальнення, реконструкції та роботи з джерелами було використано типологічний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний метод з фактологією, критичний та метод реконструкції. Концептуальні засади роботи базуються на об'єктивно-суб'єктивному підході до історіографії, яку можна розглядати як результат діяльності вчених, зумовлений їх національною приналежністю та історичною свідомістю.

Задля візуалізації вважаємо за доцільне звернутися до малюнків, що начебто змальовують панцерник. Проте, варто зауважити, що відбитки дійшли до нас з *"Повної закінченої збірки документів князя-Вірного воїна, Лі Сунсіна"*, вихід якої датується 1795 роком. Зважаючи на те, що не збереглося більш ранніх зображень "черепах", важко сказати напевне, чи дійсно *кобуксон* виглядав саме так. До збірки увійшли два малюнки [12, с. 198]:

"корабель-черепаха з адміралтейства трьох провінцій [Чолла, Чхучхон, Кьонгсанг]" (統制營龜甲船, 통제영 거북선, *Тхонгджейонг кобуксон*), який вважається оригінальним зображенням панцерника XV століття (Рис. 1);

"корабель-черепаха з штабу Лівого флоту провінції Чолла" (全羅左水營龜甲船, 전라좌수영 거북선, *Чолла-чвасуйонг кобуксон*), який начебто представляє корабель саме Лі Сунсіна, котрий, буцімто, зберігся з його часів і продовжував існувати у 1795 р. (Рис. 2).

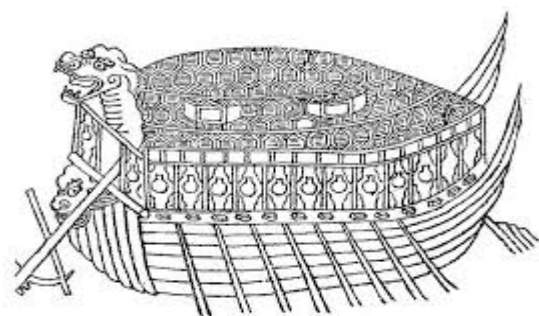

Рис. 2

скомандував "черепасі" кинути на ворожий строй і стріляти гарматами *"Небо, Земля, Чорний та Жовтий"*, що він [корабель-черепаха] і зробив" [8, с. 41].

Корейський науковець Йо Сонгдо, який досліджував *кобуксон* у контексті історичного портрету Лі Сунсіна, в своїй книзі "Лі Сунсін – національний герой Кореї" подав переклад із суттєвою різницею, що обумовлюється його національною приналежністю: "Готуючись до японського вторгнення, я розробив і сконструював корабель-черепаху. Його ніс обладнаний головою дракона, через яку стріляє гармата. Верхня палуба вкрита броньованою плитою [в оригінальному перекладі корейською мовою нічого про плиту не сказано – І. Ч., А. Т.], на якій прикріплені гострі різці, наконечники списів і шипи. Екіпаж міг бачити ворога та стріляти з гармат через отвори, в той же час залишаючись під захистом броньованої палуби. *Кобуксон* може з легкістю зіштовхнутися з сотнями ворожих кораблів та атакувати їх з перевагою" [13, с. 62–63].

Певні згадки про панцерники залишив і Перший міністр Чосону, Рю Сонгрьон у *"Записах про сумні уроки минулого, щоб остерігатися бід у майбутньому"*: "...Лі Сунсін створив *кобуксони*, покриті дерев'яними планка-

ми на щоглах, вони виглядали як черепахи з піднятими міделевими перетинами, інші ж частини поступово опускалися до країв. Всередині корабля знаходилися солдати та гребці, а також гармати з вогнестрілами з [усіх] сторін: з лівої та правої, з переду та в задній [частинах]. До того ж, він був таким швидким та маневреним, що виглядав як [наче] прядильне веретено. Коли б наші черепахи не зіштовхувалися з ворогами, то стріляли гарматами та трощили ворожі, починаючи спільну атаку з іншими кораблями. Їх одночасна атака була настільки ефективною, що [навіть] повітря наповнювалося вогнем і димом, а чисельні ворожі кораблі згорали та тонули. Ворожий командувач був на одному з тих високих кораблів з обладнаним оглядовим майданчиком на щоглі, котрий був вкритий червоним шовком і кольоровими покрывами. Наша гармата також підбила цей корабель й ті, на борту, були всі потоплені" [10, с. 122–123].

Як показала "наукова розвідка", більш детальна характеристика *кобуксона* знаходиться у "*Записах діянь Лі Сунсіна*" Лі Буна, котрий був небожем адмірала й служив під командуванням дядька: "Він [Лі Сунсін] винайшов військовий корабель такого ж розміру, як і той, що критий дошками [паноксон (板屋船, 판옥선, *пханоксон*)]. На його верхній палубі були встановлені залізні шипи для того, щоб проколувати ноги будь-кого з ворожих нападників. Єдиним вільним місцем залишався прохід у формі хреста на поверхні для вільного пересування команди черепахи. У носовій частині була голова Дракона, у роті якого знаходилося дуло гармати, та ще гармата на кормі. Існувало по шість гарматних отворів, з лівого та правого бортів, на нижніх палубах. Оскільки він будувався у формі великої морської черепахи, то отримав назву *кобуксон* [корабель-черепаха]. Під час сутички з ворожими дерев'яними кораблями, верхня палуба вкривалася солом'яними настилами, щоб замаскувати списи у бою. Корабель маневрено рухався по хвилям за будь-яких вітрів, і його гарматні ядра та вогняні стріли знищували ворожі об'єкти, коли їх спрямовували на них, приводячи наш флот до перемоги у всіх битвах" [7, с. 210]. Твердження Лі Буна, щодо солом'яних настилів, може здаватися дивним, адже японські вогняні стріли могли б спалити *кобуксон* щент. З іншого боку, зважаючи на те, що морська вода зробила б дах вогнестійким, вірогідно, воно могло бути й правдивим.

У свою чергу, корейський дослідник Йо Сонгдо знову надає дещо інший переклад, що свідчить про його суб'єктивність та заангажованість: "*Кобуксон* за розмірами такий же, як і звичайний корабель. Він покритий плитами, в які встромлені шипи та списи. На його носі знаходиться голова дракона, крізь котру можуть стріляти гармати, а також його хвіст, через який палять з рушниць. З кожного боку корабля знаходиться по шість бійниць. За свій вигляд він отримав назву "корабель-черепаха", бо зовні схожий на черепаху. До зіткнення з ворогом шипи та списи маскували, аби нападник спробував піти на абордаж [улюблена тактика японців]. Корабель міг одночасно стріляти гарматами та вогнестрілами. Декількома такими *кобуксонами* адмірал знищував ворожий флот, великий або малий, протягом боїв на морі" [13, с. 63].

Крім того, опис "черепахи" міститься й у "*Хроніках правління короля Сонджо з королівської династії Чосону з поправками*" (вдосконалений варіант "*Хронік правління короля Сонджо з королівської династії Чосону*"). На підставі отриманих даних з джерела, виходячи з того, що доповнений варіант анналів переписали майже через 50 років після Імджинської війни, й зважаючи

на те, що він є майже ідентичним записам Лі Буна, вважається, що опис з хронік був калькою характеристики небожа Лі Сунсіна [6].

Як показав аналіз, ці уривки фактично й містять усю "чосонську" інформацію, котру ми маємо про корабель-черепаху від постатей, що дійсно бачили або чули про нього з першоджерел. Для подальшого дослідження потрібно звернутися до опису з "*Повної закінченої збірки документів князя-Вірного воїна, Лі Сунсіна*", що вийшла у 1795 р. У цьому джерелі й міститься відносно детальна інформація щодо кількості кабінів, бортових отворів, весел тощо. Крім того, там зазначається й точний розмір голови дракона, котра прикрашала носову частину. Додаючи цю інформацію до описів Лі Сунсіна, Рю Сонгрюнга та Лі Буна, вимальовуються параметри корабля.

Вважається, що стандартний *кобуксон* був довжиною близько 33 метрів, шириною приблизно у 9 метрів. Його висота починалася від плаского дна у формі кіля до верхівки та становила 6 метрів. Іншими словами, корабель був досить великим для регіону Східної Азії XVI-го ст., проте у воду опускався доволі глибоко. Це дозволяло йому проходити під високими "замками" японських бойових кораблів й уникати їх корпусів біля ватерлінії. Похила покрівля з товстих дошок була над фальшбортом і повністю облицьовувала корабель, наче панцир "черепахи". Лишалася тільки вузька щілина у вищій точці, аби щогла та паруса могли бути підняті й опущені. Дах був вкритий залізними списками для знешкодження ворогів, якщо ті намагалися піти на абордаж. Основними засобами руху, особливо у бою, коли швидкість та маневреність відігравали важливу роль, були двадцять парних весел – по 10 з обох сторін. Всього налічувалося близько 15 гармат, які були направлені з бійниць по лівому та правому бортах, а також на носовій та кормовій частинах. Зсередини "черепаха" складалася із двох палуб: нижня палуба була для веслярів, а верхня – бойова. Останню використовували лучники для запуску звичайних і вогняних стріл, та стрілки, котрі готували гармати класу "*Небо*" (天字銃筒, 천자총통, *Чонджачхонгтхонг*) (рис. 3), "*Земля*" (地字銃筒, 지자총통, *Джиджачхонгтхонг*) (рис. 4), "*Чорний*" (玄字銃筒, 현자총통, *Хьонджачхонгтхонг*) (рис. 5), "*Жовтий*" (黃字銃筒, 황자총통, *Хванаджачхонгтхонг*)³⁷ (рис. 6), що встановлювалися на дерев'яних візках [12, с. 195].

³⁷ *Чхонгтхонг* (銃筒, 총통) – це, взагалі, "гармата" (дослівно: "рушнична труба"). *Чон-джа* (天字, 천자), *джи-джа* (地字, 지자), *хьон-джа* (玄字, 현자), *хванг-джа* (黃字, 황자), де ієрогліф "джа" (字, 자) – означає "знак", тобто вказівник класу зброї, а чотири ієрогліфи "чон" (天, 천), "джи" (地, 지), "хьон" (玄, 현), "хванг" (黃, 황) – це перший рядок китайської "азбуки", середньовічного дитячого підручника з ієрогліфіки, що називається "*Тисячослів*" (千字文, 천자문, *Чонджамун*). Рядок записується так: "天地玄黃 (чон-джи-хьон-хванг)". Перекласти його можна так: "небо (天) – темне (玄), земля (地) – жовта (黃)". Оскільки маємо справу з "китайською азбукою", то її перший рядок подібний до нашого: "А, Бе, Ве, Ге...", або англійського "A, B, C, D...". Відповідно, наприклад, *Чонджачхонгтхонг* (天字銃筒, 천자총통) можна перекласти як гармата знаку "Небо", гармата класу "*Небо*", гармата першого класу або гармата класу "А".

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

Рис. 6

З гармат часів Лі Сунсіна, які сьогодні представлені в Національному музеї Кореї (國立中央博物館, 국립중앙박물관, *Кунніпчунган-панмулькван*), ми бачимо, що:

гармата "Небо" класу "А" була зроблена з міді, вагою 92 кг, довжиною 131 см, та діаметром у 12,8 см (рис. 3);

гармата "Земля" класу "Б" була зроблена з міді, вагою 92 кг, довжиною 89 см, з діаметром у 10,5 см (рис. 4);

гармата "Чорний" класу "В" була зроблена з міді, вагою 50 кг, довжиною 79,1 см, та діаметром у 7,3 см (рис. 5);

гармата "Жовтий" класу "Г" була зроблена з міді, вагою 19,5 кг, довжиною 51,4 см, з діаметром у 4 см (рис. 6).

У свою чергу, й Лі Сунсін згадає стрільбу з вищезазначених гармат у своєму діаріуші під записом від 23 травня 1592 р. (*12-го дня 4-го місяця року "Водяного Дракона"* (壬辰, 임진, *Імджин*): "Ясно. Після сніданку піднявся на військовий корабель-черепаху до [гармати] "Земля". Стріляв з гармати "Чорний". Військовий офіцер Нам Хан спостерігав за стрільбою..." [9, с. 35]. До вищезазначеного можна додати й опис, наведений у книзі "Лі Сунсін – національний герой Кореї" корейським істориком Йо Сонгдо. У своєму дослідженні вчений спирається на відомості з "*Повної збірки документів про князя Вірного воїна, Лі Сунсіна*". Тим не менш, зважаючи на попередні неточності його перекладів, варто розглянути критично і цю версію: "Як і будь-який інший корейський корабель, він [корабель-черепаху] мав пласке днище з десяти важких дошок. У нашій групі з кораблебудування³⁸ ми вважаємо, що цей низ, з якого починались борта [стіни], ніс, корма, був приблизно 19,7 м у довжину; 3,65 м біля носу в ширину; посередині корабля [ширина була] 4,39 м; біля корми [ширина сягала] 3,20 м. На ньому були побудовані сторони корабля, які склалися з 7 дошок (зовнішня обшивка), кожна верхня з яких, була трошки більша за попередню. Найнижча була приблизно 20,72 м, а найвища 34,44 м. Дошки на днищі та дерев'яні балки для стін були десь 1,21 м. З верхівки фальшбортів йшла похила кривля, котра складалася з 11-ти дошок з кожної сторони та простягалася всередину корабля, покриваючи весь корабель, окрім центру, де була щілина за розміром приблизно 15 см,

яка простягалася з середини корабля до корми, щоб було легше піднімати і опускати щоглу. У носі знаходилася "голова черепахи", примірною довжиною в 1,29 м. і шириною в 91,44 см. У ній палили суміш з сірки та селітри, випускаючи багато диму, "як туман і таким чином ворог не міг побачити корабель". На *кобуксоні* було по 10 весел з кожної сторони. Фальшборти з обох сторін були обладнані щонайменше 12 отворами (門, 문, *мун*) і 22 бійницями (砲穴, 포혈, *похоль*). Під палубою знаходилася центральна частина трюму, що складалася з подвійного ряду по 12 кабіні. П'ять кабіні з цих 24 використовувалися як склади для пороху, зброї, такелажів тощо, інші ж 19 були призначені для матросів та солдатів. Вважається, що головна палуба залишалась вільною для військових та незайнятих, за виключенням щогли та двох кабіні: правої – для командуючого й лівої – для капітана" [13, с. 63-67]. Однак, наведені результати – це суб'єктивне бачення дослідника, адже, звертаючись до писемних джерел, важко визначити точну ширину та довжину корабля, її можна тільки припустити.

Підсумовуючи щодо параметрів, Йо Сонгдо посилався на Горація Андервуда, котрий детально займався вивченням *кобуксонів* під час свого перебування у Кореї. Андервуд зазначав: "Я витратив багато часу, опрацюючи дані, відтворюючи їх на папері задля обчислення масштабу. Врешті, я зобразив "черепаху"...і якщо це [зображення] не точно таке ж, яким був [створений] корабель Лі Сунсіна, але [на мою думку] найбільш подібне з усіх малюнків чи описів, які були досі" [15, с. 76]. Андервуд вважав, що корабель був 33,52 м у довжину, 8,53 м в ширину та 2,28 м від днища до палуби. За останніми даними дослідника, ширина човна по ватерлінії була 5,58 м, а довжина – 23,62 м, вага ж була близько 100 тонн. Науковець припускає, що спочатку корабель обладнувався 14-ма гарматами, а потім їх кількість збільшилася до 74-х, включаючи й малі вогнестріли. Історик гадає, що звичайною крейсерською швидкістю корабля могло бути 11,11 км за годину, але "черепаху" була в змозі її розвивати для оперативного маневрування. До того ж, Андервуд стверджує, що верхня палуба була вкрита броньованими плитами шестикутної форми, на яких знаходилися шипи та гострі різці, щоб запобігти абордажу. Крім того, дослідник зазначає, що панцерник був обладнаний головною щоглою та додатковою для мореплавання [15, с. 68–76].

У свою чергу, український сходознавець Вадим Рубель у праці "Історія середньовічного Сходу" охарактеризував броненосець так: "Стандартний *кобуксон* обшивався залізом, мав гострі залізні тарани на всіх бортах і 14 гармат (чхонтонів), вирізнявся коротким, але

³⁸ Йо Сонгдо був одним із наукових співробітників Военно-морської академії, Военно-морського музею та Дослідницького центру по *кобуксонам* у Республіці Корея. У 1980 р. група науковців, включаючи Йо, здійснила першу спробу реконструкції репліки *кобуксона*. Усі подальші версії панцерників були створені на підставі даних, виведених вищезазначеною дослідницькою групою.

широким корпусом, що гарантувало високу маневреність корабля" [2, с. 118].

Російський дослідник корейського походження Кан Мангіль у книзі "Історія Кореї. З найдавніших часів до 1904 року" про панцерник надає таку інформацію: "Використовуючи, зокрема, прототип сучасного броненосця – озброєний артилерією корабель, окований залізними плитами та тим самим захищений від ядер супротивника (так званий *кобуксон* – "корабель-черепаха"), Лі Сунсін відбив спроби японців висадити десант на береги Чолла, а потім зміг, знищивши більшу частину ворожого флоту біля південних берегів Кореї, перервати лінію постачання японського експедиційного корпусу" [3, с. 314].

Корейський історик Кан Сіена у статті "Національна ганьба: Корея, Японія та Імджинська війна" зазначає про *кобуксон*: "Цей воєнний корабель за формою нагадував черепаху та був обладнаний щонайменше п'ятьма різними типами гармат, з повністю закритою палубою, яка могла відбивати вогонь з [ворожих] гармат" [14, с. 63].

Американський науковець Марк Джейсон Гілберт у своєму опусі "Адмірал Лі Сунсін, кораблі-черепахи та нова історія Азії" спростовує попередні твердження, буцімто *кобуксон* були першими у світі броньованими воєнними кораблями або й навіть першими у світі підводними човнами. Гілберт зауважує, що "черепахи" дійсно мали інноваційну конструкцію. Однак, незважаючи на те, що корейці були майстерними в металообробці, навряд корабель-черепаха мав хоч якийсь металеве бронювання. На думку дослідника, їх перевага над японськими кораблями полягала у різноманітному гарматному озброєнні та маневреності. А металеве бронювання, як припускає історик, навпаки гальмувало би швидкість, і у поєднанні з тією кількістю гармат, що використовували корейці, це зробило би корабель неймовірно важким для маневреності, але легким як мішень. Гілберт стверджує, що "черепахи" Лі Сунсіна були майже вдвічі довші та наполовину ширші (33,52 метра на 11,58 метрів) від японських, що дозволяло маневрено рухатися по воді, в той час як їх гармати могли відбивати японські удари. Таким чином, *кобуксон* міг тримати японські кораблі на відстані та трощити їх на щіпки, використовуючи сорок 16-кілограмових гармат, котрі стріляли з уздовжбортових щілин (додаткова гармата встановлювалася в голові дракона, яка була врізана в ніс під транцевою щоглою). Гілберт наполягає, що виходячи з великої практики використання гармат, які були привезені з Китаю у 1373 році, та добре відому потребу захисту команди, Лі Сунсін повністю сховав своїх веслярів і стрільців за закритою палубою з кованих залізом дошок, котрі були товщиною в 10 см та дуже стійкими до стріл і мушкетних куль [11, с. 31-32].

Попри чисельну інформацію з корейських першоджерел, не можна з упевненістю засвідчити наявність залізної броні на *кобуксоні*. У свою чергу, немає й достовірного підтвердження відсутності металевих пластин на "панцирі". З іншого боку, варто зауважити, що більшість вчених, котрі вважають "черепах" першими "залізними броненосцями", зазвичай, спираються на єдине писемне підтвердження цьому – японські звіти. Науковець Йо Сонгдо наводить таку цитату з японських джерел: "Корабель був покритий залізними плитами, тобто всі ворожі кораблі були так надійно обладнані броньованими пластинами, що ми змогли їх лише трохи пошкодити" [13, с. 68]. Однак, саме для цієї цитати у праці Йо відсутнє посилання на першоджерело, що ставить даний "звіт" під питання. З іншого боку, слід

звжати на вагомий авторитет вищезазначеного корейського історика у наукових колах та зауважити, що саме на Йо Сонгдо посилається більшість з дослідників, котрі займаються не тільки "черепахами" та Лі Сунсіном, а й Імджинською війною в цілому.

До того ж, навіть якщо допустити наявність подібного джерела, то постає наступне питання: а чи правдиві ці свідчення взагалі? З одного боку, маємо підстави твердити, що це були б не перші "японські вигадки" щодо залізних кораблів. Чернець Ейшю, настоятель обителі Тамон у Нарі, у своєму щоденнику "*Теншьо б*" (1577 р.) на основі чуток приписав "винахід" Оді Нобуназі. Ейшю писав, що начебто були "залізні кораблі, нечутливі до вогню рушниць". На підставі його повідомлень, у традиційній японській історіографії прийнято вважати, буцімто кораблі Нобунагі і були першими панцерниками та мали залізну листову броню. Проти цієї усталеної версії виступає Судзукі М., який зазначає, що чернець не бачив кораблів, тому його повідомлення недостовірні. Крім цього, ні єзуїтський місіонер Органтіно, котрий дійсно бачив і описував кораблі Нобунагі, ні документи роду Кукі Йошитаки не повідомляють про наявність на кораблях залізної броні [1, с. 604–605].

Спираючись на цитату з японського звіту щодо корейських панцерників, у своїй праці професор Йо зазначає, що *кобуксон* був дійсно броньованим залізом кораблем і "сенсаційною роботою епохи", яку в ті часи жодна держава не могла собі навіть уявити. Йо констатує, що це був перший броньований металом корабель у воєнній історії, котрий вступив у морський бій. За свідченнями професора, на початковому етапі було сконструйовано не більше трьох нововинайдених кораблів для випробувань. "Адмірал Лі почав будувати стільки кораблів, скільки це було можливо, виходячи з коштів. Найголовнішою наступальною зброєю були гармати, подібні до тих, що встановлювалися на інших воєнних кораблях" [13, с. 68–69].

Нами була проведена спроба наукової розвідки серед доступних японських джерел аби віднайти цитату, котру наводить історик Йо Сонгдо. Як показав аналіз, дійсно, *кобуксон* був згаданий у контексті броні під назвою "*сліпий корабель*" (目蔵船, *мекураб*)³⁹ у хроніці невідомого автора "*Записи про корабельні битви [у Кореї]*" (高麗船戰記, *Корайбунесенкі*)⁴⁰. Однак, переклад Йо відрізняється від знайденого тексту: "...Дев'ятого числа від години Дракона [07:00-09:00 за сучасним часом] 58 великих кораблів противника та 50 малих кораблів атакували [японців] та серед великих кораблів було 3 судна сліпих човнів, що були укріплені залізом, гарматами, вогняними стрілами... ..обтягнуто залізом [не повідомляється що саме]. Ми пускали стріли на відстані 30–50-ти метрів... З часу Дракона [07:00 – 09:00 за сучасним часом] до часу Півня [17:00 – 19:00 за сучасним часом] вони [корейські кораблі] виступали по черзі та атакували. [На кораблі] не було [капітанської] рубки. Корейські кораблі все розтрощили вщент. Передня частина гармат була круглою та міцною. Вони [корейці] під'їжджали на цих гарматах та стріляли зблизька..." [14]. На підставі отриманих даних з вищезазна-

³⁹ *Сліпий корабель* – це судно що обшите великими дерев'яними плитами, щоб противник не бачив палуби.

⁴⁰ Скоріш за все, це була битва за острів Хансан (閑山島大捷, 한산도대첩, *Хансан-до-дечхол*) 8 липня 1592 р., бо саме у цій битві у чосонців було 58 великих кораблів (55 паноксонів (板屋船, 판옥선, *паноксон*) та 3 *кобуксон*).

ченого звіту щодо сліпих кораблів, на нашу думку, дійсно можна припустити, що невідомий автор під "обтягнуто залізом" мав на увазі корпус "черепах".

Підсумовуючи дослідження щодо зовнішнього вигляду та військово-технічної характеристики *кобуксонів*, твердження, що "панцир черепахи" був укріплений залізом, тим самим захищаючи корабель та екіпаж від руйнувань, здається вірогідним. Тим не менш, доки не буде знайдений аутентичний кобуксон, або додаткове писемне підтвердження правдивості японського звіту, не можна з упевненістю погоджуватися щодо наявності металевої броні на панцерниках. Саме тому ця тема залишається відкритою, актуальною та перспективною для подальших досліджень. У свою чергу, конструкція корабля вважається унікальною, а роль *кобуксонів* у ході Імджинської війни та історії Кореї – визначною.

Список використаних джерел

1. Коваленко О.О. Самурайські хроніки: Ода Нобунага / О. О. Коваленко. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 960 с.
2. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу: Підручник / В. А. Рубель. – К.: Либідь, 2002. – 736 с.
3. Тихонов В.М. Історія Кореї: В двох томах / В. М. Тихонов, Мангиль. – М.: Издательство "Наталіс", 2011. – Т 1: С древнейших времен до 1904 года – 544 с.
4. Хроніка королівської династії Чосону (朝鮮王朝實錄, 조선왕조실록, Чосонвангджошіллок). Книга 25, сувій 1. 1413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sillok.history.go.kr/id/kca_11302005_001. – Назва з екрану. – Дата звернення: 30.03.2016.
5. Хроніка королівської династії Чосону (朝鮮王朝實錄, 조선왕조실록, Чосонвангджошіллок). Книга 30, сувій 1. 1415 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sillok.history.go.kr/id/kca_11507016_002. – Назва з екрану. – Дата звернення: 30.03.2016.
6. Хроніка правління короля Сонджо з королівської династії Чосону з поправками (朝鮮王朝實錄, 조선왕조실록 선조 수장실록, Чосонвангджошіллок Сонджо суджонгшіллок). Книга 26, сувій 20. 1592 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sillok.history.go.kr/id/knb_12505001_020. – Назва з екрану. – Дата звернення: 30.03.2016.
7. 李舜臣行錄, 이순신행록[Isunsinhaenglog] // Sunsinsin L. Imjinjangcho. – Seoul: Yeonsedaehaggyochulpanbu, 1981. – P. 138–163.
8. Sunsinsin L. Imjinjangcho. – Seoul: Yeonsedaehaggyochulpanbu, 1981. – 276 p.
9. Sunsinsin L. Nanjung-ilgi. – Seoul: Aiwelkontencheu, 2014. – 696 p.
10. Seonglyong R. Jingbilog. – Seoul: Yeogsauichim. – 415 p.
11. Gilbert M.J. Admiral Yi Sun-Sin, the Turtle Ships, and Modern Asian History / M. J. Gilbert // Education About ASIA. Asia in World History: 1450–1770. – Chattanooga: University of Tennessee, 2007. – Vol. 12. – № 1. – P. 29–35.

I. Cherevko, Master Student, A. Kononenko, Master Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

WAR TECHNICAL SPECIFICATIONS OF THE TURTLE SHIP

This article is the first attempt written in the Ukrainian language historiography to reconstruct the surface and technical specifications of the Korean Geobukseon, or "Turtle ship". The article gives information on the parameters of the ship, the number of guns and equipment. The ship was designed to allow gun firing in all directions, and with the help of its "tortoise shell", which was covered with iron spikes and spears, the crew was practically immune to arrows, bullets, and even protected while boarding the ship.

The Geobukseon was the first armored warship of the XVI century, rebuilt and upgraded by talented admiral Yi Sun-Sin. The Turtle-ship played a striking role in Joseon's victory in Imjin War 1592-1598. Archeological finds of this period are limited, so we relied on Asian primary written sources of the XV-XVII centuries which are almost inaccessible for the Ukrainian researchers. The following books were cited: "The Annals of the Joseon Dynasty", The Collected Writings by the Loyal Warrior (Chungmugong Jeonse) and Ryu Seong-ryong's work "The Book of Corrections" (Jingbirok), who was the First Minister of Joseon. Furthermore, the article organizes basic descriptive data and gives partial translations of original primary sources into the Ukrainian language, and represents varied views of scholars as to whether or not the Geobukseon was the first iron-armored warship in history.

Key words: Geobukseon, "Turtle ship", Joseon, Joseon warships, Yi Sun-sin, Imjin War.

12. Hawley S. The Imjin War: Japan's Sixteenth-Century Invasion of Korea and Attempt to Conquer China / S. Hawley. – Lexington: Conquistador Press, 2014. – 664 p.

13. Jo Seong-do. Admiral Yi Sun-Sin a National Hero of Korea / Seong-do Jo. – Seoul: Sinseowon, 2005. – 303 p.

14. Kang S. National Disgrace: Korea, Japan, and the Imjin War / Sienna Kang // Columbia East Asia Review. – Columbia University. – 2009. – Vol. 2. – P. 56–66.

15. Underwood H. Korean Boats and Ships / H. Underwood. – Seoul: Read before the Society, 1933. – 99 p.

16. Хроніка невідомого автора "Записи про корабельні битви [у Кореї]" (高麗船戰記, Корайбунесенкі) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazo.dl.itc.u-tokyo.ac.jp/kaishi/pages/4-1-14.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 30.03.2016.

References

1. KOVALENKO, O.O. (2013) *Samuraiski khroniky: Oda Nobunaga*. Kyiv: Dukh i Litera.
2. RUBEL, V.A. (2002) *Istoriya srednovichnoho Skhodu: Pidruchnyk*. Kyiv: Lybid.
3. TIKHONOV, V.M., KAN, MANHYL (2011) *Istoriia Korei. S drevneishikh vremen do 1904 hoda*. Vol.1. Moscow: Izdatelstvo "Natalis".
4. 朝鮮王朝實錄 조선왕조실록, joseon-wangjosillok. Book 25, the scroll 1 (1413) [Online]. Available from: http://sillok.history.go.kr/id/kca_11302005_001. [Accessed: 30 March 2016].
5. 朝鮮王朝實錄 조선왕조실록, joseon-wangjosillok. Book 30, the scroll 1 (1415) [Online]. Available from: http://sillok.history.go.kr/id/kca_11507016_002. [Accessed: 30 March 2016].
6. 朝鮮王朝實錄 조선왕조실록 선조 수장실록, joseon-wangjosillok seonjo sujangsillog. Book 26, the scroll (1592) [Online]. Available from: http://sillok.history.go.kr/id/kca_11507016_002. [Accessed: 30 March 2016].
7. 李舜臣行錄 이순신행록, Isunsinhaenglog. In: L. Sunsinsin. (1981) *Imjinjangcho*. Seoul: Yeonsedaehaggyochulpanbu.
8. SUNSIN, L. (1981) *Imjinjangcho*. Seoul: Yeonsedaehaggyochulpanbu.
9. SUNSIN, L. (2014) *Nanjung-ilgi*. Seoul: Aiwelkontencheu.
10. SEONGLYONG, R. (2007) *Jingbilog*. Seoul: Yeogsauichim.
11. GILBERT, M.J. (2007) Admiral Yi Sun-Sin, the Turtle Ships, and Modern Asian History. *Education About ASIA. Asia in World History: 1450–1770*. Vol. 12, № 1, pp. 29–35.
12. HAWLEY, S. (2015) *The Imjin War: Japan's Sixteenth-Century Invasion of Korea and Attempt to Conquer China*. Lexington: Conquistador Press.
13. JO, SEONG-DO (2005) *Admiral Yi Sun-Sin a National Hero of Korea*. Seoul; Sinseowon.
14. KANG, S. (2009) National Disgrace: Korea, Japan, and the Imjin War. *Columbia East Asia Review*. Vol. 2, pp. 56–66.
15. UNDERWOOD, H. (1933) *Korean Boats and Ships*. Seoul: Read before the Society.
16. 高麗船戰記 Koraybunesenki [Online]. Available from: <http://gazo.dl.itc.u-tokyo.ac.jp/kaishi/pages/4-1-14.html>. [Accessed: 30 March 2016].

Надійшла до редколегії 23.05.16

УДК 94(477):398.87:2-135.3"134/1648"

О. Юрченко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДЕШИФРУВАННЯ ЧИСЛОВИХ РЯДІВ "ХРОНІКИ БИХОВЦЯ"

Стаття є самостійним науковим дослідженням, присвяченим вивченню концепту числового символізму як складової світосприйняття людності українських земель в XV-XVIII століттях. Актуальність теми обумовлена необхідністю комплексного підходу до реконструкції історичного минулого, важливим елементом якого є система цінностей та народна культура.

Автору вдалося розкрити та систематизувати наявні зрізи семантичної природи чисел на прикладі пам'яток білорусько-литовського циклу та запропонувати нову систему вивчення особливостей числового символізму. Поглибивши уявлення про досліджуване явище, розкривши його нові грані, автором було виділено основні контексти побутування зазначених чисел та природу їх ідейно-образного та художнього навантаження.

Ключові слова: символіка чисел, семантичний конструкт, білорусько-литовські літописи.

Від свого зародження людство почало послугоувати різними системами образно-символічної передачі інформації. Символ став специфічною мовою, за візуальною канвою якої крився глибинний смисловий контекст. Він був інструментом пізнання, фундаментальним методом вираження реальності. Сформувалась унікальна система, елементи якої з плином часу набули традиційності і стали основою міжнародного простору спілкування, який виходить далеко за межі звичайної комунікації. Окремим проявом символізму виступає нумерологія.

Символіка чисел як один з пріоритетних елементів світоглядної системи доби середньовіччя та ранньомодерного часу на українських матеріалах є темою недослідженою. Для європейських студій ця проблематика є широко вивченою, але вітчизняна історична наука не презентує спеціальної історіографічної студії, в якій би йшлося про нумерологію. Цією обставиною і обумовлюється актуальність обраної проблеми дослідження.

Метою, яку ставить перед собою автор у даній статті, є розгляд основних семантико-символічних зрізів числової інформації на прикладі "Хроніки Биховця", яка входить до третього зводу білорусько-литовського літописання. Актуальним завданням є визначення можливих перспективних напрямів подальшої розробки теми з розширенням джерельної бази дослідження, яка дозволить більш репрезентативно та комплексно розкрити феномен числового символізму в свідомості руського православного соціуму доби середньовіччя та ранньомодерного часу.

"Хроніка Биховця" має найповніший текст викладу подій литовської історії. Над цією пам'яткою нависає проблема автентичності через відсутність оригіналу літопису. Після того, як "Хроніка Биховця" була надрукована, сам рукопис безслідно зник. Оскільки з іменем її дослідника Т. Нарбути пов'язані сумнівні випадки використання фальсифікатів чи неіснуючих джерел, то у науковців виникла підозра, що поданий зразок теж являється плодом уяви і фантазії Т. Нарбути. На підтвердження автентичності пам'ятки науковець Н. Улащик вказує на ту обставину, що збереглося листування між Т. Нарбутом і власником хроніки А. Биховцем про її пересилання. Далі дослідник вказує на той факт, що А. Биховець навряд дозволив би називати фальсифікат своїм іменем. І наостанок – Т. Нарбут мав би послугоувати якимось зразком для "створення" "Хроніки Биховця", але це ускладнювалось тим, що найближчим був текст літопису Рачинського, який Т. Нарбут не міг використати через часову відірваність [5, с. 68–69].

Сама ж "Хроніка Биховця" постає свого роду комплітивним твором, який об'єднує різні елементи: "Літописець Великих князів Литовських", "Хроніка Великого князівства Литовського", оригінальні матеріали, які не містяться в жодному іншому зводі [4, с. 56]. Текст літопису не має початку і кінця, а також містить пропуски

всередині. За підрахунками Н. Улащика втрати тексту складають близько 9 % [5, с. 69–71].

Більшість дослідників, починаючи з Т. Нарбути, ділять хроніку на три частини: перша – легендарна оповідь про походження литовців та перших князів від Палемона до Міндовга; друга – дані за період від Міндовга до Гедиміна, які компанувались на основі Іпатівського літопису і невідомих литовських літописів; третя – писалась автором на основі власних спостережень протягом життя [5, с. 20]. М. Ючас наводить свою схему поділу на частини: 1) легендарну; 2) перероблену частину "Літописця Великих князів Литовських"; 3) невелика частина з короткого зводу білорусько-литовських літописів; 4) оповідання про Яна Гаштольда; 5) нотатки сучасника за 1492–1506 рр. [6, с. 227].

Зрештою, "Хроніка Биховця" є цінним джерелом вивчення історії ВКЛ, в якому була подана спроба систематизувати та узагальнити напрацьований матеріал попередніх літописів. З точки зору нумерології пам'ятка подає цікаву інформацію. В легендарній частині викладається ідея про римське походження литовців, прародителем яких став римський дворянин Палемон, який разом з п'ятистами прихильниками втік від гніву римського імператора Нерона. Причина створення цієї легенди була обумовлена суперництвом, яке виникло в Східній Європі внаслідок піднесення Польського Королівства, Великого князівства Литовського та Московської держави.

Оскільки Легендарна частина була творінням літописця і не мала історичної основи, кожне число мало не конкретно-фактологічне функціональне навантаження, а служило простором для образного відтворення дійсності.

Так, перший фрагмент оповіді стосується втечі Палемона з Риму:

"Где ж одно княжа рымское именем Палемон, котори де цару Нерону был кривныи, забрался з жоною и з детьми своїми, и с иподдаными, и скарбы своїми, с которым жо княже тем п'ятсот шляхты, также з жонами и з детьми и з многими силами... А с тыми шляхты чотыры рожаи... И потом пошли рекою Немном уверх,... иж в тое море Немон упадываеть дванадцатьма усты..." [5, с. 78].

Дана містична розповідь про походження перших литовців послугоує такими нумерологічними елементами, як-от 12, 5 та 4. Кожне з цих чисел представляє собою органічну частину літописної оповіді. Семантико-етимологічне пояснення значення четвірки, очевидно, зводиться до аналогії з уявленням про просторову повноту, яка відбивається в ідеї чотирьох сторін світу. З огляду на характер викладу виникає необхідність формування ідейно-образного простору, який забезпечив би поглиблення смислового контексту легенди.

Літописець у зазначеному епізоді намагається показати витоки литовського князівського роду з метою репрезентації ВКЛ на міжнародній арені в якості провідно-

го гравця. Фактично, він мав би змалювати фундамент, на якому починає торувати свій шлях процес становлення литовської державності. Ми можемо припустити, що четвірка фігурує у визначеному фрагменті у сенсі образного відбиття ідеї першооснови, підвалин нової державницької споруди. Ця ідейність має витоки в практичній сфері та в текстах Святого Письма.

Літописець зазначає, що Палемона супроводжувало 500 шляхтичів, але найбільш визначних родів він називає лише чотири. В літописній оповіді ми знаходимо згадки про різні князівські роди, щоправда їх кількість не дорівнювала чотирьом. Це дозволяє припустити, що надалі літописець не мав за мету вдаватися до числової образності, однак на момент створення першого фрагменту генеалогії литовських князів така потреба була виправданою. Автор прагнув створити цілісну картину зародження ВКЛ, не дотримуючись чіткої фактологічної канви, про що переконливо свідчить і вміщення 18 колін литовських князів у часовий проміжок в одне тисячоліття.

Містичність проглядається у поясненні топографії Литви і Жемайтії. Число 12 використовується на позначення 12 річок, які впадають ув море Немонове. Мова йде про дельту ріки Неман та її притоки. На сьогодні відомо 180 цих приток. Тому, 12 фігурує у якості образу нового початку.

Щодо числа п'ятсот, то ми маємо справу з використанням круглого числа, яке виконує роль смислового художньо-образного елемента. Літописець прагнув збагатити та поглибити змістовий контекст оповіді. Таке умовне застосування числового елемента є типовим для пам'яток даного періоду. Автор при створенні легендарної частини вдається до використання типових ідейно-символічних числових елементів, семантична природа яких була розроблена на базі Святого Письма та текстів релігійного характеру.

Легендарна частина містить кілька пасажів, де згадується трійка. Їх знаходимо в усіх літописах другого зводу. Читаємо:

"А потом вышереченое княже Палемон вродил трех сынов: старшии Борке, другии Кунас, третии Спера. Старшии же сын, Борке, вчинил город на Юре реце, и зложено имя того княжати посполе з рекою, иж имя реце Юра, а княжати Борке, и назвал тот город Юрборк. А середнии сын, Кунас, пришол на устье реки Неважи, игде она впадаеть в Немон, и вчинил тут город и назвал его именем своим, Кунасов город. А третии сын, Спера, пошол далеи в пущи к восходу слонца и, перешодши реку Неважу и реку Святую, и третию реку Ширвенту, и нашол озеро, луками и rozmaитым деревом окрашено, где ж то полюбивши над тым озером поселился, и тое озеро именем своим назвал, Спера" [5, с. 78];

"А в тот час доведался князь великии Монтивил жомоитскии, иж Руская земля спустела и князи рускии розогнаны, и он, давши воиско сыну своему Скирмонту, и послал с ним панов своих радных, наперееи с Колюмнов именем Керумпа, а другого со Врсином именем Екшис, а третего з Рож именем Каровъжис. И зашли за реку Велю, и потом перешли реку Немон и нашли в четырех милях от реки Немна гору красную, и сподобалася им, и вчинили на неи город и назвали его Новъгородок" [5, с. 81];

"И тот Кгинвил, нареченный Борис, вчинил город на имя свое на рецѣ Березыни и назвал его Борисов. И будучи ему русином, был велми набожен и вчинил церков каменую в Полоцку святое Софии, другую святого Спаса, девич монастырь вверх реки Полоты от града у полумили, третию церков на Белници святых Бориса и Глѣба монастырь" [5, с. 82].

Також можна згадати трьох синів Шварна [5, с. 87] та три полки руських князів [5, с. 91], які пішли проти Рингольта. Всі уривки розкривають аспекти легендарної історії, тож не мають реального історичного підґрунтя. Тому використання тих чи інших числових показників мало також певне ідейне забарвлення. Трьох синів Палемона можна ототожнити з давньоруською традицією та типовими і для інших фольклорів мотивами про трьох синів чи братів, які закладали початок нових держав (три брати Рюриковичі, три брати Київовичі). Аналогічним смисловим змістом наповнений і пасаж про трьох панів, які супроводжували Скирмонта і разом з ним закладали місто Новогрудок. Про символічне звучання трійки, за яким криється ідея створення чогось нового, служить і вказівка на третю річку, за якою Спера заклав нове місто, і три церкви, які збудував князь Борис. Всі розглянуті приклади розкривають контекстуальні глибокі мотиви введення числа три до оповіді з метою сакралізувати та наповнити смисловими акцентами важливі для литовської держави події. Далі у викладі ми знаходимо фрагмент про бій на Синіх Водах, де Ольгерд переміг трьох братів татарських [1, с. 34]. Таке формулювання є звичним для архаїчних систем слов'янського світосприйняття.

Цікавим є принцип, за яким літописець звертається до прийому групування років. Читаємо уривок:

"И после этого [Луцького з'їзду] князь великий Витовт жил три года и пригласил к себе на охоту короля Ягайла" [5, с. 84].

Луцький з'їзд відбувся в 1429 році [3, с. 142], а князь Вітовт помер 23 жовтня 1430 року. Хроніст неодноразово вказував на дати, які розходяться з іншими літописами і історичними реаліями. Тож його переробка носить творчий характер автора і відбивають його картину світосприйняття, яку ми розглядаємо як традиційну.

В літописі ще кілька фрагментів з подібними формулюваннями:

"Тогда же Войшелк крестил Юрия Львовича, а затем пошел в Полонину к Григорию в монастырь и постригся в монахи, и был в монастыре три года, и оттуда пошел к острой Горе" [5, с. 43];

"А пан Сенько с паном Шедибором, братом пана Кезгайла, ехали с короной из Рима от папы, а прожили в Риме три года" [5, с. 84];

"чтобы старостой в Жемайтии три года был Контвот" [5, с. 94];

Показово, що літописець інших варіацій не використовує (за винятком сімки, про що нижче піде мова). Ми маємо інформацію про час облоги того чи іншого міста, але проміжки часу між подіями хроніст визначає лише трійкою чи сімкою. В цьому проглядається підсвідомий контекст використання символічних числових конструкторів.

У "Хроніці Биховця" цікавим є сюжет про вбивство Жигімонта Кейстутовича трьома панами. Очевидно, літописець вносить уточнюючий момент. Але далі йдеться про 300 возів сіна, в яких сховалось по п'ять чоловік, а шостий правив возом. Даний пасаж є явним перебільшенням кількості нападників, однак числовий супровід носить умовно-ідейний характер. З огляду на особу літописця, який був наблизений до верхівки литовського панства, його симпатії на стороні змовників, оскільки Жигімонта звинувачували в спробах погубити знатні роди і возвеличити мужицькі. Введення трійки у розповідь вносить додатковий емоційний фон, за яким криється ідея справедливості діян панів. Цей мотив ледве вловимий, але відчутний. В іншому місці оповіді згадується спроба польських панів вбити всю литовську знать, щоб приєднати литовську державу до Корони. Мова йде про вальний сейм, який був скликаний Казимиром

миром Ягайловичем після його вінчання на польське правління в 1447 році [2, с. 87]. Панам вдалося врятуватись, і хроніст підкреслює Божу справедливість, увівши числовий елемент. Трійка є традиційним символічним образом Божественної Трійці і її використання носить ідейний характер:

"И паны литовские о том ничего не знали, и они в первый и во второй день ездили на совещание к панам польским, а на третий день, наконец, решили польские паны всех панов литовских перерезать" [5, с. 99].

На підтвердження християнської ідейності трійки наведемо цікавий пасаж:

"Лета шесть тысяч девятьсот десятого, седьмого июля, погубило солнце и скрыло свои лучи. Солнце ушло в третьем часу, когда поют обедню, и появились, как ночью, звезды и светили три часа" [5, с. 76].

Такі явища природи, в яких проглядається Божа присутність, його воля, яскраво ілюструють світосприйняття людей того часу, які вбачали в них глибокий ідейний зміст. На фоні важливих державних подій хроніст окремо акцентує подібні знамення, оскільки вони мали не меншу вагу в очах тогочасного глибоко релігійного суспільства.

Доволі цікавим є побутування в тексті "Хроніки Биховця" числа сім:

"...собрались виленские мещане язычники [...] и пришли в монастырь, не желая, чтобы были христиане римской веры, и сожгли монастырь, и убили семь монахов, а других семь монахов, привязав ко кресту, пустили вниз по Вилии" [5, с. 59].

Князь Ольгерд наказав 500 язичників, які вчинили цей злочин, скарати смертю. Знов ми проглядаємо ідею справедливості в діяннях литовців, які підкреслюються числовими показниками, які вносять підсвідомий емоційний ідейний контекст Божої присутності.

Ще один фрагмент розповідає про битву між Жигимонтом і Свидригайлом. На стороні останнього було війська в сорок тисяч, тоді як Жигимонтова армія нараховувала сім тисяч. Противники зустрілись за сім миль від Вільно і *"помог бог великому князю Сигизмунду"* [5, с. 86]. Хроніст числовим рядом намагається підкреслити свої симпатії та незриму присутність в діяннях князів Божественної волі.

Ми вже згадували про прийом літописця розповідати про події, які відбулися через певні проміжки часу. Автор використовує лише три і сім років для позначення цих термінів. Зокрема, нас цікавить пасаж, в якому розповідається про семирічну подорож Свидригайла після війни з Жигимонтом до Молдови. Н. Яковенко у своїй монографії вказує на дворічні скитання Свидригайла чи то в Угорщині, чи можливо і в Молдові. Але вже в 1440 році він отримує Волинь і довічний титул великого князя. Так Казимир замирився з руською партією [7, с. 245]. Тож вказівка автора на сім років була його творчою переробкою. Далі він вказує на сім років князування Казимира, після яких його було покликано на польський престол. Дана кількість років відповідає дійсності і засвідчена іншими джерелами. Казимир став королем в 1447 році після того, як його брат Владислав загинув у битві під Варною в 1444 році [1, с. 67]. Відзначимо, що хроніст називає за час, який пройшов від смерті, ті ж сім років, що має умовний характер. Автор ще раз вводить в контекст сім років перебування Казимира у ВКЛ, потім він на рік виїхав до Польщі, а ще рік провів у Вільно. Разом це становить дев'ять років, але події подаються під 1486 роком, тоді як Казимир у 1492 році помер [7, с. 290]. Тож знову літописець послуговується умовною кількістю років, використовуючи сімку в якості ідейного наголосу та гармонізуючого елемента.

Сімка присутня і при описі Луцького з'їзду князів: у попередніх редакціях ми знаходили кількість тварин, яких приготували для гостей князя Вітовта то 300, то 500. У "Хроніці Биховця" ми бачимо число 700. Таке збільшення кількості пов'язане із бажанням підкреслити велич литовської династії та власне авторське підсвідоме світорозуміння, в якому трійка і сімка займають яскраво виражену позицію домінуючих числових елементів.

Отже, у даному дослідженні головною метою було вирішення проблеми інтерпретації числового ряду християнської нумерології в літописах білорусько-литовського циклу. Суть в тому, що сама природа чисел спричинила неординарне ставлення до них: ставши одним із невід'ємних елементів релігійного вчення, вони набули характеру умовних, символічних позначень, універсальної сакральної мови, яка мала передати основні особливості світосприйняття людини середньовіччя та ранньомодерної доби.

Проте, дана проблематика на українських матеріалах лишається недослідженою. Тим більше – не вивчалася числова структура літописів білорусько-литовського циклу, які служать репрезентантами свого часу та мають ряд оригінальних ознак, які відрізняють їх від інших літописних пам'яток того часу. Система мислення населення руських земель у складі ВКЛ увібрала в себе особливості двох цивілізацій – католицького Заходу та православного Сходу, породивши унікальну систему ціннісних орієнтирів. Дана обставина відбилася і на застосуванні числової символіки.

Літописи представляють собою нашарування різних пластів значення чисел: від конкретно-хронологічного до тропово-символічного. Визначення специфіки та конкретного контексту оповіді, де використовуються числа, дозволяє зрозуміти особливості мислення та ставлення літописця до описаних ним подій.

На основі аналізу нумерологічного матеріалу "Хроніки Биховця" ми простежуємо поширення наступних семантичних конструкцій числової символіки:

числа конкретно-фактологічного призначення (роки, дати як виразники точного хроносу);

числа умовно-гіперболізованої семантики (круглі числа та на позначення відстані);

числа образно-художнього призначення;

етико-естетичні числові конструкції (число сім на позначення певних часових проміжків).

Дані семантичні моделі відкривають лише одну із сторін символіки чисел та їх застосування для образного відтворення дійсності. Літописи лише частково можуть передати нумерологічне знання, яке вимагає комплексного підходу до свого вивчення. У подальшому дослідження передбачає розширення джерельної бази з метою простеження та виділення й інших семантичних зрізів застосування числової символіки.

Список використаних джерел

1. Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя: У 2 т. / Рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – 2-е выд. – Т. 1: Абаленскі-Кадзэнцыя. – Мінск: БелЭн, 2007. – 688 с.
2. Гісторыя Беларусі: У 6 т. / Рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Эксперспектыва, 2008. – Т. 2.: Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага. – 688 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / М. С. Грушевський; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні. – 544 с.
4. Семянчук А. Беларуская-літоўская летапісы і польскія хронікі: Вучэбны дапаможнік / А. Семянчук. – Гродна: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, 2000. – 163 с.
5. Хроніка Быховца / Отв. ред. М. Н. Тихомиров; Предисл., коммент. и пер. Н. Н. Улащик. – М.: Наука, 1966. – 155 с.
6. Ючас М.А. Хроніка Быховца / М. А. Ючас // Летописи и хроники. 1973 г. – М.: Наука, 1974 – С. 220–231.
7. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – Вид. 3-тє, перероблене та розширене. – К.: Критика, 2006. – 584 с.

References

1. PASHKOV, G.P. (ed.) (2007) *Vialikae kniastva Litovskae: Entsyklapedia: In 2 vol. 2nd edition. Vol. 1.* Minsk: BelEn
2. KASTSYIK, M. (ed.) (2008) *Historyia Belarusi: In 6 vol. Vol. 2.* Minsk: Ekaperspetyva.
3. HRUSHEVSKYI, M.S. (1993) *Istoriia Ukrainy-Rusy. Vol. 4.* Kyiv: Naukova dumka
4. SEMIANCHUK, A. (2000) *Belaruska-litouskiia letapisy I polskiia khroniki: Vuchebny dapamozhnik.* Grodna: Grozenski dziazhauny universitet imia Yanki Kupaly.
5. TIKHOMIROV, M.N. (ed) (1966) *Khronika Bykhovtsa.* Moscow: Nauka.
6. YUCHAS, M.A. (1974) *Khronika Bykhovtsa.* In: *Letopisi i khroniki. 1973 g.* Moscow: Nauka, pp. 220–231.
7. YAKOVENKO, N. (2006) *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy.* 3rd edition. Kyiv: Krytyka.

Надійшла до редколегії 24.05.16

O. Yurchenko, Ph.D. student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DECRYPTION OF NUMERICAL SERIES "THE CHRONICLES BYHOVCA"

This article gives the attempt of reconstruction of numerical matrix in "The chronicles Byhovca" on the example of detection and interpretation of semantic constructs of numbers. Today the problem of numerological knowledge as a part of world outlook modes of the people of Ukrainian lands of XV-XVIII centuries was only briefly reviewed by giving general characteristics of main number indexes. Our research is aimed to deeply and comprehensively focus on basic semantic, figurative art and sacred constructs of numerical information. In particular, we succeeded to isolate the basic semantic contexts for the number three and seven, at the same time revealing main ideological imaginative and sacred foundations of their symbolic cross-section. Three occupies a leading place in numerical matrix of chronicles, bringing a deep religious context, while the number seven is thought by us as rather vivid example of mythical epic folk memory and traditions, leaving aside the Christian component. Numerical matrix of "The chronicles Byhovca" is not limited to these concepts and modes and requires further study in a view of the breadth of its application.

Keywords: the symbolism of numbers, semantic construct, "The chronicles Byhovca".

РЕЦЕНЗІЇ

І. Патриляк, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРІЯ ОПОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ "ПАНДЖШЕРСЬКІЙ УЩЕЛИНІ".**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:**

**Ільницький В.І. Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі
(1945 – 1954): монографія / В. І. Ільницький / Інститут українознавства**

**ім. І. Крип'якевича НАН України; Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – 696 с., іл.**

В історіях рухів опору чужим, ворожим режимам, які мали місце у різних країнах, нескладно виділити певні регіони, місцевості, де такий опір був особливо тривалим, наполегливим і масовим. У 1980 – 1985 рр. західний світ із подивом спостерігав, як афганські моджахеди роками стримують натиск радянських окупаційних військ у Панджерській ущелині. Туди їздили кореспонденти провідних світових інформаційних агенцій, відомості про опір афганців транслиювали на десятках телеканалів, про них писали сотні газет і журналів. Поряд із моральною підтримкою із Заходу моджахеди отримували зброю, інструкторів, медикаменти, фінанси. За 30–40 років до подій Панджерській ущелині Афганістану в українських Карпатах шалений натиск сталінського комуністичного режиму протягом десятиліття намагалися стримувати десятки тисяч учасників Українського визвольного руху. До них не їздили кореспонденти інформаційних агенцій, про них майже не згадували західні мас-медіа, їм не надсилали військових інструкторів, зброї, грошей. Зацікавленість їхньою боротьбою на Заході не виходила поза рамки обережного "професійного інтересу" британської та американської розвідок, які обмежувалися збором і накопиченням інформації, до кінця не вірячи в те, що за "залізними лаштунками" може так довго існувати опір тоталітарній наддержаві.

Українським історикам знадобилися десятиліття для того аби опрацювати, узагальнити, проаналізувати, вивчити той колосальний документальний масив, який залишила після себе боротьба проти радянської влади в Карпатському регіоні, у місцевості, де опір набув найбільшого розмаху і масштабу. Своєрідним підсумком понад чвертьстолітньої праці української історіографії та багаторічних особистих пошуків автора стала рецензована монографія Василя Ільницького.

Написана за всіма "канонами" вітчизняного наукового історієписання книга В. Ільницького, окрім традиційної вступної частини та висновків, включає шість основних розділів. Перший, як належить, присвячено огляду історіографії (С. 13–26) та джерельної бази дослідження (С. 26–48). Вчений стисло, але водночас доволі вичерпно, характеризує основні праці, які безпосередньо або дотично стосуються кола його наукової проблематики, вправно здійснює фаховий аналіз велетенського масиву документальних джерел (наголосимо, що в роботі використано понад 700 лише тільки архівних справ із 15 державних і приватних архівних установ (С. 599–639) України та Польщі).

Другий розділ монографії Василя Ільницького висвітлює застосовані вченим теоретико-методологічні засади дослідження (С. 48–72). Важливо підкреслити, що науковець не лише дає загальну характеристику загальновідомим методологічним підходам, використаним у дослідницькій праці (С. 50–55), але й включається у важливу термінологічну дискусію (С. 57–61), а також намагається розкрити особливості власної методики роботи з радянськими статистичними матеріалами (С. 62–72).

У третьому розділі своєї праці Василь Ільницький розкрив усі головні напрямки діяльності підпілля ОУН у Карпатському краю від повернення в регіон радянської влади до придушення нею організованого опору з боку українського націоналістичного підпілля в 1954 році. Слід підкреслити, що вчений, вперше у вітчизняній історіографії, зумів провести максимально повний аналіз динамічних змін, які відбувалися в структурі ОУН у регіоні. Для унаочнення структурних пертурбацій, дослідник на сторінках 75, 76, 77, 78 подав власноруч створені карти "Карпатського краю ОУН" із припустимими межами округ, надрайонів та районів; визначив у окремих таблицях площу краю та округ (С. 82), кількість територіальних одиниць ОУН (С. 82), кількість керівних кадрів ОУН в регіоні (С. 83). Цікаво, що на 1945 рік площа Карпатського краю, який був найпотужнішим у структурі ОУН, становила 38,4 тис. кв. км, а населення "перевалювало" за 2 млн осіб, що цілком співставно з габаритами таких європейської держав, як Молдова, Македонія, Естонія чи Албанія.

Чимало уваги в третьому розділі приділяється також таким дискусійним науковим проблемам, як визначення чисельності підпілля у Карпатському краю ОУН (С. 84–93). Колосальна пошукова робота, копітка верифікація наявних статистичних даних, викладених у таблицях на 90–93 сторінках книги, дозволили вченому вийти на цифрові дані про 104 тис. осіб, які брали участь у боротьбі з комуністичною системою на території Карпатського краю впродовж 1945 – 1954 рр. і становили 5% від усього населення регіону (С. 92).

Питанням підготовки, виховання кадрів та функціонуванню системи зв'язку у підпіллі ОУН присвячено окремий підрозділ третього розділу рецензованої книги (С. 93–115). В. Ільницький послідовно аналізує "кадрову політику" підпілля в різні роки, визначає основні напрямки виховної роботи, аналізує гендерний склад підпілля, "вертикальний" і "горизонтальний" рух кадрів. Особливу увагу дослідника привертає функціонування зв'язку в підпільній мережі, яка, за відсутності потужних технічних засобів, впродовж десятиліття дозволила утримувати керованість тисячами людей, що були розкидані на значних територіях (С. 103–115).

Цілком очевидно, що після завершення Другої світової війни для радянського тоталітарного режиму основну загрозу становили не декілька десятків тисяч озброєних людей, що воювали з військами НКВС на західних околицях гігантської держави, а наявність в межах "імперії" підпільних структур, які активно підірвали монополію влади на інформацію та надавали населенню "альтернативну правду", яка різко суперечила офіційну й породжувала підозри щодо достовірності урядової "позиції". Втрата контролю над умами мільйонів людей неминуче призводить до кризи

лояльності в тоталітарних суспільствах, яка набагато небезпечніша, ніж тимчасова відсутність фізичного контролю над окремими місцевостями. Кажучи сучасною мовою, "інформаційна війна" була основним "фронтом" українського націоналістичного підпілля в боротьбі зі сталінською деспотією. Відтак, цілком зрозуміло, що саме питання пропагандистської діяльності ОУН В. Ільницький присвячує найбільший параграф третього розділу своєї монографії (С. 116–157). Структура референтури пропаганди, методи і способи ведення пропагандистської роботи, долі найвідоміших керівників підпільної пропагандистської "машини", зміст і тиражі основних друкованих видань підпілля, основні цільові групи, на які скеровувалася альтернативна інформація – про все це читач дізнається зі сторінок рецензованої монографії.

Цілком очевидно, що націоналістичне підпілля за будь-яких обставин не зуміло б чинити опір карально-репресивній машині Радянського Союзу без належної розвідки і контррозвідки. То ж абсолютно виправданим видається виокремлення автором дослідження досвіду діяльності Служби безпеки ОУН Карпатського краю в окремий параграф третього розділу рецензованої праці (С. 157–183). Проаналізувавши велетенський масив архівних матеріалів, збірники опублікованих документів, окремі історіографічні джерела, Василь Ільницький розкрив перед читачами багатогранну картину оперативної роботи СБ, її структуру, стан кадрового забезпечення, успіхи і невдачі в практичній діяльності.

Збройним операціям Адміністративних боїв, Самооборонних куштових відділів, боїв СБ присвячено черговий параграф третього розділу монографії В. Ільницького. Детальна інформація про мілітаризовані структури підпілля ОУН, що міститься на 183 – 197 сторінках, дозволяє читачеві скласти уявлення про різницю в системі оперативного підпорядкування, тактиці та завданнях, які отримували збройні структури ОУН та підрозділи УПА, ознайомитися зі статистикою бойових акцій збройного підпілля, довідатись, що на територію Карпатського краю впродовж 1944 – 1955 рр. їх припадало 29% від загальної кількості акцій, зареєстрованих радянськими органами держбезпеки в УРСР (С. 188).

Цілком очевидно, що чималу увагу у третьому розділі монографії приділено питанням господарського забезпечення та санітарної і суспільної опіки оунівського підпілля (С. 197–222). Зі сторінок дослідження випливає, що на території Карпатського краю система постачання підпілля, організації сховків, забезпечення ліками та медичною опікою хворих і поранених, була чи не найкращою в системі всього оунівського підпілля. І з цим важко не погодитися, враховуючи, що саме в Карпатському регіоні структури ОУН зуміли утримати систему організованого опору до середини 1950-х рр.

Проблема етнічного складу підпілля та складним міжетнічним взаєминам у краї, етнонаціональній політиці керівництва ОУН дослідник присвятив окремий великий параграф третього розділу (С. 222–255). Особливу увагу в ньому приділено пропагандистським рейдам УПА сусідніми країнами (Румунія, Словаччина, Польща) (С. 251–255), які автор розглядає не лише як спроби проінформувати населення сусідніх держав про антирадянську боротьбу в Україні, але й каталізувати аналогічні рухи в країнах "народної демократії", які могли б стати союзниками у боротьбі ОУН та УПА з радянською системою.

Чимало уваги у рецензованій монографії приділено проблемі перебудови підпільної тактики боротьби наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. (С. 255–272). Автор аналізує успіхи та прорахунки на шляху реалізації підпіллям Карпатського краю тактичних схем "Дажбог", "Олег" і "Орлик".

Четвертий розділ монографії В. Ільницького присвячено історії Воєнної округи УПА "Говерля". У семи параграфах цього розділу вчений подає розгорнуту мозаїку історії повстанського руху в регіоні Карпат від початку формування перших стаціонарних підрозділів до остаточного згорання збройної боротьби. Аналізуючи проблему створення УПА в краю, дослідник широко висвітлює роль відділів Української народної самооборони в постанні УПА-Захід, детально подає всі структурні зміни, які мали місце в Повстанській армії, відслідковує рух командного складу тощо (С. 273–283). Вчений не оминає складного і неоднозначного питання взаємин між командуванням УПА та керівництвом ОУН в регіоні (С. 283–288), висвітлює роль військово-польової жандармерії в справі підтримки дисципліни в повстанських лавах (С. 289–294). Варто сказати, що В. Ільницький не "прикрашає" історичних реалій, пов'язаних із наявністю девіантних явищ в УПА і не приховує інформації про єдиний в повстанській армії (і чи не єдиний у роки Другої світової війни) випадок децимації сотні "Месники", який відбувся влітку 1945 року (С. 291).

Окремі параграфи четвертого розділу вчений присвячує важливим питанням підготовки офіцерських та підофіцерських кадрів УПА, забезпеченню лісової армії зброєю, продуктами харчування, боєприпасами, медикаментами, одягом (С. 294–306). Дослідник створює багатовимірну картину подій, демонструючи як швидко мінялася ситуація в питаннях кадрового або матеріального забезпечення, наскільки сильно вона залежала від зовнішньополітичних обставин, від пори року, місцевості тощо.

Перебіг основних боїв УПА з радянськими силовими структурами на території Карпатського краю, втрати воюючих сторін, статистика полеглих, полонених, дезертирів міститься в останньому параграфі четвертого розділу монографії Василя Ільницького (С. 306–326). Спираючись на документальні джерела, вчений намагається подати найбільш реалістичну картину подій, розвінчує окремі історичні міфи як з радянського, так і з повстанського боку, оперує цікавими статистичними даними. Зокрема дослідник вказує на понад 50 нападів упівців на районні та обласний центр Прикарпаття (С. 323–324), відверто визнає, що весною 1945 р., зіштовхнувшись із добре вишколеним і підготованим до тривалої боротьби противником, окремі повстанські відділи в Карпатах "розпадалися" за рахунок колосального рівня дезертирства (С. 309–310).

Неабиякою новизною позначено п'ятий розділ монографії Василя Ільницького "Повсякденне життя та побут". Вчений не лише (спираючись на наявні статистичні дані та спогади) зумів реконструювати соціальний портрет повстанця (С. 327–331), але й зміг показати їхній морально-психологічний і фізичний стан (С. 331–346), проаналізувати конфліктні ситуації, які виникали в середовищі керівного та рядового складу підпілля й повстанської армії (С. 346–354). Параграфи про духовну опіку повстанців (С. 354–364), їхній побут (С. 364–378) та конспірацію (С. 378–403), на наш погляд, мають не лише важливе науково-теоретичне, але й практичне значення в умовах сучасної війни, яку змушена вести Україна на Донбасі.

Справедливо буде стверджувати, що, коли умови життя чоловіків у підпіллі були надзвичайно важкими, то життя жінок у підпіллі можна сміливо окреслити як майже нестерпне. Жінці, шлюбу, родині у підпіллі В. Ільницький присвя-

тив останній параграф п'ятого розділу (С. 403–414) зі сторінок якого читач має змогу дізнатися про унікальні й трагічні долі непересічних особистостей.

Репресивній політиці радянського режиму під час боротьби з українським націоналістичним рухом відведено останній шостий розділ рецензованої монографії. У першому параграфі дослідник всебічно проаналізував організаційну структуру радянських репресивно-каральних органів, подав статистику їхньої чисельності, інформацію про керівників апарату, визначив місця дислокації внутрішніх військ тощо (С. 415–456).

Однією із найбільш активних спроб залучити місцеве українське населення до збройної боротьби з підпіллям було створення радянською владою т. зв. винищувальних батальйонів. Саме вивченню особливостей цього явища на Прикарпатті присвячено другий параграф шостого розділу монографії В. Ільницького (С. 456–469). Чисельність, структура, національний склад, озброєння "стрибків", ефективність їхньої діяльності стали предметом уваги дослідника. Вчений справедливо відзначає, що формування винищувальних батальйонів "стало спробою розколоти суспільство, надати подіям другої половини 1940-х рр. на західноукраїнських землях форми громадянського конфлікту" (С. 469).

Надзвичайно старанно у рецензованій праці подано всі головні тактичні напрямки боротьби радянських силових структур із українським націоналістичним підпіллям та УПА в Карпатському краю. Автор висвітлює хід і результати найбільших чекістсько-військових операцій (С. 469–498), агентурну роботу з розкладу оунівських структур (С. 498–510), діяльність проти збройного підпілля Агентурно-бойових груп (С. 510–532), використання спецзасобів та компрометації (С. 533–546), методи ідеологічної боротьби (С. 546–563) та депортаційні заходи проти членів родин учасників визвольного руху та їхніх симпатиків (С. 563–590).

Опрацювання велетенського масиву унікального джерельного матеріалу, надзвичайна увага до дрібних деталей і водночас здатність "вписувати" їх у широкий історичний контекст дозволили Василю Ільницькому написати справді якісну книгу, яка, безперечно, стала помітним явищем в сучасній українській історіографії. Проте, як і в будь-якому самостійному дослідженні, в рецензованій монографії трапляються окремі недоліки, усунення яких у майбутньому, на нашу думку, тільки дозволило б покращити текст дослідження. Наприклад, нам видається за доцільне в наступному перевиданні монографії дещо відкоригувати її структуру. Зокрема, логічно було б звести до одного параграфу підрозділи 3.7 і 3.8, які присвячені господарському забезпеченню та медичній опіці в підпіллі; назву підрозділу 3.6. викласти в редакції "Збройна діяльність" (адже йдеться про підпілля), натомість параграф 4.7 (де йдеться про УПА) назвати "Бойові дії". Зі змісту підрозділу 3.9 "Етносоціальна політика" слідує, що спочатку йдеться про етнічний і регіональний склад підпілля Карпатського краю, а лише потім згадується етносоціальна політика керівництва ОУН, відтак, можна було б у такій послідовності сформулювати й назву цього параграфу.

Проте вказані вище побажання є суто рекомендаційними і загалом не псують позитивного враження від рецензованої праці, яка, як ми вже наголошували, зайняла важливу нішу у вітчизняній історіографії Українського визвольного руху.

I. Patrylak, prof., dr. hab.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE HISTORY OF RESISTANCE IN THE UKRAINIAN "PANJSHIR VALLEY" REVIEW OF THE BOOK:

Ilnytskyi V.I. The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945 – 1954):
monograph / V. I. Ilnytskyi / Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Science
of Ukraine; Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. – Drohobych: Posvit, 2016. – 696 p., il.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРІЯ

Випуск 1(128)

Редактор О. В. Ляпіна
Технічний редактор В. Б. Павлов

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 8,8. Наклад 300. Зам. № 216-7897.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 1-8.
Підписано до друку 02.06.16

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
http: vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02